

چل جندر اسلام آباد چلیے 1

چل جنڈر اسلام آباد چلیے 2

چل جندر اسلام آباد چلیے

(سفر نامہ)

چل جندر اسلام آباد چلیے

جندر

التھا: اعجاز

ماں بولی ریسرچ سینٹر، لاہور

سب سے حق رکھوین لکھاری دے

Chal Jinder Islamabad Chaliye

by

jinder

Translitratin:

Ejaz

چل جندر اسلام آباد چلیے

ناں کتاب:

جندر

لکھاری:

اعجاز

اُلٹھا:

ستمبر 2016

چھپن ورھا:

چھپواک:

ماں بولی ریسرچ سینٹر لاہور

MAAN BLI RESEARCH CENTER, LAHRE

©

All rights reserved by Authr

JINDER

چل جندر اسلام آباد چلیے 5

ایسے قلم توں

کہانی سنگریہہ

میں، کہانی تے اوہ 1990، 2012

تسیں نہیں سمجھ سکدے 1996، 99، 2004، 2012

1997 (ہندی)

1998 (شا، مکھی لپی پاکستان چ)

نہیں، میں نہیں 2000، 2004

بناں وجہ تاں نہیں— 2004، 2013

زخم— 2010، 2013، 2014

تہذیب (ساریاں کہانیاں) — 2012

زخم، درد اور پاپ (ہندی) — 2011

زخم (مراٹھی) — 2013

ویدنا (مراٹھی) — 2013

میریاں چونویاں کہانیاں — 2014

ریکھاچتر

کو اسی روٹی 1998

جے ایہہ سچ ہے تاں؟ 2004

روڈو راجا عرف فضل دین — 2013

سفر نامہ

چھ سو اونیسواں میل — 2011

سوے جیونی

چنڈی گڑھ وایانواں شہر (بھاگ دو جا) — 2014

پتہ: 984، راجپوت نگر، نیڑے سریندر ویلڈنگ ورکس،

ماڈل ہاؤس، جالندھر 3

موبائل: 03254 98148

سیانے تقفد زنگار
ڈاکٹر. ہر سمرن سنگھ رندھاوا
دے ناں

مترال دی جت

میں خالد فرہاد دھاریوال نوں آؤن دی ہاں تاں کر دتی سی پر مانسک روپ چ تیار نہیں سی ہو رہیا۔ میرے سامنے وڈا سوال سی کہ ہن میں کیہ کرن جانا ہے۔ میں پاکستان دادل لاہور دیکھ لیا سی۔ شالیمار گارڈن، مہاراجہ رنجیت سنگھ دی سادھ، گردوارہ ڈیرہ صاحب، گردوارہ شہید گنج، مینار پاکستان، انارکلی بازار، نوڈسٹریٹ، ڈیفنس کالونی۔ میں دیکھیاں ہوئیاں تھواں دی انگلاں تے گنتی کیتی۔ قصور، نکانہ صاحب، جڑھاں والا، اپنے نانکیاں داپنڈ چک : 54، سچا سودا، شیخوپورا، جنڈیالا شیر خاں (وارث شاہ دامزار)، بہت شہر دیکھ لئے سن۔ اقبال قیصر، خالد فرہاد دھاریوال، ملک مہر علی، سعید بھٹا، مقصود ثاقب، عاشق رحیل، جمیل احمد پال، کرامت علی مغل، قمر الزماں تے الیاس گھسن وغیرہ ادبی دوستاں نوں مل لیا سی۔ تے اُپروں ٹھنڈ! ٹھنڈ دن بہ دن ودھ رہی سی۔ مینوں کبھی جیہی چھڑدی۔ میں سویر نوں چھ ساڈھے چھ وجے رجائی چوں نکلا۔ شام نوں لمبی سیر کر کے مڑ رجائی لے کے پڑھن بیٹھ جاندا۔ پاکستان جان لئی کسے وی طرحاں دا آنتشا پیدا ہی نہیں سی ہو رہیا۔

ملک مہر علی تے خالد دے پیار اگے میں ہمیشہ ہی نت مستک ہو گیا ہاں۔ اوہ کبخت اینا موہ کر دے ہن کہ اپہناں نوں شہداں داروپ نہیں دتا جاسکدا۔ پر پچھلی پھیری دی کھج خرابی ایداں یاد کرا دیندی جیویں روٹی کھاندیاں کھاندیاں وچ جیسے وڈا سارا کوئی کوڑ کو آگیا

ہووے۔ اُتری وزیرستان بچ ہو یا لٹری ایکشن تے لاہور بچ ہو یاں اٹھ موتاں نے ساڈیاں
 ساریاں سفری سکیمیاں تے پانی پھیر دتا سی۔ میں، سکھدیو سنگھ سرساتے علی جاوید پونے اٹھ
 وچے ہی واگھا بارڈر تے آگئے سی۔ گیٹ دس وچے کھلے نہیں سن۔ آخر اں دی گرمی۔
 بیٹھن لئی کوئی تھاں نہیں۔ کجھ پل سچے پاسے پیندے امباں دے زُکھاں ہبڑ گزارے۔ پھیر
 کجھے ہتھ پیندی چھوٹی جیہی مارکیٹ بچ پئے بینچاں تے آ بیٹھے۔ خالد دا اتریا ہو یا چہرہ میتھوں
 دیکھیا نہیں گیا سی۔ اوس پھیری تے میں جھنگ سیال، ہڑپاتے اپنے نانکیاں دے پنڈ چک نمبر
 54 جان دا پروگرام بنایا سی۔ میں تاں اپنے نانکیاں دے گھر بچ بیٹھے بزرگ لئی کریم کلر دی
 لوی وی لے کے گیا سی۔ پر میں کیہ کر سکد اسی؟ سسے نوں ابھی کجھ منظور سی۔ علی جاوید نے
 تاں ایس ڈر دے ماریاں ہو یاں چاہ دا کپ وی نہیں پیتا سی کہ جے ڈھڈ بچ پریشر بن گیا تاں
 اوہ کتھے جا کے فارغ ہووے گا۔ بارڈر توں دس کو میل اُرے اسیں ناشتے تے چاہ لئی رُکے
 سی۔ میں نال ہی پیندی مسجد دی لیٹرین بچ گیا سی تے وضو کرن والی تھاں تے مونہہ دھوتا
 سی۔ لاہور بچ تاں سکائی وے والیاں دے اڈے تے بنیاں لیٹریناں اگے لائن لگی سی۔ اسیں
 مسماں مسماں دو گھنٹے بتائے سن تے من نے وار وار ابھی کہیا سی کہ ہُن مڑ کے ایٹھے نہیں
 آؤنا۔ جے اسیں آزادی نال گھم پھر نہیں سکدے تاں آؤن دا کیہ فائدہ! مینوں سیریس
 ہو یاں دیکھ خالد نے پچھیا سی، "جنڈر بھاجی، کیہ سوچدے پئے ہو؟" میں سکھدیو سنگھ والی گل
 سنادتی سی۔ "پاکستان بچ آ کے ساڈی حالت اُس ککڑورگی ہو جاندی آ جیہنوں ٹوکرے ہیڈ ٹاڈ
 دتا گیا ہووے۔ اسیں ادھر وی ککڑ آں پر اپنی مرضی نال بانگ دے سکدے آں۔ گھم پھر
 سکدے آں بھادیں کئی بادل شادل سانوں گھور دے آ...." میں سکھدیو نوں کہیا

سی، "ٹوکرے بیٹھ کھڑے پر رکھی ہوئی ڈبل اٹ۔" خالد ہولی جیسے بولیا، "ٹھیک آہندے ہو جی۔"

'پاکستان اکیڈمی آف لیٹرز' ولوں اسلام آباد چ ادبی پروگرام کروایا جا رہا سی۔ مینوں اہنناں نے سیشنل طور تے بلایا سی۔ اسلام آباد توں فون آیا سی کہ اہنناں نے پنجابی دے دو تے ہندی دا اک لیکھک بلاؤنا ہے۔ ایس دی ذمیواری میرے تے پائی گئی کہ میں دو جنیاں دی چون کراں۔ میں بلدیو سنگھ نوں ٹیلیفون کیتا تاں اوس ڈھلی جیہی آواز چ کہا، "اگے دو تن واری جا آئے ایں۔ ہن جا کے کیہ کراں گے۔ مینوں کئی کم اے۔ جو اکاں نوں سکولے چھڈنا ہوندے۔ لیاؤنا ہوندے۔ آہ کیندری سبھا دیاں پردھا نکیاں ننیں پچھا چھڈ دیاں۔ سوچ کے کل نوں فون کروں گا۔" اُس مڑ کے فون ہی نہ کیتا۔ میں دیس راج کالی نوں کہیا تاں اوہ بولیا، "کیوں غریب مار کرن لگے ہو۔ پہلاں ہی انگلینڈ دی رفیوزل دی سٹپ لگی ہوئی آ۔ ہن پاکستان جا کے اپنا اگارو کنا۔ پھیر وی مینوں سوچن دا موقع دیو۔ میں تہانوں سوچ کے فون کروں گا۔" میں دو تن دن ٹیلیفون اڈیکیا۔ تیجے دن ڈاکٹر ہرنس سنگھ دھیمان دا کسے کم لئی فون آ گیا۔ میں اُس نوں جان لئی صلاح ماری۔ اوس اک دم ہاں کہہ دتی۔ تیجا لیکھک اجیہا چاہیدا سی جس نوں ہندی تے پنجابی دوویں زبانان چ مہارت حاصل ہووے۔ میں سبھاش نیر و نوں فون کیتا۔ اوس دا پاسپورٹ ہی نہیں بنیا سی۔ بلیسر مادھو پوری نوں پچھیا تاں اس نے دلوت لیکھک سیوراج سنگھ بے چین دانال لیا۔ میں سیوراج سنگھ بے چین نوں اسلام آباد دا ای میل ایڈریس ایس۔ ایم۔ ایس۔ کیتا تے اپنا بائیو ڈیٹا بھیجن لئی کہا۔ بے چین نے بائیو ڈیٹا بھیج دتا۔ دو جے دن میں بے چین نوں فون کیتا تاں اوس دی آواز چ اوپر اپن لگیا۔ اوس تاں ایداں گل

کیٹی جیویں اوہ میتھوں بہت وڈا لیکھک ہووے۔ میں سوچیا کہ شاید پہلی وار فون تے گل کرن کر کے اجہا ہویا ہووے پر میرے تے اس دا پر بھاو چنگا نہ پیا۔ بلیسر مادھو پوری نے اوس داناں لیا سی تے مادھو پوری نال میرے اجیے سنبندھ ہن کہ میں اوہنوں نانہہ کر ہی نہیں سکدا۔ جے اوہ مینوں کہے کہ جندر نہرچ چھال مار دے تاں میں سمت بچن کہہ کے مار دواں گا۔ اوسے دن رات نوں سہاش نیر و دانون آیا۔ اوس دلی یونیورسٹی دے پروفیسر راجندر گوتم بارے دسیا کہ اوہ ہندی تے پنجابی دوویں زباناں پڑھ تے لکھ لیندا ہے۔ میں اوہنوں اوس دا بائیو ڈیٹا سدھا ہی بھجین لئی کہیا۔ اسلام آباد توں مینوں ای میل آئی۔ ایہناں پچھیا کہ کیہ میں ہی ایہہ نال ریکمنڈ کیتے ہن۔ میں 'ہاں' چ جواب بھجیا۔ ایہناں ڈاکٹر ہرنس سنگھ دھیمان تے پروفیسر راجندر گوتم دے نال تے سٹپ لادتی تے نال ہی سانوں تے پاکستان انیمبسی نوں انویٹیشن لیٹر ای میل کردتے۔ ساڈے تناں چوں ڈاکٹر ہرنس سنگھ دھیمان نوں زیادہ چاء سی۔

مسز آئے دن کہہ دیندے، "میں تہانوں کتے جانو نہیں روکدی۔ ایس وار میرا من نہیں کردا کہ تسیں پاکستان جاؤ۔ مینوں ڈر لگدا۔ دیکھو او تھے روز ہی تاں کوئی نہ کوئی مر رہیا۔ بمب پھٹ رہے آ۔"

"تہاڈا رب بچ وشواس ہے نا؟"

"ہاں، میں اپنے سنگور تے بھروسہ رکھدی ہاں۔"

"پھیر تاں جیون مرن وی اوسے دے ہتھاں بچ ہووے گا۔"

"ہاں ہے۔"

"جے مرنا اوس دے ہتھاں دی کھیڈ ہے تاں جتھے میں مرنا ہے اوتھے ہی مراں گا۔ نالے
 'گیتا' جی کرشن جی کہندے آ 'میں ہی پیدا کرن والا ہاں تے میں ہی ناش کر داہاں'۔" میں
 ایہناں گلاں نال ایہناں نوں نر اتر کر دیندا۔ پر ہر اک رات نوں ایہی کہانی دہرائی جاندی۔
 جدوں میریاں گلاں / سمجھو تیاں بے اثر ہون لگیاں تاں میں نوں پینتر اپنا یا، "تھاڈا دیور بہت
 کھیڑے پیا۔"

"جدوں اوہدافون آیا، میرے نال گل کراؤ۔ میں کچھوں گی اوہدے کن۔"
 "اوہ کیہڑا نیانا۔"

"بہتی گل آتاں سیفی دے ویاہ تے اوہنوں بلا ليو۔"

"لے تھاڈی ہند سرکار گلی آ اوہنوں ویزا دین۔"

"سرکار دے اوہنے کیہڑے ماہرہ پٹے نیں۔"

"تہانوں سرکاراں دا کیہڑا پتہ۔"

"مکدی گل میں تہانوں ایس وار نہیں جان دینا۔ اگلے مہینے آپاں لاڈی دے ویاہ تے انگلیٹ
 جانا۔ اوتھے جا کے خالد نال دو گھنٹے گلاں کر ليو۔ کدے میری وی من لیا کرو۔ بندیاں والا
 اڑاؤ پین کدے تاں چھڈ دیا کرو۔"

خالد جاں ملک دافون آؤندا تاں میں اوہنوں چھیڑدا، "دیکھ لو جے پاکستان چج آ کے مینوں
 کش ہو گیا تاں میری مسز نے ساری عمر تہانوں دوہاں نوں گالھاں کڈھنیاں۔"

ملک کہندا، "ہک آر آؤتاں سہی پہلی گولی ساڈی ہک چج وے گی۔"

خالد کہندا، "بھاجی، کجھ نہیں ہون دیندے۔"

پہلی جنوری نوں پنج کو بے جدوں میں دلی دے بس اڈے تے اتریاں سیت ہو اواں نے میرا سو اگت کیتا۔ میں جیکٹ پائی ہوئی سی پر پھیر وی مینوں لوی دا سہارا لینا پیا۔ میں ہر بنس سنگھ دھیمان نوں چرنجیت سنگھ چن کول ملنا سی۔ اوہدے تن فون آچکے سی۔ چن نوں ملنا میری کمزوری ہے۔ دلی جاواں تاں چن نوں نہ ملاں، ایہہ ہو ہی نہیں سکدا۔ جی و دھیا چاہ اوہ پلاؤندا ہے، اوئی و دھیا چاہ مینوں دلی چ کدے نہیں ملی۔ تے اپنت! اوس دے کیہ کہنے۔ اوہ دلی چ بیٹھا پنجابی ساہت دا انسائیکلو پیڈیا ہے۔ کوئی اوس کول چلا جاوے، اک گھنٹے چ دلی دے ساریاں لیکھکاں نوں پتہ لگ جاندا ہے کہ اج فلانا لیکھک پنجاب توں آیا ہے۔ مینوں چاہ دے نال نال کئی چنگیاں کتاباں وی مل جاندیاں ہن۔ میں اپنی پسند دیاں چار پنج کتاباں تاں لے ہی آؤندا ہاں۔ اوہ کہہ دیندا ہے، "ہور چاہیدیاں نے تاں لے جاؤ۔ تہاڈے نالوں کتاباں کتے چنگیاں نیں۔"

چن کول گیا تاں اوس دے دفتر دی ڈیکوریشن بدلی ہوئی سی۔ ہن دفتر زیادہ ہی آدھونک لگ رہیا سی۔ مینوں ایتھے آکے راحت ملی۔ میں بس سٹینڈ توں چاندنی چوک تک ترکے ہی آیا سی۔ مینوں ایس گل دا پتہ سی کہ جنا چر بس نے لاؤنا ہے، اوس توں پہلاں میں ترکے آجانا ہے۔ بس تاں جوں دی تورے چل دی ہے۔ جین مندر کول آکے پتہ لگدا ہے کہ دلی چ کئی بھیڑ ہے۔ اج دی کاراں دا اک قسم دا جام ہی لگ گیا سی۔ اگانھ اک قدم پٹنا اوکھا سی۔ لوک کاراں، تھری ویلراں وچکاروں، جتھوں وی ماڑی موٹی ویہل ملدی، لنگھ رہے سن۔ دوویں پاسے لوکاں دا ہجوم سی تے ایسے ہجوم چ دی پٹریاں تے چیزاں وک رہیاں سن۔ لوکاں نوں اک دو بے نالوں اگانھ لنگھن دی کاہل سی پر لنگھنا اوکھا سی۔ میں سجے کھے، جتھوں وی راہ

بنیا، وچوں دی لنگھدا ہویا وچ مارکیٹ اندر آ وڑیا۔ ایہتھے دوکاناں چج کیمرے لگے سن تے ٹی.وی. سکریناں تے اپنی فوٹو دیکھ کے اٹپا چہا لگیا سی کہ جیکٹ پر دی لوٹی۔ سر تے ٹوپی۔ چن دی چاہ تے گلاں نے میرا تھکیواں لاہ دتا۔ اوہ دس رہیا سی، "شو بٹالوی دے بیٹے ڈاکٹر۔ مہربان دافون آیا کہ ایہناں 'آرسی' دیاں پرانیاں فائیلوں دیکھنیاں نے.... ایہناں نوں میرے تے بھروسہ سی... میں رینوکا ہوراں نوں فون کیتا.... اوہ دکھاؤنیاں من گئے... مہربان کہندا کہ تسیں وی نال چلو... میں کہیا کہ جیہڑا کم فون تے ہو سکدا، اوس چ نال جان دی کیہ لوڑ آ... پر اوہ منے ہی نہ۔ اوہ کارتے آرہیا سی۔ نال اوس دے تن دوست سی... اوہ کہندا کہ اوہ کارتے لے جان گے... کارتے واپس چھڈ جان گے.... میں نرنجن نوں کہیا کہ اوہ ایہناں نوں 'آرسی' دیاں ساریاں فائیلوں دکھا دیوے... نال جا کے۔ جیہڑے پنیاں دیاں ایہناں نوں فوٹو کا پیاں چاہیدیاں، کرا دیوے... چلو جی... ایہناں دا کم ہو گیا... پھیر ارنابٹالوی دافون آیا چن جی، مینوں پتہ ایہہ کم تسیں ہی کر سکدے سی...."

میں کہیا، "اسی کا نام چن ہے۔"

چن کھڑ کھڑا کے ہنس پیا۔

اسیں رات دے پر بندھ لئی سسیں گنج گرو دوارہ صاحب ول جارہے سی کہ دھیمان نے کہیا، "یارتوں کمال کرتی۔ پنج کتاباں چک لیا۔ میں اک وار کتاب مگنی تاں چن نے کہیا سی کہ جتھوں چکی آ، اوتھے ہی رکھ دیو۔"

میں دھیمان نوں کیہ دسد؟

2 جنوری نوں پاکستان ایمبسی ج ویزالین گئے تاں ٹھنڈ گھٹ گھٹ چھیاں پاپاکے ملی۔ سیت لہروگ رہی سی۔ پروکھ وکھ تھائیں کرسیاں تے بیٹھے، ساہمنے میز رکھی ٹائیپسٹ دیکھے تاں مینوں سنتشی ہوئی کہ ایہناں نوں دیکھو کہ روزی روٹی لئی ٹھنڈ دی پرواہ نہیں کردے۔ تے میرے ورگا چار چار کپڑے پائی تے اپروں دی گرم لوئی دی بکل ماری ٹھرو ٹھرو کر رہیا ہے۔ میں اک سردارجی کول رکیتا تے اوس نوں پچھیا کہ کیہ ساڈے لئی فارم بھرنا ضروری ہے۔ اوہنے میرا انوی ٹیشن لیٹر دیکھیا تے کہیا کہ کاؤنٹر نمبر پنچ تے جاؤ۔ او تھوں ہی پتہ چلے گا کہ کیہ مینوں فارم بھرن دی لوڑ ہے۔ ونڈو کھلن داسماں ساڈھے اٹھ وجے سی۔ اتھتے تیبہ چالی جنے سن۔ ودھیرے پنجاب توں آئے سن۔ ایہناں اپنے رشتے داراں نوں ملن جانا سی۔ ایہناں چوں اک پرپوار بٹھنڈے لاگلے کسے پنڈ داسی۔ ایہناں چوں جوان جیسے لگدے منڈے نے میرا پاسپورٹ دیکھیا تاں جھٹ بولیا، "بائی جی، تہانوں تاں ویزا ملیا لو۔ اپنی وار پہلاں گئے ہو۔ ایسے دیشاں جگم پھر آئے اوں... ساڈا تاں ایہہ پنجواں گیڑے۔ ایہہ گیڑے تے گیڑا مروائی جانڈے اے۔ ساڈا پنڈ بٹھنڈے چھاؤنی دے نیڑے پینڈے۔ شاید ایسے کرکے ٹالی جانڈے اے۔ اسیں وی من پکا کیتا ہونیا کہ ویزا لے کے ہی ہٹے۔" اوس دا دو جاسا تھی، جس نے سرتے پگ بنھی ہوئی سی، نے کہیا، "تیسں وی راتیں سیس گنج گردوارے ٹھہرے سی نا؟ اوس منڈے نے ایسے گھاڑے مارے کہ رہے اللہ داناں۔ مینوں تاں اک بندوی نیند نہیں آئی۔"

راجندر گوتم وی آگیا سی۔ ساہمنے بورڈ تے لکھیا سی کہ فارم دے نال آئیڈی پروف وجہوں ڈرائیونگ لائسنس، ووٹر کارڈ، راشن کارڈ وغیرہ چوں کسے اک دی فوٹوکاپی نتھی کرنی ضروری

ہے۔ دھیمان کول کا پیاں سن۔ گو تم تے میرے کول نہیں سن۔ میں اپنے دفتر دا پرانا آئی کارڈ
 نوٹو کا پی کرواؤن لئی گو تم نوں دتا۔ اوس کارچ بیٹھے منڈے نوں نوٹو کا پی کرواؤن لئی بھیجیا۔
 ونڈو نوں وجے کھلی تاں اہناں دسیا کہ فارم بھرنے ضروری ہن۔ چار نوٹو لگنیاں سن۔ گو تم
 کول تن نوٹو سن۔ اوہ اک ہور نوٹو بناؤن چلے گیا۔ میں تے دھیمان ٹائیسٹ کول فارم
 بھراؤن لئی بیٹھے گئے۔ شکل صورت توں ٹائیسٹ بہت غیر ہٹا جیہا لگیا۔ اوہ دوجے سن۔ میں
 چاہ لئی صلاح ماری تاں اوہ ایس انداز چ بولیا اٹھا کہیہ بھالے دو اکھاں۔ اسیں چاہ والی ریہڑی
 کول آکھڑے۔ چار کپ چاہ دا آرڈر دتا۔ ساڈے چاہ پیندیاں پیندیاں دوندر سنگھ وی ریہڑی
 کول آکھڑیا۔ اوہ اپنڈ کھنکھڑ کلاں ہے پر ہن چکھلے کئی سالوں توں اوہ دلی رہ رہے ہن۔ اوس
 نے دسیا، "میں بزنس دے سنبندھ چ شیخوپورے جاناں۔ پیپر مل چ۔ امبیسٹی والیاں نے
 میرے دس گیڑے لوادتے۔ اپروں ڈنڈا چاڑھیا تاں کتے جا کے ویزا دتا۔ خیر ویزا مل گیا۔
 میں دلیوں بس چ لاہور جاؤنگا۔" دھیمان پیسے دین لگا تاں دوندر سنگھ نے ملو زوری پیسے دے
 دتے۔ اسیں شیخوپورے ملن دا وعدہ کر کے مڑ ونڈول پنچ تے آگئے۔ ونڈو ول جاندیاں مینوں
 ایس گل دا احساس ہو یا کہ ایس دنیا تے چنگے لوکاں دی کوئی گھاٹ نہیں ہے۔ میں دوندر نوں
 کہیا، "آہ چاہ والا پن تاں اسیں لینا سی، اوہ توں لے گیاں۔" تاں اوس کہیا، "تیس تاں
 میرے وڈے بھرا ہو۔" مینوں ایس گل دی سنتشی ہوئی کہ ٹائیسٹ تے اوس دے
 ساتھی نوں چاہ دی لوڑ سی تے اسیں اہناں دی ایہہ لوڑ پوری کیتی سی۔ مینوں یکدم یاد آیا کہ
 میں اگست 2012 دے دوجے ہفتے ٹرنڈو دے بس سٹیشن تے کھڑا نیویارک دی بس دی اڈیک
 کر رہیا سی۔ میری واپسی ٹکٹ سی تے اک دن پہلاں پریم مان نے کہیا سی کہ میں اک گھنٹہ

پہلاں بھاؤ 7.45 والی بس پھڑ لوواں۔ مینوں بلیر کور سنگھیر 7.17. 20 تے بس سٹیشن چھڈ گئے۔ میں سواریاں دی لائن چج جا کھڑیا تے ڈرائیور کم کنڈکٹر نے دسیا کہ ایس بس چج کوئی سیٹ خالی نہیں، سو مینوں 8.45 والی ہی بس تے جانا پوے گا۔ میرے کول ٹیلیفون نہیں سی۔ میری وڈی چھٹا ابھی سی کہ سنگھیر اہوراں نے پریم مان نوں فون تے دسیا ہونا کہ میں 7.45 والی بس تے آرہاں۔ پریم مان ہوریں مینوں نیویارک دے بس سٹیشن تے اڈیکن گے۔ میں اک ساؤتھ افریکن کولوں موبائل منگیا تاں اوس نے نانہہ کردتی۔ بس چلی تاں میں اپنے سبے پاسے بیٹھی گوری ٹیار نوں بینتی کیتی تاں اوہنے دسیا کہ اوہدے موبائل چج پیسے نہیں ہن۔ میرے اگے بیٹھے کورینن منڈے نے میرے کہن توں بناں ہی مینوں پچھیا سی کہ کیہنوں فون کرنا ہے۔ میں کارن دسیا تاں اوس جھٹ پٹ ہی نمبر ملا کے اپنا موبائل مینوں پھڑا دتا۔ ساڈے پاسپورٹ تے فارم جمع ہو گئے۔ اودوں ہی گوتم وی آگیا۔ اوس کول انویٹیشن لیٹر نہیں سی۔ میں پاکستان اکیڈمی آف لیٹرز دا اوہ لیٹر، جو ایہناں امبیسی نوں لکھیا سی، دکھایا۔ اوس چج ساڈے تنان دے ناں شامل سن۔ بابو من گیا تے اوس دسیا کہ ساڈے چوں کوئی اک جناکل نوں نوں وجے اپنے پاسپورٹ لے جائیو۔ میں بڑا زور لایا کہ اوہ اج ہی پاسپورٹ دے دیوے پر اوہ اپنی گل تے اڑیا رہیا، "اسیں سیم ڈے ویزا نہیں دیندے۔ تسیں دلی گھمو پھرو۔ رات نوں گردوارے رہ چھڈیو۔ سویر نوں آئیو۔" میں ٹھنڈا واسطہ پایا پر اس میری اک نہ منی۔ اسیں ایہدی ذمیواری گوتم دی لادتی۔ گوتم نے مینوں نیٹ لے سٹیشن توں کشمیری گیٹ جان لئی گڈی پھرن لئی کہیا تے سٹیشن تے چھڈ دتا۔

گڈی بھری ہوئی سی۔ اندر جانندیاں ہی نگھ جیہا آیا۔ میں دھیمان نوں چھیڑیا، "یا اللہ، بے توں سچا ہیں تاں ایہناں دوہاں داویزاواں دیکیں تے مینوں انکار کروادیں۔"

دھیمان بولیا، "یار کیوں ساڈا دل توڑداں! سانوں اوتھے کوئی وی جاندا نہیں۔"

"دھیمان جی، میں جانا نہیں چاہندا تے میتھوں دوستاں نوں نانہہ وی نہیں کرہوئی۔"

"ہن تسیں ساڈے کر کے جانا اے۔"

"میں منو تیار نہیں ہو رہیا۔"

"من نوں مارو گولی۔ تسیں ہن رٹا رٹو ہو۔ سوچو ہن باقی کنی کو زندگی رہ گئی اے۔ میں تاں کہنا ہناں کہ میں ہن بونس دی زندگی جی رہیا ہاں۔"

"من نوں مار کے وی نہیں سردا۔ بس ایویں سستی جیہی پئی ہوئی آ۔"

"تہانوں تاں ایہنے بندے جاندا اے۔"

"تسیں میرا ناں لے لیو اوہ تہانوں ہتھاں تے چک لین گے۔"

"یار پھیر اوہی گل تسیں جانا اے۔ بس جانا اے دوجی گل نہیں کرنی۔"

"جو اللہ نوں منظور۔"

میری ایس گل نال دھیمان نوں کجھ کو حوصلہ ہو گیا۔

میٹروکسے سٹیشن تے رکی سی۔

دھیمان نوں ایس گل دالالچ سی کہ جے اوہ گڈی تے گیا تاں اوس دے 58 روپے لگنے ہن۔

میں بس بچ فری سفر کرنا سی۔ دھیمان چاندنی چوک سٹیشن تے اتر گیا تے میں کشمیری گیٹ۔

مسز دافون آیتاں میں دس دتا کہ ویزے بارے کل نوں پتہ چلے گا۔ میں اٹھ ساڈھے اٹھ
وچے گھر آواں گا۔

دوچے دن سوانوں وچے گوتم دافون آیا، "جندر جی، بری خبر ہے۔ ہم دونوں کو ویزا مل گیا
ہے۔ آپ کے بارے میں انہوں نے کہا ہے کہ آپ کی انٹرویو ہوگی۔"

میں پچھیا، "میرا پاسپورٹ کہاں ہے؟"

"انکے پاس ہی ہے۔"

"میرا پاسپورٹ بہت قیمتی ہے۔ ٹھنڈ بہت ہے۔ میں انٹرویو کے لئے دلی نہیں آؤں گا۔ آپ
ایسا کیجئے۔ میرا پاسپورٹ واپس لے کر مجھے آج ہی اچھے سے کوریئر سے بھیج دیں۔ میں نے
جلدی ہی انگلینڈ کے لیئے پلائی کرنا ہے۔"

"آپ کے ساتھ بناں ہمارا کیا ہوگا؟ ہمیں تو کوئی جانتا بھی نہیں۔"

"آپ جائیں گے تو جاننے لگ جائیں گے۔"

"جندر جی، آپ ہمارے لیے دلی آجائیں۔ کوئی قانونی بات ہوگی اسی لیے بلایا ہے۔"

"گوتم جی، میں نہیں آؤں گا۔ ٹھنڈ بہت ہے۔ دلی دور ہے۔ پلیز میرا پاسپورٹ لے کر جلدی
واپس بھیج دیں۔"

"ایک بار پھر سوچ لو۔"

"اٹس مائی فائنل ڈیسیژن۔" میں فون کٹ دتا۔

گوتم نے ادھے گھنٹے بعد دسیا کہ اوہنے میرا پاسپورٹ واپس لے لیا ہے تے اوہ شام نوں مینوں کوریز کرواديوے گا۔ میں دھیمان نوں چھیڑیا، "دھیمان صاحب ودھائیاں۔ ہن کچھیاں ج نالے پالو۔"

"تہانوں وی ودھائیاں۔ اسیں تاں تہاڈے مگر مگر جانا اے۔"

"پر مینوں تاں ویزا نہیں ملیا۔"

"کیوں مذاق کر دے ہو۔"

"سچ کہہ رہیاں۔"

"میں نہیں مندرا۔ تسیں مینوں گوتم داموبائل نمبر دیو۔"

میں اوہنوں گوتم داموبائل نمبر لکھوایا تے اپنے آپ نوں بھارکت ہو یا سمجھیا۔ چلو ایہہ وی قضیہ نیڑیا۔ میں سنگم پرکاشن لئی دو کتاباں ایڈٹ کر رہیا سی۔ میں اشوک کمار نوں ویزا نہ ملن بارے دسیا تاں اوس کہیا، "ویرجی، ایہہ کیوں ہو گیا؟ تسیں تاں پہلاں وی کئی وار جا آئے ہو۔ پھیر جس کول امریکہ داس سال دا ویزا ہووے اوہنوں تاں کوئی وی دیش نا نہہ نہیں کردا۔"

گیارھاں کووے اسلام آباد توں ملک مہر علی دافون آیا، "سلام علیکم۔ ہور سبھ سکھ خیریت اے۔" میں ویزا نہ ملن بارے دسیا تاں ملک مہر علی نے کہیا، "جی، جی، ایہہ کیوں ہو گیا۔ تسیں آن دی تیاری کرو۔ تہانوں ویزا نہ ملے ایہہ تاں اساڈی اسلٹ ہوئی اے نا۔ کوئی گل نہیں میں ہنے صاحب کولوں فون کروانا... تسیں دلی ہو... پراک دن رک جانا سی... تہاڈا

پاسپورٹ... دلی گوتم ہوراں کول اے نا... اوہنوں کہہ دیو... پاسپورٹ واپس نہ بھیجن... تہانوں ویزا ملے گا... بس تسیں نانہہ نہیں کرنی ہے۔"

میں رجائی دی بکل ماری تے پڑھن ج رچھ گیا۔ مسز بیاس گتے سن۔ ڈیرہ بیاس ج ایہناں ویروار دی سیوا ج اپنا ناں لکھوایا ہویا۔ جدوں مجیش گھر نہ ہون تاں میرے پڑھن ج کوئی وگھن نہیں پیندا۔ میری ذمیواری اپنے بیٹے سینفی تے اوس دے نوکر لئی چاہ بناؤن دی ہندی ہے۔ تن کو وجے خالد دافون آیا، "اوہ سویر دے امبسی ٹیلیفون ملار ہے نے۔ ملدا نہیں پیا۔ دیکھو تسیں نانہہ نہ کریو۔ تسیں آؤن دی تیاری کرو۔ تہانوں ویزا ملوگا ہی ملوگا۔" ایہناں گوتم نوں وی فون کردتا کہ جناچرا اوہ آئندے نہیں چندرنوں پاسپورٹ واپس نہیں بھیجنا... "اسیں سارے تاں کئے دناں دا تہاڈا انتظار کر رہے ہاں جے تسیں ہی نہ آئے تاں کیہ سواد آؤگا پروگرام دا۔ یاراں بناں کاہدی عید۔ ویکھنا ہن نانہہ نہ کریو۔..." چارکودن پہلاں ملک مہر علی دافون آیا تاں میں کہیاسی، "ٹھنڈ بہت آ۔" اگوں جواب ملیا، "تسیں کیہڑا باہر جانا ہے۔ اپنے گھرے آؤنا۔" اوس دی اپنی گل نے ہی مینوں بھاوک کردتاسی۔

دھیمان دافون سی، "تسیں ساڈے نال دھوکھا کر گئے۔"

"ایہہ تاں امبسی والیاں دی مرضی آ۔"

"آہ جیہڑی تسیں اپنے دفتر دے پرانی آئی کارڈ دی فوٹوکاپی لائی سی نہ اوہدے کر کے ہی ایہناں ویزا نہیں دتا۔"

"سوچدے ہونے جیہڑا بندہ چار پنچ وار انگلینڈ، امریکہ تے کینیڈا جا کے آیا، اوہنے اسلام آباد دا کیہ دیکھنا۔"

"تسیں تاں پہلاں ہی کئی وار پاکستان گئے ہو۔ ہن پھیر ساڈا کیہ ہوؤ گا؟"
 "تسیں دوویں جنے جاؤ۔ خالد بہت پیارا دوست آ۔ اوہنے تہانوں کسے گلوں اوکھے نہیں ہون
 دینا۔"

"سانوں تاں کوئی جاندا نہیں۔ پندرہاں ویہہ ہزار پٹنا۔"
 "تسیں جاؤ اللہ بھلی کرے گا۔" میں اینا کہہ کے فون بند کر دتاسی۔ مینوں پتہ سی کہ دھیمان
 دی سوچاں دی لڑی اکو نقطے تے اڑی کھڑی سی۔

سوا کو چار وے پھیر ملک مہر علی دافون آیا، "اساڈی ویزا اکاؤنسلر اظہار ہاشمی نال گل ہوگئی
 اے... گوتم دا نمبر نہیں مل رہیا ہے... اوہنوں کہو کہ اوہنے ہی امبسی چلے جان... ویزا
 مل جاوے گا... ہن تسیں نانہہ نہ کریا ہے۔ اسان تاں تہانوں ملنا ہے... تہانوں کہیا سی نہ
 ویزا ملے گا... جو کجھ ہو یا اسان نوں دس دیو۔"

گیس تے رکھیا چاہ والا پانی ابا لے مار رہیا سی کہ موبائل دی پھیر گھنٹی وجی، "ہیلو جی... راجندر
 پال بول رہے ہو... جی... جی... ہر جندر پال۔ ہاں جی... ہاں جی... میں پاکستان
 امبسی سے بول رہا ہوں... اپنے بندے سے کہو آپ کا پاسپورٹ لے کے آجائے... آپ
 کو ویزا مل جائے گا... جی جی.. چھ بجے تک ملا جاسکتا... یاسویر کونوں بجے... یدی ابھی
 جائیں تو یہ نمبر نوٹ کیجیے... پھر 202 کیہ ایکسٹینشن مانگ لیں... اظہار ہاشمی نے بلایا ہے...
 یہ بتادیں... سوری... ہم سے غلطی ہوگئی۔"

میں گوتم نوں فون کیتا، "تسیں ہنے امبسی جا آؤ۔ دوستاں دی جت ہوگئی آ۔"

بارڈر دی کھج

بارڈر کسے وی دلش دا ہووے، مینوں اوہنوں دیکھن دی خاص تمنا ہندی ہے۔ تے پھیر انڈیا پاکستان دا بارڈر! میں پہلی وار 1997 چ واکھا بارڈر دیکھن گیا سی۔ او تھے ہندی پریڈ نے جتھے مینوں پر بھاوت کیتا سی، او تھے نراش وی کیتا سی۔ دوویں دیشاں دے سپاہی کیوں دکھاوا کر دے ہن، کیوں اک دو جے پرتی غصے دا اظہار کر دے ہن، ایہہ بناوٹی پن کیوں ہے؟ میں تن وار حسین پورے دا بارڈر دیکھیا۔ جھنڈا لاہن دی رسم دیکھی۔ جو کجھ واکھا بارڈر تے ہوندا ہے، اوہی کجھ حسین پورے ہوندا ہے۔ کھاڑا بارڈر تے شانتی ہے۔ اک پاسے ساڈے لوک کھڑے ہندے ہن۔ دو جے پاسے پاکستانی۔ کوئی ہلچل نہیں۔ کوئی شور نہیں۔ چپ چاپ اک دو جے ول دیکھدے ہن جویں ایہناں اندر اک خلاء چھلک اٹھدا ہووے۔ پنچھیاں نوں ایدھر اودھر جاندیاں ہویاں دیکھ کے ہوکا لیندے ہن جویں کہہ رہے ہوں ساڈے نالوں تاں ایہہ پنچھی چنگے نے، کوئی روک ٹوک تاں نہیں۔ کوئی بندش تاں نہیں۔ کھیم کرن بارڈر تے کجھ وی نہیں ہے۔ لمبی باڑ ہے۔ رستہ بند ہے۔ میں اک وار پٹی گیا تاں کھیم کرن بارڈر دیکھن گیا سی۔ اُچی جیہی تھاں تے کھڑو کے پاکستان دے رُکھاں ول دیکھیا سی۔ دور پاکستانی اپنے کھیتاں چ دے سن۔ فاضلکا والے بارڈر تے تاں مینوں اگانہہ جان نہیں دتا سی۔

بی. ایس. ایف. دیاں ٹیاریاں نے وار وار ابھی کہیاسی، "انکل جی، تسیں چارو بے توں پہلاں
اگانھ نہیں جاسکدے۔" ایہناں ٹیاریاں دا بچھو کڑ گورداس پور داسی۔

میںوں جنی واری پاکستان توں فون آیا، میں ہمیشہ ابھی کہیاسی کہ میں گڈی بچ نہیں آؤنا۔ بے
میںوں بائی روڈ ویزا ملدا ہے تاں میں آواں گا۔ 'بائی ٹرین' سارا دن خراب ہو جاندا ہے۔ میں
2007 تے 2008 بچ گڈی بچ گیا سی۔ اٹاری سٹیٹن تے سماں لنگھاؤنا بہت اوکھا لگاسی۔ پھیر
اٹاری سٹیٹن تے کنا ہی چر لگ گیا سی۔ سٹیٹن تے لوک گھنٹیاں لئی ایداں بیٹھے سن جویں
1970، 75 بچ جاندا ہر جاں پنجاب دے کسے ہور شہر دی گڈی پھرن لئی لوک انتظار
کر دے ہندے سن۔ ایہناں چوں بہو گنتی، بیٹھلے طبقے دے لوکاں دی سی۔ اٹاری توں لاہور
دی ڈوری 20 کو میل ہونی ہے پر ایس ڈوری نوں طے کرن لئی 8، 10 گھنٹے لگ جاندا
ہن۔ لگدا ہی نہیں کہ ایہہ انٹرنیشنل پدھر دے سٹیٹن ہن۔ عجیب وغریب جیہی کچھو تان
ہے۔ گڈی گڈے دی سپیڈ تے تڑدی ہے۔ میں اگست، 2012 نوں نیویارک دے بس سٹیٹن
توں ٹورنٹو (کینیڈا) دی بس پھڑی تے بارڈر تے پہنچ کے دیکھیا کہ دریا پار کر دیاں ہی کینیڈا
شروع ہو جاندا ہے۔ چیک پوسٹ تے وڈے اکھراں بچ کینیڈا لکھیا ہے۔ امیگریشن والیاں
نے ساری بس دیاں سواریاں نوں دس پنڈراں منٹاں بچ بھگتا دتاسی۔.....

امر تسروں ٹرین ویلے بے سوادی ہوئی سی۔ تلوندر سنگھ نے ہر بنس سنگھ دھیمان تے راجندر
گوتم نوں اپنے گھرے ٹھہراؤن دی تھاں تے اک ہوٹل بچ ٹھہرایا سی۔ اوہ چاہندے سن کہ
تلوندر سنگھ ایہناں نوں بارڈر تے چھڈ کے آوے پر تلوندر سنگھ نوں اپنے دفتر بچ کم سی تے اوہ
ساڈے نال بارڈر تک نہیں جاسکدا سی۔ اوس ہوٹل والیاں نوں کہہ کے ٹیکسی منگوا دتی تاں

میں چھیڑیا، "کرا یہ تینوں دینا پتو۔" اوہ اپنی عادت انوسار مسکرایا، "کوئی نہیں۔ کوئی نہیں۔
 ایہنوں چھ سو دے دیو۔ تنے جنے دو دو سو پالیو۔" اینا کہہ کے اوہ تاں چلیا گیا پر ٹیکسی والے
 نے کہا کہ اوہ سمت سولوے گا۔ میں اوہنوں کہیاسی کہ سردار جی چھ سو کہہ کے گئے تاں اوہ
 بولیا، "پنجاہ روپے تاں ٹول ٹیکس دے لگ جانے۔ مینوں کیہ بچو۔ تن سودا تیل لگ جاناں۔"
 "تینی چووی میلاں ج تن سودا تیل کیوں لگو گا؟" میں اگوں اوکھا ہو گیا۔

"واپسی تے خالی آؤنے۔"

"آؤن جان دے سٹھ کلو میٹر ہو گئے۔"

"دیکھ لئو۔ جیسے ٹیکسی کیتی اوہدے نال گل کر لئو۔" اوہنے موبائل تے نمبر ملاؤندیاں ہویاں
 کہیا۔

"میں کسے نال گل نہیں کرنی۔ توں ایس توں وی جاناں۔ مینوں پتہ بس وی جاندی آ۔"

ڈرائیور تھوڑا کوزم ہو گیا۔

دھیمان تے گوتم وی آ بیٹھے سی۔ میں پچھا نہہ نوں دھون کر کے ایہناں نوں پچھیا تاں
 دھیمان بولیا، "کیوں ساڈی چھل لاہن لگے ہو۔ پہلاں ہی ہوٹل والیاں نے تیرھاں روپے
 چاہ دے کپ دے لئے۔ ہیٹھاں اسیں پنجاں دی چاہ بیٹی۔ پوڑیاں چڑھن دے ہی اٹھ
 روپے لے لئے۔ ٹھیک آٹھیک آ۔ چھ سو ہی دینا۔"

ڈرائیور بڑبڑ کرن لگا، "دیکھ لئو تہاڈے کول سامان زیادہ۔ انڈیکاچ آؤنا نہیں۔ ایسے لئی وڈی
 گڈی بھجی آ۔"

"سامان نوں کیہ ساڈے کول صندوق آ،" دھیمان نے کہا۔

"جندرجی، دیکھ لو جیسے اچھا لگتا ہے،" گوتم بولیا۔

"میں تاں ست سوہی لینیں۔ بہتی گل آتاں تہانوں سٹیشن تے چھڈ آؤنیں۔" ڈرائیور کچھ کو ڈھیلا پے گیا۔

"اسیں چھ سوہی دینا۔ بے نہیں پگدا تاں ساڈا سامان لاہ دے۔ اسیں تھری ویلر کر لیناں۔" میں نہ مانوں رے چ ٹیکسی چل پئی۔ دھیمان دا تلوندر سنگھ پرتی غصہ گھٹیا نہیں سی۔ میرے مونہوں اچن چیت ہی نکل گیا، "تھاڈاجات بھرا آ۔"

"اید ادا دے.... بھرا دی بھین نوں... میں امرتسر آواں تے ہوٹل چ رہاں میرا اپنا سالا رہندا۔ راتیں گوتم جی لیٹ آئے۔ میں ایہناں نوں لین لئی بیٹھاں آیتاں میرا موبائل پانی چ ڈگ پیا۔ آہ دیکھو ایہہ موبائل میرا سالا دے کے گیا... تلوندر سہوں نے ساڈے نال چنگی نہیں کیتی۔"

"میرے نال تاں چنگی کیتی آ۔ مینوں بس اڈے توں لے کے آیا۔"

"تھاڈا تاں یارا۔"

"تھاڈا دشمن آ۔"

"کچھ پتہ نہیں لگدے۔"

گوتم شروع ہو گیا، "میں نے تو سبھاش نیرو سے بات کیہ تھی۔ اس نے ہی تلوندر سے آگے کہا تھا۔ تلوندر نے بولا تھا کہ وہ مجھے اپنے گھر ٹھہرائے گا۔ یہ کیا بات ہوئی۔"

"جے مینوں سدھا ہی دس دیندے کہ اوہنوں اپنے گھر لے جان چ کوئی پریشانی اے تاں
اسیں میرے سالے دے گھر چلے جانا سی۔ پیسے وی خراب کیتے تے سالے دی ناراضگی وی
جھلی۔"

"اودھی اپنی کوئی سمسیا ہوو،" میں کہیا۔

"یار کاہدی سمسیا۔ کر دتی نہ پھیر امر تسریاں والی گل۔"

"چلو چھڈو وی۔ کوئی ہو ر گل کرو۔"

"دیکھو گو تم جی کمال۔ ایک کپ چائے کا تیرھاں روپے میں۔"

"دھیماں جی، ہو ٹلوں میں ایسے ہی ہوتا ہے۔"

"ہمارے پنجاب میں یہ نہیں ہوتا۔"

"تو آپ نے اب دیکھ لیا۔"

"تلوندر نے اچھا نہیں کیا۔"

میں پھیر مسالہ لا دتا، "تھاڈاجات بھرا آ۔"

"ٹھو دا۔ کوئی نہ آ کے گل کر دے ایں وڈے جتھیدار نال.... ایہہ کیہ گل ہوئی۔ ہن آہ ٹیکسی

والے کولوں چھل لہاؤنی اے۔"

"دھیرج رکھو۔ ٹیکسی دا کراہیہ میں دیواں گا۔ پاکستان چ جا کے تلوندر داناں لیو پھیر پتہ لگو گا

اودھی حیثیت دا۔"

باہر اٹاری دے سائین آؤن لگے تاں میں ڈرائیور مہندر نوں پچھیا، "آہ اٹاری کیوں لکھیا؟"

"جدوں اسیں ایدھروں دی جانڈے آں تاں واگھا آکھدے ہاں۔ جدوں لاہور ولوں آسندا
تاں اٹاری داناں نکل جانڈے۔"

سڑک تے ٹاویں ٹاویں آواجائی سی۔ کجھے پاسے نہ مکن والی ٹرکاں دی لمبی لائن سی۔ ایہہ
ٹرک لوڈ کیتے ہوئے سن تے ایہناں پاکستان جانا سی۔

امیگریشن والیاں دی بلڈنگ دیکھ کے محسوس ہو یا کہ اسیں انٹرا نٹری بارڈر تے ہاں۔ جدوں
میں بارہاں کو سال پہلاں جھنڈا لاہن دی رسم دیکھن آیا سی تاں ایہتھے اجیہا کجھ وی نہیں سی
پرہن تاں عالی شان بلڈنگ سی۔ گیٹ تے پاسپورٹ دی اینٹری کروا کے کار اندر لے حال
توں سو کو فٹ ارے رُکی تاں میں مہندر نوں ساڈھے چھ سو دے دتا۔ سامان لے کے اسیں
اندر گئے۔ اکا دکالوکان توں بناں ایہتھے سنسان جیہی پئی سی۔ امیگریشن توں نیڑے کے سکیورٹی
والیاں کول آئے تاں ایہناں نے دسیا کہ اسیں ست ہزار توں زیادہ بھارتی کرنسی نہیں لے جا
سکدے۔ ڈالر، پاؤنڈ جاں پاکستان نوٹ لے جا سکدے ہاں۔ سامان ایہتھے ہی رکھ کے اسیں
کرنسی لئی۔ مینوں اٹھ ہزار دے 14000 پاکستانی نوٹ ملے۔ دھیمان نوں وار وار پیسیاں دا
حساب لاؤندیاں ہو یاں دیکھ کے میں کہیا، "تائے دی دھی چلی تے میں کیوں کچھے رہاں
اکلی۔"

"توں پُچراں کر نوباج نہیں آؤندیں۔"

سانوں امیگریشن والیاں دی بس بارڈر دے عین کول چھڈ گئی۔ اسیں اٹیچی ریڈھ کے اگانھ
نوں تڑپے۔ میں بالکل وچکار آ کے پہلاں اپنے پچھلے پاسے دیکھیا۔ گیٹ تے راتر پتا مہاتما
گانڈھی جی دی فوٹو لگی سی۔ گانڈھی جی مسکرا رہے سن۔ میں شردھاناں دوویں ہتھ جوڑے۔

سایمنے گیٹ تے قائد اعظم (ایہہ لقب مہاتما گاندھی نے جناح ہوراں نوں دتاسی) جناح جی دی نوٹو سی۔ ایہناں دا چہرہ گھبیر سی۔ ایہناں دے سرتے لئی کالے رنگ ٹوپی ذرا کوٹیدھی سی۔ میں سنکار وجوں ایہناں اگے سر جھکایا۔

میرے سایمنے اتہاس پھیلیا کھڑا سی۔

ایتھوں لاہور 22 کلومیٹر ہے۔

ایتھوں امرتسر 28 کلومیٹر ہے۔

واگھا پنڈ دو حصیاں ج وٹیا ہو یا ہے۔ ونڈ ویلے ایس دا پچھی حصہ پاکستان ج چلا گیا سی۔ پوربی بھارت ج۔ بارڈر دی ونڈ سرسیرل ریڈ کلف نے 17 اگست، 1947 نوں کیتی سی۔ اوہ انگلینڈ توں 8 جولائی، 1947 نوں بھارت پجیا سی تے اوس نوں بارڈر دی سرحد متھن لئی صرف پنج ہفتے ملے سن۔ اوہنوں ایتھوں دے لوکاں، ایہناں دے سبھیا چار دی کوئی سمجھ نہیں سی۔ نہ تاں اوس کول سماں سی تے نہ ہی کوئی صلاح کار۔ نہ ہی سرویکھن دا اپیانہ۔ انگلینڈ دی لیبر پارٹی لڑائی دے بھاری قرضیاں ہیٹھ ڈبی ہوئی سی تے اوہ چھیتی توں چھیتی ایتھوں جانا چاہندی سی۔ صرف تے صرف ریڈ کلف دا انجی سکتر کر سٹو فریو مانٹ، پنجاب دے پرشاسن تے جیون توں جانو سی۔ انج حد بندی کمیشن دے چار ہور ممبر وی سن۔ ایہناں چوں دو ممبر ج مہر چند مہاجن تے تيجا سنگھ بھارت ولوں تے دین محمد تے محمد منیر پاکستان ولوں سن۔ بارڈر دی حد بندی کر دیاں ہو یاں کئی تھاں تے ایہہ وی دیکھن ج آیا کہ بارڈر دی لکیر ایداں کھچی گئی کہ کسے پنڈ دا کجھ حصہ بھارت ج تے کجھ حصہ پاکستان ج چلے گیا۔ کیوں جو اوس کول صرف متھیا تھوڑا سماں سی، ایس لئی ایہہ وی ہو یا کہ ونڈ دی لکیر اک گھر دے وچکاروں دی لکھی، جس

دے کچھ کمرے اک دلش چ تے کچھ کمرے دو جے دلش داحصہ بن گئے۔ ریڈ کلف نے جان توں پہلاں سارے کاغذاں نوں اگ لادتی۔ کئی سالوں بعد ریڈ کلف نے لیونارڈ موسلی نوں دسیا، "انڈیا چ اپنی قہراں دی گرمی سی کہ دوپہر نوں دن کالی رات جیہا دسد اسی تے نرک دے مونہہ جیہا لگد اسی۔ ایس دے کچھ دناں بعد میں گبھیر تاناں ایہہ سوچن لگا کہ کیہ میں جیوند او پس آسکاں گا۔ میں اودوں کئی وار سوچیا کہ باؤنڈری کمیشن دے چیئرمین دے روپ چ میری سبھ توں وڈی پراپتی جیوندے رہن دے روپ چ ہے۔"

بہت چر بعد بطور حد بندی کمیشن دے چیئرمین دے سمیں بارے سیرل ریڈ کلف نے کل دیپ نیر نوں دسیا، "جنا تھوڑا سماں مینوں دتا گیا سی، اوس وچ میں ایس توں بہتر ہو رہا کچھ نہیں سی کر سکدا۔ جیکر اوج وی مینوں اوناہی سماں دے کے پھیرا وہی کم کرن لئی کہیا جاوے تاں میں دوبارہ وی اوس توں بہتر ہو رہا کچھ نہیں کر سکاں گا۔ انج جیکر میرے کول اودوں دو تن سال دا سماں ہوندا تاں میں نشچے ہی ایس توں بہتر کم کر سکدا سی۔"

1951 دی مردم شماری اونسار وٹو توں بعد 72،26،000 مسلمان پاکستان گئے۔ 72،49،000 ہندواں تے سکھاں نے پاکستان نوں چھڈیا۔ ہندواں تے سکھاں دی لگ بھگ 500 کروڑ روپے دی جائداد اودھر رہ گئی سی جدوں کہ مسلماناں دی ایدھر رہ گئی جائداد لگ بھگ 100 کروڑ روپے دی سی۔ مسلماناں دی بھارت چ 48،00،000 ایکڑ کھیتی باڑی والی زمین رہ گئی سی تے پاکستان چ ہندواں سکھاں دی 39،000،31 اے کڑ زمین رہ گئی سی۔ مارے گئے لوکاں چ میرے نانا جی وی شامل سن تے پاکستان توں اُجڑ کے آؤن والیاں چ میرے بھاپا جی تے بی بی جی وی سن۔

منٹ کو بارڈر، بنا، حاشیہ، سیما، حد، سرحد، انچل، پلہ، کنارہ، کورشد اں بچ الجھیا رہیا۔ ایہناں
 شبد اں چوں مینوں دھیمان نے کڈھیا، "گانھ جان دا کوئی ارادہ نہیں کہانی کار صاحب؟"
 ساڈے آسے پاسے گوریاں دیاں دوکاراں جارہیاں سن۔ اسیں اپنی دھن تے سوار ہوئے
 اگانھ تری گئے تاں اک سپاہی نے آواز ماری، "اپنے کاپلے وگے جانیوں، انٹری تاں کروا
 لئو جی۔"

سڑک دے اک پاسے سامان رکھ کے اسیں پچھانہ مڑے۔ اک نوجوان نے سلام علیکم
 کہیا تاں مینوں کجھ نہ سمجھیا کہ اوس دا کیہ جواب دیواں۔ میں اوہنوں چھیڑیا، "میں کہیا منڈا
 گوریاں نوں دیکھدا ساڈی ایہنوں کیہ پرواہ آ۔"

اوہ کھل کے ہسیا، "تیس ساڈے مہمان ہو۔ ایہ پاسپورٹ وی درج کروا چھڈنے نے۔"
 رجسٹر تے اوس انٹری کیتی تے پاسپورٹ پھڑا کے کہیا، "اساڈے وڈیرے وی گورداس
 پوروں آئے۔ بھانواں اسیں گرداس پوریے ہئے۔"

"پھیر گالھ کڈھ کے دکھا۔"

"میں تہانوں گالھ کیوں کڈھ سکنا۔ تیس تاں اساڈے بھراؤں۔"

"پھیر پتہ کداں لگو کہ اسیں پنجابی آں۔"

"پنجابی تیں پنجابی رہنے بھانویں کتے وی رہن۔ اساڈے ملک بچ جی آیاں نوں۔"

میں اوس کولوں پاسپورٹ لے کے سامان ول نوں ہویا تاں اوہ بولیا، "کوئی چنگی جیہی گل ای
 سنا چھڈو۔"

میں پچھانہ نہ نوں مڑیا تے اوہنوں سناؤن لگا، "میں نوں کو سال چنڈی گڑھ نوکری کیتی۔ اک دن میں اپنے دفتر جان لئی، سیکرستارہاں توں بس پھڑی۔ ایہہ بس چنڈی گڑھ ٹرانسپورٹ انڈر ٹیکنگ دی سی تے اس اگانھ دلی جانا سی۔ بونٹ تے بیٹھیا ہو یا وی ڈرائیور ہی لگد اسی۔ اوہ گلاں کرن لگے پرانے افسراں دیاں۔ پرانے افسر پڑھائی نالوں لیاقت زیادہ دیکھدے ہندے سی۔ اک وار ڈرائیوراں دی انٹرویو سی۔ جدوں اوس ڈرائیور دی، جیہڑا کہ ایس ویلے بس دے بونٹ تے بیٹھاسی، واری آئی تاں اوہ ڈردا ڈردا اندر گیا۔ ڈردا ایس گلوں سی کہ اوہنوں پہلاں ہی پتہ لگ گیا سی کہ سفارشی بندے تاں پہلاں ہی رکھے گئے آ ایہہ انٹرویو تاں خانہ پورتی لئی ہی آ۔ افسر نے پچھیا، 'ہاں ہی جو انا کناچر ہو گیا گڈی چلاؤندے نوں؟' اوس جواب دتا، 'پندرہاں نوں کو سال۔' پھیر سوال ہو یا، 'کیہڑی گڈی؟' جواب دتا، 'ٹرک۔ افسر بولیا، 'میں سنیٹرکاں والے گالھاں بڑیاں کڈھدے آ۔ ایہہ تہانوں کتھوں سمجھیاں ہندیاں؟' ڈرائیور نے کہیا، 'جی، پنجابی آں، گالھاں تاں اپنے آپ تے موقعے انوسار آ ہی جاندیاں۔' افسر نے کہیا، 'لے پھے مترا مینوں گالھ کڈھ۔ جے گالھ کڈھ کے ہسادیوس تاں تینوں میں نوکری دوں گا ہی دوں گا۔' وچا ڈرائیور پھس گیا کہ گالھ کڈھے تاں وی مر گیا۔ جے نہ کڈھے تاں وی۔ اوہنے من کرڑا جیہا کر کے افسر نوں ایداں دی گالھ... کڈھی کہ افسر دیاں پنج پیڑھیاں وگل لئیاں۔ افسر کناچر ہسدار ہیا۔ ہسدار ہیا۔ اوہنوں چاہ پلائی تے نوکری تے رکھ لیا۔"

"بھاء سواد آگئے۔ ہن میں ایہہ کتیاں نوں سناؤں۔" اوس داہاساڑ کیا تاں اوس کہیا، "واپسی تے، جے میری ایٹھے ڈیوٹی ہوئی تاں ایس طرحاں دی گل سنا کے جانا جے۔"

"ضرور۔"

اگانھ چالی کو فٹ دور کھجے پاسے خالد تے پاکستان اکیڈمی آف لیٹرز دا ادھیکاری اعجاز تازے پھلاں تے کلیاں دے ہار لئی کھڑے سن۔ اعجاز میرے گل بچ ہار پاؤن لگاتاں میں کہیا،
"دھیمان دے ہی پادپو۔ ایہنوں زیادہ چاء۔"

اسیں چھپیاں پا کے ملے۔ سچے پاسے پیندی امیگریشن والیاں دی بلڈنگ بچ داخل ہوئے۔
امیگریشن ونڈواگے ست اٹھ گورے گوریاں کھڑے سن۔ دھیمان اگانھ گیا تاں بابونے
کہیا، "سر دار جی، پنج منٹ بیٹھو۔ کابلے نہ پوو۔ اسیں آواز دینے آں۔"
دو کو منٹاں بعد ہی امیگریشن ڈاکم نپڑ گیا۔ دوویز افارم سن۔ اک سانوں واپس کر دیاں ہویاں
بابونے کہیا سی، "آہ اک رکھ لئو۔ واپسی تے دینے۔"

میں ہسڈیاں ہویاں کہیا، "ایہہ وی ہنے رکھ لئو۔"
"رکھ تاں لیندے ایں۔ پر ایہدے بناں تہانوں واپسی تے لنگھن نہیں دینا جے۔"
"اسیں جاناوی نہیں چاہندے۔"

"تہانوں تاں رکھ لو اں گے۔ پچھے بیٹھیاں تہاڈیاں بیویاں نے ساری عمر اسانوں بد اسسیاں
دینیاں۔"

اودھی اپنی گل تے ہاسڑ پے گیا سی۔

باہر آئے تاں کالے رنگ دی کار کھڑی سی۔ میں اگلی سیٹ تے بیٹھ گیا۔ کار بلڈنگ چوں باہر
نکلی۔ اگانھ سکیورٹی والیاں دی کالی چھپی کھڑی سی۔ میرے کھجے پاسے عام جہے پینڈو بندے
بیٹھے روٹی کھا رہے سن۔ مینوں ایہناں موہ لیا۔ میں کار چوں اتر کے ایہناں کول آکھڑیا۔

دیکھن چاکھن توں اوہ ڈرائیور لگدے سن۔ دوویں پاسے منجھے پئے سن۔ وچکار لکڑدالماسار اٹیچ پیاسی۔ منجھتے پیلے رنگ دار بیر پیاسی۔ اُپر گلاس مودھاماریا ہو یا سی۔ دو جنے روٹی کھا رہے سن۔ پنیر تے مٹراں دی سبزی دی پلیٹ۔ وڈی ساری پلیٹ چروٹیاں۔ چار جنیاں دی پچھاڑی کیتی ہوئی سی۔ بہتیاں نے لوتیاں لئیاں ہوئیاں سن۔ اک نے اس ڈھنگ دی پگ جیہی بنھی ہوئی سی جیہو جیہی ابیتاب بچن نے 'خدا گواہ' فلم چ بنھی ہوئی سی۔ دو ننگے سر سن۔ دو نے قمیضاں، سلوراں تے کوٹیاں پائیاں ہوئیاں سن۔ مینوں لگاسی کہ اوہ چار ٹولیاں سن۔ پاکستان دے ٹرکاں نوں بڑے آکر شت ڈھنگ نال سجایا ہوندا ہے۔ اڈا ڈ رنگ۔ جویں کسے باڈی تے پھلکاری کھلاری ہووے۔ خالد نے جان لئی اشارہ کیتا۔ میں ایہناں لوکاں نال گلاں کرنیاں چاہندا سی۔ ایہناں نال بیٹھ کے روٹی کھان دی اچھاسی۔ میں مٹراں کے ایہناں دے سرتے بنے ہوئے صافیاں دے سٹائل نوں دیکھ رہیا سی۔ خالد فوٹو کھینچن لگا تاں اک نے دو انگلاں کھڑیاں کر کے جت دانشان بنایا۔ ایہہ کاہدی جت سی؟ کیہڑی جت سی؟ ایس گل نوں اوہ ہی دس سکداسی۔ مینوں یکدم منٹو دے چاچے سام دے ناں لکھے پہلے خط (16، 12، 1951) دیاں سطر اں یاد آگئیاں۔ "میر املک ہندوستان توں کٹ کے کیوں بنیا، ایہہ تاں تہانوں چنگی طرحاں پتہ ہے۔ ایہو وجہ ہے کہ خط لکھ رہیا ہاں کیونکہ جویں ملک کٹ کے آزاد ہو یا، ایہہ گل تاں تہاڈے ورگے گنی بندے توں لکی ہوئی نہیں ہونی چاہیدی کہ جس پرندے نوں کھنجر کٹ کے آزاد کیتا جاوے گا، ایس دی آزادی کسہو جیہی ہووے گی۔" میں سرنوں جھنکا دے کے اپنے آپ نوں ہولا کیتا۔ میں منجھتے دے سرے تے ایہناں وچکار بیٹھ گیا تاں اک نوجوان منڈا بولیا، "ایہ مٹر پنیر داسواد دیکھ لٹونا۔"

خالد نے دیسیا کہ سانوں پہلاں روٹی کھوائی جاوے گی تے پھیر چھیچھو کی ملہیاں جاواں گے۔
میں کچھ چر ایہناں بچ بیٹھارہیا۔ باقی جنے اگانہہ جان نوں کاہلے پئے ہوئے سن۔ سیال دے
دن چھوٹے ہندے ہن۔ ایہناں چوں اک جنے نے پچھیا، "بابو جی، کتھوں آئے جے؟"
"جانندھروں۔"

"ایہہ سردار جی؟"

"پٹیا لیوں۔ نال دے دیوں۔"

"میرے اباہوراں دا پچھلا پنڈ گاندھراں سی۔ نکودر شہر دے لاگے۔"

"ہاں ہے۔ گاندھراں تے میرے پنڈ لدھڑاں دا اکو سٹیشن ہے۔"

"سپیں۔"

"ہاں سپیں ہی۔ ساڈے پنڈوں گاندھراں اک میل دور آ۔ دوہاں پنڈاں نوں بساں دا اڈاوی
اکو لگدا اے۔"

"جی میرے اباوفا تے پچھکے نے۔ جے جیوندے ہندے تاں اوہنوں تہاڈے نال ملاؤندا۔ اوہ
ہیشہ کہندے سی ساڈے پنڈ ایہہ ہوند اسی اوہ ہوند اسی۔ ایدھر آکے اوہدا من نہیں لگا سی۔"

"اوہنوں اپنی مٹی نال اینا موہ سی کہ تہانوں کیہ دساں۔ ہن دسوروٹی کھانی جے جاں چاہ چھاہ۔"

"روٹی تاں سانوں یاراں نے کھواؤنی آ۔ چاہ پین داسماں نہیں۔"

"ایہہ کیہ گل ہوئی۔"

"بس سماں ہی ہے نہیں۔"

"جندر جی اپنے کول اچ بہت گھٹ وقت اے۔ ہن چلو نہیں تاں لیٹ ہو جاواں گے۔"

میں مڑ موہری سیٹ تے آ بیٹھا۔

میں اک وار پھیر جنڈیالا شیر کھان جا کے وارث شاہ دی مزار تے سجدہ کرنا چاہندا سی۔ اعجاز نے دسیا کہ ایہہ سارا پروگرام اکیڈمی دا ہے۔ اسیں پاکستان سرکار دے مہمان ہاں۔ سانوں ایہناں دے شیڈول انوسار ہی چلنا پئے گا۔ شیخوپورے توں پنجھی کو میل جنڈیالا شیر خان پیندا ہے۔ اسیں اوتھے نہیں جاسکدے۔

میں باہر دیکھیا، بھٹھیاں دیاں چنیاں چوں دھو آں نکل رہیا سی۔ پرالی دے ڈھیر، پٹھیاں دی ٹرالی، توڑی دی پنڈ پچی جاندا کوئی... لاہور رنگ روڈ نوں میل... شالامار باغ، بانٹاپور۔ ملک مہر علی دانون آیا۔ دعا سلام ہوئی۔

ڈرائیور دی عمر پنچھیاں تہاں سالاں دی لگدی سی۔ اوس نے ہلکے پیلے رنگ دی قمیض تے سلوار پائی سی۔ میں اوس نوں چھٹریا، "عمر پچیاں چھیاں دی لگدی آ تیری جونا؟"

"پچیاں دی اے جی۔"

"ویاہ کرو الیا؟"

"ہاں جی اک بچی وی اے۔"

"تو کری کردیاں کنے سال ہو گئے؟"

"پنچ۔"

اوہ ڈیک لاؤن لگاتاں میں اوہنوں کہیا، "ایدھر اک کڑی بہت ودھیا گاؤندی آ۔ اوس نے اک گیت گایا:

‘میری چنی دیاں ریشمی تنداں

وے میں گھٹ گھٹ دیندی آں گنڈھاں
چناتیری یاد نہ بھلے۔

جے اوس دے گیت ہے تاں لا۔

"جی میرے کول اوس دے گیت نہیں۔ جے تسیں مس پوجا، چمکیلا جاں گپی گریوال دے
گیت سننے اے تاں ہتھیرے نے۔"

"میں تاں ایسناں نوں اودھروی نہیں سند ایدھر آکے کیہ سننے آ۔"

سڑک دے سجے پاسے گند دے وڈے وڈے ڈھیر دے تاں مینوں دلی یاد آئی۔ دلی دے
بائی پاس دے کھبے پاسے اجیہی ہی ڈھیر آؤندے ہن۔ ڈرائیور محمد بلاول نے دسیا، "سارے
لاہور دا گندا ایٹھے سڈے نے۔ ایہہ گڈیاں آٹومیٹک نے۔ بس بٹن پوتے گند مال بیٹھاں آ
جاندے۔" ایٹھے بے شمار لال اڈر ہیال سن۔

بستی چوک، راوی پل وغیرہ سڑکاں توں ہندی ساڈی کار راوی چرگا اینڈ فاسٹ پھوڈ
ریسٹورینٹ اگے آکھڑی۔ بالکل نیڑے ہی مینار پاکستان، بادشاہی مسجد، شاہی قلعہ، گرو
دوارہ صاحب دس رہے سی۔ مینار پاکستان دی اُچی ساری لاٹ، جس دارنگ سفید ہے، اپنی
آن شان نال دُوروں ہی دس پیندی ہے۔ کھانا کھان لئی اندر گئے تاں دو کو فٹے بونے نے
سواگت کیتا۔ میں ہتھ ملایا تے پچھیا، "ینگ مین کداں؟" اوہنے ہس دیاں ہوویاں کہیا، "اللہ دی
مہراے۔" اسیں پنجے جنے اک میز تے بیٹھ گئے۔ ساڈا ڈرائیور تے سکیورٹی والے چارے جنے
ساڈے توں دُور بیٹھ گئے۔ میں، دھیمان تے اعجاز نے چکن دے نال تلاں والا نان لیا۔ وڈی
تھالی دے اکار دا ایہہ نان سی۔ دھوتی موگگی دی پیلی تے سکی دال۔ مکسڈ سبزی۔ نان اینا بھارا

سی کہ میتھوں مساں اڈھا کھا دا گیا۔ ہوٹل بچ بپتے میز خالی سی۔ اندر والے پاسے دو کوپر یوار بیٹھے سن۔ ہوٹل صاف ستھرا سی تے ایقتوں دے سٹاف دے کپڑے وی ستھرے پائے ہوئے سن۔

ہن کار چیچو کی ملہیاں ول ترپی۔ خالد دے دسن مطابق گھنٹہ سوا گھنٹہ لگنا سی۔ اک فلائی اوور اُپر دی لنگھدیاں ہویاں میں دیکھیا کہ اک منڈا، جس نے قمیض تے سلوار پائی سی، سر تے ٹوپی لئی سی، ڈھپ بچ مزے نال سگریٹ دے سوٹے کھچ رہیا سی۔ اوس اپنے اگے پھٹے تے سدھے رُخ عینکاں رکھیاں ہوئیاں سن۔

میں بلاول نوں پچھیا، "ہن اسیں کیہڑے روڈ توں دی جا رہے ہاں؟"

اوہ دسد اگیا، "بند روڈ... سگیاں روڈ..."

اگانھ دوویں پاسے اجیسے مکان آئے، جیہڑے سن تاں یکیاں اٹاں دے، چنانی وی سیمنٹ دی کیتی ہوئی سی پر باہروں پلستر نہیں کیتا سی۔ میں ایس دا کارن پچھیا تاں بلاول بولیا، "جی، ایہتھے پہلاں گجر رہندے سن۔ پھیر سرکار نے ایہناں دامال ڈنگر شہروں باہر بھیج دتا... ایہہ غریب لوک نیں... چھوٹے چھوٹے گھر نیں... جی، اوہ داتا در بارے۔"

میں جان دیاں ہویاں وی پچھیا، "اوہی جس بارے عارف لوہار نے جگنی دچ گا یا۔"

"جی جی۔"

میںوں داتا در بار تاں نہ دسیا کیونکہ ایقتوں تائیں اسیں فلائی اوور توں بیٹھاں آگئے ساں۔ پچھلی سیٹ تے بیٹھا دھیمان بولیا، "میں عارف دی جگنی یوٹیوب توں ڈاؤن لوڈ کیتی سی۔ اپنی مسزنوں سنائی۔ اوہ بہت خوش ہوئی۔ اوس نے ایہنوں وار وار سنیا۔"

میریاں نظراں ساہمنے کوک سٹوڈیوچ ریکارڈ کروائی عارف لوہار دی گائی جگنی آگئی۔ اوہدی آواز چ تاں اتھاہ کشش ہے ہی پر جدوں اوس دے چہرے تے مسکراہٹ آؤندی ہے تاں میں بھاوک ہو جاندا ہاں۔ او تھوں کجھ وی بناوٹی پن نہیں دسد۔ لگدا ہے جویں عارف تے جگنی اک ہو گئے ہون۔ اوس داسا تھ دیندی میثاشفیج دے تاں کیا کہنے۔

"توں داتا دربار بارے جاندا ایس؟" میں بلاول توں پچھیا۔

"جی، داتا دربار نون کون نہیں جاندا۔ ایہتھے تاں وڈے وڈے لوک آؤندے۔ جدوں اجمیر شریف وچ غریب نواز دی درگاہ تے جاندا۔ میری بڑی ریجھ اے اجمیر شریف جان دی۔ ویکھو اللہ دی کدوں مہر ہندی اے... داتا دربار تے نواز شریف بہت آؤندا اے... اوہ ایس تھاں نون بہت مند اے... ایہہ بھائی گیٹ کول پیندی اے... جدوں سالانہ عرص ہندے ایہتھے لائٹاں ہی لائٹاں دسدیاں ہندیں... ہزاراں لوکیں آؤندے... صوفی گاؤن پانی چ رنگے جاندا اے... نچدے اے... اک کھونجے چ بیٹھ کے اللہ دی بندگی کردے اے... نماز پڑھدے اے... ایہنوں یارویں صدی چ غزنوی دے بادشاہ سلطان ذاکر الدین ابراہیم نے بنایا سی... رولیاں توں پہلاں ساڈے وڈیرے دسدے سی کہ ایہتھے ہندوتے مسلمان دوویں آؤندے ہندے سن... ہن وی داتے دے دربار نون سارے مذہباں والے مندے اے... ایہہ صوفی پیر ابوالحسن علی ہجویری، جیہناں نون لوکیں داتا گنج بخش دے ناں نال وی چیتے کردے نے، دی یاد چ بنائی گئی اے... اوہ یارویں صدی چ ایہتھے رہے سن..."

چڑھدا پنجاب ہووے جاں لہندا پنجاب، ساڈے لوکاں نوں اک و شیش شخصیت، تھان بارے
 بُناسار جا نکاری ہندی ہے۔ بہتیاں سنیاں سنائیاں گلاں ہندیاں ہن جاں اپنے ولوں جوڑ توڑ
 کے بنائیاں۔ میں جنے وی بندیاں نال داتا دربار دے بارے گل کیتی، کسے کول وی تسلی بخش
 جواب نہیں سی۔ کوئی نہیں جاندا اسی کہ صوفی فقیر ابو الحسن علی ہجویری دا جنم 1000 ع
 غزنی (افغانستان) دے نیڑے پنڈ بھویر چ ہو یا سی۔ ایہناں دی موت دا ورھا 1063 جاں
 1071 منیا گیا ہے۔ ایہناں نوں داتا گنج بخش و جہوں وی جانا جاندا ہے۔ ایہناں دی مسجد نوں
 دکھنی ایشیا دی پرانی مسجد منیا گیا ہے۔ ایہناں ترکستان، ایران، عراق، شام دی یا ترائی
 ایہناں دی لکھی ہوئی پستک داناں 'کشف ال محبوب' ہے۔ جدوں ایہناں نے دریا راوی
 دے کنڈھے نیڑے بھائی گیٹ دے پچھم ول، شہر ول باہر اک ٹلے تے مسجد تے خانگاہ بنائی
 تاں آلے دوالے دے لوکاں نے کنتو پرنتو کیتا کہ مسجد دی قبلہ دشا ٹھیک نہیں۔ ایس دی
 دشا دکھن ول ہے۔ ایہناں لوکاں نوں کہیا کہ اوہ اللہ اگے پرار تھنا کرن۔ لوک اللہ اللہ کرن
 لگے۔ نماز پڑھن لگے۔ او سے سمیں ج ایہناں نے لوکاں نوں دکھا دتا کہ پوتر کعبہ ٹھیک
 دشا چ ہے۔ ایہناں ولوں دکھائی گئی ایہہ پہلی کرامات سی۔

کہیا جاندا ہے کہ ایہناں دیاں تعلیمات توں پر بھات ہو کے سبھ توں پہلاں اوس ویلے لاہور
 دے نائب حاکم رائے راجا مسلمان بنیا تے ایہناں اوس نوں شیخ ہندی نال دتا۔ پھیر او سے
 توں پر بھات ہو کے بہت سارے لوک مسلمان بن گئے۔ ایہہ وی منیا جاندا ہے کہ ایس دربار
 دی بلڈنگ نوں غزنوی راجے سلطان ذاکر الدین ابراہم نے 11 وی صدی ع بنا یا۔ اکبر نے
 اُتری تے دکھنی وڈے گیٹ بنوائے۔ مہاراجہ رنجیت سنگھ داتا دربار دشا دھالو سی تے اوہ ہر

سال عرس والے دن 10000 / روپے دان وجہوں دینداسی تے سمیں سمیں ایس دربار دی بلڈنگ دی مرمت کروائی سی۔ مہارانی چند کور (نوناہال سنگھ دی ماں تے کھڑک سنگھ دی گھر والی) نے وی مسجد دی مرمت کروائی سی۔ 1860 سچ کشمیری گلزار شاہ تے 1879 سچ جھانوجوب فروش نے داتا دربار دی سیوا کیتی سی۔ 11 جنوری، 1960 نوں پنجاب وقف ڈپارٹمنٹ نے ایس دا پر بندھ اپنے ہتھوں سچ لے لیا۔ ایس دا کل رقبہ 68، 150، 3 سکیر فٹ ہے۔ ایہہ دنیا دی تہی وڈی مسجد ہے۔

میں عرض کرن وانگ کہیا، "میں دربار سچ متھائیکنا چاہنداں۔"

کسے نے وی میری گل ول دھیان نہ دتا۔ میں ایہناں دی مجبوری سمجھدا سی۔ ہر بنس سنگھ دھیان نے اپنے وڈیریاں دا پنڈ چیمچو کی ملہیاں دیکھنا سی تے اسیں واپس آ کے لاہور رہنا سی۔

میں اتھ دھیان ہو کے داتا دربار نوں سجد اکیتا۔ مینوں ایداں لگا جویں کسے نے میرے کناں سچ داتا گنج بخش دے شہد کہے ہون:

"حیا دے پھل، صبر تے شکر دے پھل، عجز تے نیاز دی جڑھ، غم دی کرومبل، سچائی دے درختاں دے پتے، ادب دی چھل، حسن اخلاق دے سچ، ایہہ ساریاں چیزاں لے کے ریاضت دے ہاون دستے وچ کڈے جاؤ تے ایس سچ عشق پشیمانی دا عرق روز ملاؤندے رہو۔ ایہناں ساریاں نوں دل دی ڈیگی وچ بھر کے شوق دے چلے تے پکاؤ۔ جدوں ایہہ پک کے تیار ہو جاوے تاں صفائے قلب دی صافی وچ چھان لٹو تے مٹھی زبان دی شکر ملا کے محبت دی

تیز آج دیو، جس ویلے ایہہ تیار ہو کے اترے تاں ایس نوں خوف خدا دے حوالے نال ٹھنڈا کر کے استعمال کرو۔"

میں پوری طرحاں آستک نہیں ہاں پر ایس ویلے، جویں اجیر شریف دی درگاہ تے متھا ٹیکدے ہوئے میں گد گد ہو یاسی، ہن وی میری اوہو جیہی ستھتی سی۔ پھیر سلطان الہند حضرت خواجہ معین الدین چشتی ہوراں نے وی داتا گنج بخش ہوراں نوں ایہناں شہداں نال نوازیاہے:

گنج بخش فیض عالم مظہر نور خدا

ناقصاں را پیر کامل، کالملاں را راہ نما۔

ایتھنے اک وار اتودیاں نے برب دھاکے کیتے سن تے پنجاہ توں زیادہ جنے مارے گئے سن پر دھارمک آستھا نوں رتی بھروی جھریٹ نہیں آئی سی۔ ایہہ دھرم ہی ہے جیہڑا کہ سانوں نیتک قدراں قیمتاں نوں بنائی رکھن ج سہائی ہوندا ہے۔

ناتکیاں دا پنڈ

راوی۔ راوی دا پل۔ تھوڑے کو تھان چ وگدی راوی۔ پھلاں، لپچیاں تے امروداں دے
باغ۔ سخیا پل۔ سکیورٹی والیاں دی بدلی۔ لاہور والی سکیورٹی واپس چلے گئی سی۔ ہن جسپی
گڈی کار دے اگے اگے جا رہی سی۔

بلاول نے بین ڈرائیو تے گیت لایا، "منڈا ایتھیں وی بی۔ اے وچوں فیل ہو گیا۔" میں بلاول
نوں چھیٹیا، "ایتھیں وی ایہہ گانک بولدے آ۔"

"جی... جی،" بلاول اینا کو ہی جواب دیندا جتا کو میں پچھدا۔ کجھ گلاں تے چپ رہندا پر اوس
دے چہرے تے پھیلی ہوئی مسکراہٹ چرتی بھروئی کمی نہیں آئی سی۔ اچے ایہہ گیت اڈھا کو
ہی پورا ہو یا سی کہ اوس نے ریوٹ کنٹرول نال اک ہو رگیت لادتا، "بندیا چمکے گی.. چوڑی
کھنکے گی..."

"ساڈے والے پنجاب دے گانکاں دی ایدھر وی بلے بلے ہے۔" میں کہہ تاں دتا پر اگلے
ہی پل اپنی کہی ہوئی گل نوں سدھا لیا، 'چڑھدے پنجاب دی گانگی نوں ایدھر کافی سنیا
جاندا۔"

"جی، جی، سانوں سمجھ آجاندا اے تیں ہی سندے ایں۔"

"تینوں کیہڑے کیہڑے پسند آ؟"

"گر داس مان، بند رکھیا، مانک، دلچیت دوسا نچھ، مس پوجاتے بومان۔"

"جگجیت سنگھ نہیں۔"

"جی، ایہہ تال وڈیاں شنیں نے۔ ایہناں دی کس ریس کرنی ہے۔ رہندی دنیا تیں ایہناں دا

نال رہناں۔ پھیر لتا، محمد رفیع، مکیش، سکھیر، القانیں۔ کئی ہور نے۔ بہت ودھیا گاؤندے۔"

"اودھروی عارف لوہار، غلام علی، مہندی حسن، نصرت فتح علی خان صاحب تے سائیں ظہور

احمد نوں بہت سنیا جاند۔"

"سائیں دے کیہ کہنے جی۔ کورا ان پڑھ۔ پر گاؤند اروح نال۔ میں ایک وار اوس دی گفتگو سنی

سی۔ اوہ بچپن توں لے کے ہن تیکر روز اڈھ پاپکے چھولے کھاند اے۔ اوس دے دند بڑے

مضبوط نے۔ اودھرو والا چمکیلا بڑے پھٹے چکدا اسی نا؟"

"ایدھروی اوہی جیہا حال آ۔ آہ جیہڑی گاؤندی ہندی آوے گجرا۔"

"لٹو اوہنے پھٹے چکے ہوئے میں۔ سن لٹو جی۔"

اوتنے دس پنڈراں گیت لنگھا کے گیت لادتا: گھٹ گھٹ چھیاں پاوے گجرا۔

پچھوں اعجاز دی آواز آئی، "ایہنوں بند کر چھڈ نایار۔ ایہناں نوں ایہہ کیہ سناؤن ڈیہاں۔"

بلاول نے اڈھے سکنت ج سٹیئر یو بند کر دتا۔ میں اوس دے چہرے ول ایس ادانال دیکھیا کہ

کتے اوس مائنڈ تال نہیں کیتا۔ اوس دے چہرے تے اجیہا کجھ نہیں سی جس توں کسے طرحاں

دی ناراضگی ظاہر ہندی ہووے۔

پنجاب پولیس دی چھپی دی خستہ حالت سی۔ ڈرائیور دی سیٹ دے پچھلے پاسے سردی توں

بچن لئی فلیکس دا کپڑا بنیا ہو یا سی۔ پچھے بیٹھاسپاہی ایداں لگدا اسی جو یں کہ کوئی 12، 13 سال دا

منڈا غلیل لئی بیٹھا ہووے۔ ڈریاجیہا۔ اوہنے اپنی کالی جیکٹ دے اُپروں لوئی دی بکل پھیلائی ہوئی سی جس نال کہ اوس دے گل تے کناں داتیر ہو اتوں بچا ہو رہیاسی۔ کیونکہ چھپی پچھوں دی کھلی سی تے ایہناں دیاں دوویں سائیڈاں ولوں پھرن پھرن ہو آ رہی سی۔ ملازم بندہ کنا لچار ہو جاندا ہے، ایہناں وچاراں نے مینوں کنا چر بے چین کری رکھیا۔ میں کجھ اگانھ سوچدا ایس توں پہلاں ہی خان پور نہر دا پل آگیا۔ ایہتھے اک ہو رکالے رنگ دی چھپی کھڑی سی۔ ایس چھپی دی حالت چنگی سی تے ایس دے تن پاسے کالی تریال تھی ہوئی سی۔

خان پور توں کار چھپو کی ملہیاں ول نوں چلی تاں اگلا رستہ کافی خمستہ حالی داسی۔ لگدا سی کہ جویں ایہہ علاقہ بہت پچھڑیا ہویا ہے۔ چھپو کی ملہیاں داٹریاں داسکول، پرائمری سکول، سٹیشن، بازار تے ذیلدار استخار دا گھر۔

دھیماں اپنے پُر کھیاں دا گھر دیکھنا چاہندا سی پر ایہتھے اجیہا کوئی شخص نہیں مل رہیاسی جس دی عمر 80 کو دے گیڑچ ہووے۔ کوئی کسے داناں لے رہیاسی۔ کوئی چوکیدار دا۔ سٹیشن توں باہر آئے تاں پولیس دے سپاہی نے اک ریہڑے والے نوجوان، جس نے اپنے ریہڑے تے سبزی رکھی ہوئی سی، نوں آواز ماری۔ گو تم ریہڑے نال فوٹو کھچو اونی چاہندا سی۔

ساڈے نال نال منڈے، بچیاں تے اڈھ کھڑ بندیاں دی ٹولی ذیلدار استخار دے گھر ول تر پئی۔ گلی اپنی بھیڑی سی کہ برابر تن بندے لنگھ نہیں سکدے سن۔ گھر چھوٹیاں اٹاں دے سن۔ دروازے کافی پرانے سن۔ گلیاں توں لگدا سی کہ ایہناں دی عمر گھٹو گھٹو سو سال تاں ہووے گی۔

ذیلدار دے دلان چ ہنیرا سی۔ اوس اچی آواز چ کہیا، "بجلی آ لے بجلی کٹ گئے۔ اسماں کیہڑا بل تاریا۔ چنگا ہو یا۔" ایہہ 20 فٹ داکرہ سی جس چ چار پنج منجے، کرسیاں تے میز پئے سن۔ ذیلدار نے دسیا کہ ایہناں توں پہلاں ایہہ کھتیاں دا گھر ہوندا سی۔ اوس نے ایس نال کوئی چھیڑ چھاڑ نہیں کیتی۔ جیوں داتیوں رہن دتا۔

ذیلدار سیانی عمر داسی تے اس نوں اچا سندا سی۔

"سنو جی... میرا پچھلا پنڈت مسلیاں اے۔ جدوں رولے پئے میں اک سال داساں۔ میرا والد مینوں ایہناں دناں دیاں گلاں سناؤندا ہوندا سی۔"

میں دسیا، "میرا پنڈت مسلیاں نیڑے لدھڑاں آ۔"

پر ذیلدار نے میری گل ول کوئی دھیان ہی نہ دتا۔ اوہ بولی گیا، "منڈیا گنتی کر۔... اچھا اچھا دس نے بندے... جادس آندے تے دس چاہ دے گلاس بنا کے لیا۔ اپنے گھرے مہمان آئے۔ آپاں کھاتر داری وی کرنی اے... جادوڑ جا۔"

اعجاز نے کہیا، "ذیلدار صاحب، چاہ دی کوئی لوڑ نہیں۔ اساڈے کول تھوڑا سماں۔ اسماں ویلے سرلا ہور پچناں۔"

"جا اوئے... توں بچے کھڑا ایں، جا۔ مہماناں دی خاطر داری کرنی اے۔" ذیلدار ساڈی کوئی دی گل نہیں سن رہیا سی۔ بس اپنیاں ہی اگ دیاں پتال ماری جا رہیا سی۔ اسیں اٹھن دی کیتی۔

اسیں تاں ذیلدار کولوں دھیمان دے پرکھیاں بارے پچھن آئے سی۔ لگداسی کہ ذیلدار گلاں کردا کردا کم دی گل بھل گیا سی جاں جان بچھ کے نہیں دس رہیاسی۔ اوتھے کوئی ہوو سیانی عمر دا بندہ نہیں سی۔ سارے چڑھدی عمر دے منڈے سن جاں سانوں دیکھ رہے بچے۔

باہر آئے تاں اک سیانی عمر دے بندے کولوں دھیمان نے پچھیا، "تسیں سنتو کھ سنگھ ٹھیکے دار نوں جانندے ہو؟ مستری سن۔ ٹھیکے دار سن۔"

"ہاں جی اوہناں دا قتل ہو یاسی۔"

"جی جی... اوہناں دا گھر کتھے سی؟"

"ہن اوہناں دا کوئی گھر نہیں رہیا جے۔ اوتھے کھوہ اے۔"

"میںوں جو اب مل گیا۔" دھیمان نے اوس بزرگ نوں جیچی پائی تے ساڈا قافلہ واپسی تے تر پیا۔

خان پور آکے میں سوچاں بچ گواچ گیا۔ اجیہا کیہ ہے کہ منکھ مڑ مڑ اپنیاں جڑھاں نوں لبھدا ہے۔ اک سماں سی کہ انگلیڈ توں لوک آسٹریلیا گئے سن جاں انگلیڈ توں کڈھے گئے سن۔ دو تن صدیاں بیت گئیاں۔ دہاکے بیت گئے۔ اوہناں نوں اپنے بزرگاں دی یاد آئی۔ اپنے دادیاں پڑدادیاں، اگانہہ پڑدادیاں دے پرکھیاں دی بھال بچ انگلیڈ آئے تے پرانیاں قبریں بچ لگے پتھراں توں اوہناں دے ناں لبھن لگے۔

میں 2007 وچ اپنے نانکا پنڈ چک نمبر چور نجا گیا سی۔ میںوں لاہور توں اقبال قیصر نے کار دے دتی سی۔ میں پہلی وار پاکستان آیا سی تے نانکیاں دا اصلی پنڈ دیکھن گیا سی۔ ویسے میرے نانکیاں دا پنڈ بلگا ہے۔ میں چھوٹے ہندیوں گڈی تے بلگے جاندا سی۔ کہیا جاندا ہے کہ ناکے تاں

نانے نانی نال ہندے ہن۔ میں اپنے نانا جی نوں تاں دیکھیا نہیں۔ ایہہ سنیا سی کہ رو لیاں ویلے
 ایدھر آؤندیاں ہویاں اوہناں نوں ہیضہ ہو گیا سی تے اوہ بلوکی ہیڈ نیڑے ہی پورے ہو گئے
 سن۔ پھیر ایہناں دا انتم سنسکار کیوں کیتا گیا ایہدے بارے دکھ دکھ کہانیاں سن۔ نانی جی
 دسدے ہندے سن کہ گڈیاں دا قافلہ نہر وگھن تریا گیا سی تے اوہناں نوں تاں دو جے دن
 پتہ لگا سی کہ اوہناں دے سرداسائیں رستے چ اوہناں دا ساتھ چھڈ گیا سی۔ کجھ کہندے سن
 کہ اوہناں نوں ٹوہیا پٹ کے دب دتا سی۔ کجھ کہندے سن کہ لاش نوں اک لگا دتی گئی سی۔
 اوہ اجیہا سماں سی کہ جدوں ساریاں نوں آپو اپنی جان دی پئی سی، دو جے بارے کون چنتا کردا
 سی۔

کار میٹشل ہائی وے توں علی حیدر نوں مڑی تاں مینوں یاد آیا کہ گاندھراں دے سٹیٹن توں
 جدوں گڈی تردی سی تاں میں من ہی من کرن لگ جاندا سی کہ اگلا سٹیٹن نکودر دا آوے گا۔
 پھیر گڈی سدھواں دے سٹیٹن تے رکے گی۔ پھیر نور محل، گٹالی تے پھیر بلگے دا سٹیٹن۔
 ٹھیک ایداں ہی میں نوٹ کر دا گیا سی کہ علی حیدر توں بھائی پھیرو، بھائی پھیرو توں موڑ کنڈا،
 موڑ کنڈا توں بچے کی، بچے کیہ توں جڑھاں والے آیا سی۔ میری بی بی دسدی ہندی سی کہ اوہ
 اپنے بابو نال جڑھاں والیوں مہینے بھر داسامان لین لئی گڈے تے جاندا سی۔ ایہناں نوں نہر
 دا پل پار کرنا پیندا سی۔ اوہنوں پانی توں بہت ڈر لگدا سی۔ جدوں گڈا پل تے آؤندا تاں اوہ
 ڈردی ہوئی چیکاں مارن لگ جاندا سی۔ اوس دا بابو اوہنوں پٹاں تے بیٹھا کے اوس دامونہہ
 اپنے ول کر کے کہندا سی، "دس کھاں ہن تینوں پانی دسد۔"

میں تے ڈرائیور نے جڑھاں والی آکے روٹی کھا دھی سی تے نہر دا پل ٹپ کے کار کھبے ہتھ مڑی سی۔ ویہہ کومنٹ بعد کار چک نمبر چور نجا آپہنچی سی۔ ہن سوال ایہہ پیدا ہو یا سی کہ میں اپنے نانکیاں دا گھر کیوں بھیاں۔ ایس کم چ تاں کوئی سیانی عمر دا شخص ہی مدد کر سکدا سی۔ میں کار چوں اتر کے سچے ہتھ پیندی کریا نے دی دکان تے گیا تے کہا، "میں انڈیا توں آیاں جی۔ ایہتھے سبھ توں زیادہ عمر دا بزرگ کون آ؟"

"جی جی..."

"وڈیری عمر والا کوئی بندہ۔"

"شاہ دین ملک اے۔"

"اوس دا گھر کتھے پیندا؟"

"آہی ہی نال داراہ جاندا اے۔ اگانہہ جا کے کسے نوں وی پچھ لیو۔"

کار کول آئے اک نوجوان نوں میں پچھیا، "ینگ مین تینوں شاہ دین ملک دے گھر دا پتہ؟"

"جی پتہ۔"

"پھیر بیٹھ ساڈے نال۔"

ڈرائیور اوس نوں بھٹاؤنا نہیں چاہندا اسی پر میں زور دے کے بیٹھالیا۔ او بڑ کھا بڑ راہ تے اگانہہ جا کے اوس نے سانوں شاہ دین ملک دا گھر دس دتا۔ پچھیا تاں اک بھین نے دسیا کہ ایہتھے ہی نے۔ ہنے بلا لیاؤندے ہاں۔ ایہناں شاہ دین ملک نوں لہجن لئی اک منڈا دوڑا دتا تے سانوں موہر لی بیٹھک بچ بیٹھا کے ٹھنڈا پلا یا۔ پچھیا کہ کتھوں آئے ہو۔ میں اپنے بارے دسیا تاں اک مائی بولی، "ہیں! توں تاں نانکیاں دے آیاں۔" اک توں دو بے نوں پتہ لگا، دو بے توں تیجے

نوں۔ اوتھے واہو الوک اکٹھے ہو گئے۔ اوہناں مینوں انڈیا بارے بہت گلاں پچھیاں۔ ادھے کو گھنٹے بعد شاہ دین ملک سوٹی دے آسرے تر دا ہویا آیا۔ میں اوہدے پیریں ہتھ لایا۔ اوس مینوں جچھی پالئی تے پچھیا، "سہناں دے جاناں؟"

"میں کر پارام دادو ہترا۔"

"کر پارام شاہ دا۔"

"جی جی..."

"میر اتاں اوہدے نال بہت یار اندر رہیا۔ جدوں کدے اوہنوں جڑھاں والی کم پیندا، اوہ مینوں بھجدا۔ اوہدی خیر سکھ سنا۔"

"اوہ تاں رولیاں ویلے جانداں جانداں اللہ نوں پیارے ہو گئے سن۔"

"تے بنتی۔"

"اوہ وی دس کو سال پہلاں پورے ہو گئے۔"

"اوتھے ہو کالیا تے پچھیا، "ایتھوں اُجڑ کے کتھے وسے سی؟"

"بلگے۔"

"ایہناں دیاں تن دھیاں دے ویاہ کارج تاں ایتھے ہوئے۔ اک منڈا ہوندا سی۔ کیہ ناں سی

اوس دا۔"

"چوہڑ سنگھ۔"

"ہاں ہاں چیتا آیا ایہی ناں سی۔ اکلا منڈا سی۔ بڑیاں شرارتاں کردا ہوندا سی۔"

"ہن نہیں کردا۔"

"پت عمراں عمراں دیاں گلاں ہندیاں۔ شاہ جی ور گادانی ایس پنڈیج کسے نہیں ہونا۔ اوہ پتاوی
آخراں داسی۔ اک پاڑا ہوندا سی درشن..."

"ہاں جی، ہاں جی اوہداناں درشن سنگھ آ۔ اوہ اے جیوند اے کا نگرس والیڈر رہیا۔"
"رب نے کتھے میل کرائے۔ کرپا پھیر جیوند اہو گیا۔"

اوتنے روٹی دا چکھیا تاں میں دسیا کہ اسیں جڑھاں والیوں ہی کھا آئے ہاں۔ اوہ تر کے جانا
چاہندا سی پر کھھی دھپ کر کے اسیں اوہنوں کارچ ہی بیٹھالیا۔ اوہدی سوٹی نوں باہر لے رخ
کر کے ٹکا دتا۔

"باپو جی، میرے نانے بارے کوئی گل سناؤ۔" میں اوس دے گوڈھیاں تے ہتھ رکھ کے کہیا۔
"اوہدیاں اک دو نہیں سو آں کہانیاں نے۔ بڑا دلیر سی۔ جو کہہ تا اوہی کر کے دکھایا۔ کدے
پٹھ نہ لگن تی۔ اک وار ذیلدار نال پنگاپے گیا۔ ذیلدار نے کمیاں کمیناں دیاں روٹیاں چکن
لئی اپنے بندے گڈے دے کے بھیجے۔ اوہ کرپے دی روٹی وی چکن آگئے۔ اودوں میں وی
اوہدے نال تاش بیا کھیڈا ساں جدوں کرپے نوں گھروں سنیہا ملیا۔ اوتنے بازی پوری کیتی
تے مینوں کہیا 'ملکہ ایہ تینوں نظارہ دکھاساں۔' اوتنے گھروں چار ہتھ ڈانگ لئی تے جاندیاں
ہی گڈے دے پھیسے تے جاماری۔ پہیہ تاں کئی تھائیں کھلر گیا۔ اوہ بولیا، 'میں تہانوں کش
نہیں کہنا۔ جس طرحاں گڈا بھریا اوداں ہی خالی کر سو۔' اوہ رب دے بندے وچالے پھس
گئے۔ جے خالی کرن تاں ذیلدار نے جتیاں مارنیاں۔ جے نہیں کرداتاں کرپے نے سردا
کچو مبر کڈھ دینا سی۔ پنڈیج جلدی رولا پے گیا۔ ذیلدار اپنے لام لشکر نال آگیا تے اس پندیاں
سار گالھ کڈھی چکو اے ڈھیر۔ میں دیکھداں اوس کڑی چود سنیا رے کتے نوں۔ ایہدی

ہمت کداں پئی میرے کیاں نوں روکن دی۔ 'کرپاچپ چاپ کھڑا رہیا جداں اوس نوں کجھ سنیا ہی نہ ہووے۔ کناچر ذیلدار دے چہرے ول ویکھی گیا۔ پھے اوہنے ٹٹے ہوئے پیسے دی اک پھٹی کھچی تے سنگھ پاڑویں آواز چ بولیا، 'آہ کھڑا تیرا جوائی۔ مزہ پھے آجے جوائی نوں سہرا اکلا نکرے۔' ذیلدار نوں چڑھ مچ گئی۔ اوہ اگانہہ ودھیاتاں کرپے نے اوس نوں بیٹھاں سٹ لیا۔ کدے ذیلدار بیٹھاں تے کدے کرپا۔ لیڑے مٹیو مٹی ہو گئے۔ اسیں ساریاں مساں وچ پے پواکے چھڈائے۔ اوہ جاندا جاندا کہہ گیا، 'میں وی اپنی ماں دا نہیں کسے.... دا پت ہوونگا، جے تیرے کولوں تیرے ویہڑے وچ آکے نک نال ست لکیراں نہ کڈھوایاں۔' اوہدا اک بھوآ دامنڈار کھا شکر رہندا سی۔ اوہنے اوہنوں سد لیا تے ایہناں دوہاں نے ذیلدار کولوں اوس دے ویہڑے وچ جا کے دوویہاں لکیراں کڈھوایاں... پت اودوں لوکاں وچ پیار وی بہت ہوندا سی تے دشمنی وی آخراں دی۔ بھلے مانس نوں کون جین دیندا.... میری تاں اوہ سبھی بانہہ سی۔"

"میری بی بی شراب دی بوتل دی گل وی سناؤندی ہندی آ...."

"سی اوہ وی اک گل۔ اک وار کرپے نے محمد دے نال رل کے بھٹھی لائی۔ پہلے توڑ دیاں بوتلاں کرپے نے رکھ لیاں۔ اک وار پنڈ چھنج سی۔ اوہ نے جتھے شراب دی بوتل دبی سی، اوہ چوری ہو گئی۔ بنتی نوں اوس تھاں دا پتہ سی جتھے اوس بوتل دبی سی۔ اوہنے بنتی نوں کٹ کٹ کے غشی پادتی کہ اوہی کسے نوں بوتل وینج آئی۔ کہندا بوتل تیرے دچوں کڈھو اوئی اے۔ اوہ کتھوں دسدی۔ گل آئی گئی ہو گئی پر اوہ بھلیا نہیں سی۔ اک وار دو بھلوان اوہدی ہٹی آئے۔ چامبرہ چامبرہ کے شراب دیاں گلاں سناؤن لگے۔ اوہنے گلاں گلاں وچ بوتل دا بھیت

جان لیا۔ بوتل تاں اوہ بھلوان لے گئے سن۔ اوس دن وی اوس کول اوہی ڈانگ سی۔ کرپے نے کھب ڈانگ ورائی تے بھلوان چھتیاں چھڈ کے دوڑ گئے۔ کرپے دی چہوں پنڈاں سچ پچھ گچھ سی۔ شاہوکارا جلد اسی۔ پھے بھلے ویلے سی۔ آہ تاں ساڈے لیڈراں دالالچ سی جیہناں ملک نوں دو تھائیں ونڈ دتا۔ کاکا سچ جانیں میتھوں کرپے ہوراں نوں روکیا نہیں گیا۔ کیہ کر دے آہ منڈیر وادھا کس دی سندا سی۔ میں مڑ کے کدے تاش نہیں کھیڈی۔ کسے میلے مولے تے نہیں گیا۔ مینوں ہاسے آونوں ہٹ گیا۔... چل ایہہ تاں ہوئیاں بیتیاں....

اودا منڈا کیہ کردا ہندا؟"

"تکلیاں تے ٹیو بلاں دے بوراں داکم کردا۔ چنگا کم آ۔"

"بال بچہ؟"

"دو کڑیاں تے دو منڈے آ۔"

"لڑداتاں نہیں ہوندا ایو واٹگوں؟"

"پہلاں بہت شراب پیندا اسی۔ لڑداسی، جدوں ماں جیوندی سی پھیر اوہ رادھا سوامی بن گیا۔

ہن بہت سوچ وچار کے گلاں کردا۔"

"اللہ اکو جیسے دن سدا نہیں رہن دیندا۔"

"اچھا، تسیں اک گل دسو۔ جدوں ناناجی لائلپور ول چوری کرن گئے تے ایہناں دی بانہہ ٹٹ

گئی سی، اوہ کداں ہوئی سی؟"

اوسنے حیرانی نال میرے ول دیکھیاتے ہوئی جیسے کہیا، "میں مرے ہوئے بندے دی بد خوہی

نہیں کردا ہندا۔"

"پھیروی..."

"تیں ایہناں گلاں توں کیہ لینے۔ بندے نوں اللہ تعالیٰ دے رنگاں بچ راضی رہنا چاہیدے۔ موت دادن مستھیا ہندے۔ جدوں جس جانا ہندے، اودوں ہی جاندے۔ تینوں اک گل سناؤنا۔ خیال نال سنیں۔ چراں دی گل اے۔ اک کھوہ تے چار جنے کو ٹھڑی بچ بیٹھے سی۔ زور دی مینہ پے رہیا سی۔ تیز بجلی لٹکی تے بدل گر جے۔ ساہمنے ویہہ کو ہتھ دور اک بکری بنھی ہوئی سی۔ تیز ٹھکا چل رہیا سی۔ بکری تے مینہ! دوہاں داویر ہندا۔ بکری تیں اپنے کھر نہیں بچن دیندی۔ تن زمیڈار سن تے چوتھا ایہناں دا کاہا۔ اوہ اک دو جے نوں آکھن، 'توں جا، بکری کھول کے اندر لے آ۔' تیجا چوتھے نوں کہے۔ جان نوں کوئی راضی نہ ہووے۔ بجلی تاں ایذاں کڑے کہ ہن وی ڈگی کہ ہن وی ڈگی۔ خدادی مرضی، تناں بھراواں نے دھکے تے گالھاں کڈھ کے کامے نوں بکری کھول کے لیاؤن لئی بھیج دتا۔ کامے نے اے جے جا کے بکری دی رسی ہی کھولی سی کہ تناں جنیاں تے بجلی پے گئی۔ تے تھائیں مر گئے۔ کانا بچ گیاں۔ ہن تیں ایہنوں کیہ آکھوگے۔ کتے ویہلے ویلے میری گل تے چار کریں۔ آہ کجرت دا کوئی پتہ نہیں....."

کار موڑ مڑ کے مسیت کول رکی۔ اگے اگے شاہ دین ملک تریپاتے اک گلی دے اندر ول دس کو فٹ جا کے بولیا، "آہ ہی گھر ہوندا اسی اوہناں دا۔ اودوں تاں سارے لوکاں دے گھر کچے ہندے سی۔" ہن ایس گھر دے دو حصے ہو گئے سن۔ اسیں پہلاں نال دے حصے بچ گئے۔ اک پاسے پکا کرہ بنایا سی تے ویہڑا کچا سی۔ دھوڑا ڈدی پئی سی۔ ملک نے دسیا کہ فیروز پوروں اجڑ کے آیا ایہہ گونگا ایہتے رہندا ہے۔ میں جالندھر اپنی بی بی جی نوں فون ملایا تے دسیا کہ

میں اوہناں دے گھر دے ویڑے چ کھڑا ہاں۔ بی بی جی نے اک دم پچھیا، "بیٹھے نال ہی چھپڑ ہوندا سی۔" میں چھپڑ بارے پچھیا تاں پتہ لگا کہ چھپڑ پور کے مسیت بنادتی گئی ہے۔ پھیر اوہناں پچھیا، "گھر دے اگلے پاسے اک کمرہ ہوندا سی کچھے دلاں، اک توڑی والا کمرہ، دو مچھاں دیاں کھریاں۔" میری بی بی جی دیاں یاداں وچ اوس دے پیکیاں دا گھر جیوں دا تہوں وسیا ہو یا سی۔ پھیر اوہناں پچھیا، "دو کو گھر چھڈ کے کھیت ہندے سی۔" میں پچھانہہ جا کے دیکھیا۔ دو کو گھر چھڈ کے کھیت شروع ہو گئے سن۔ واپس مڑ کے میں گھر دے پہلے حصے چ گیا تاں پنتالی پنجاہاں سالاں دی سوانی ملی۔ میں اوس دے پیریں ہتھ لایا تے اچانک میرے مونہوں نکل گیا، "ایہہ گھر کدے میرے نانکیاں دا ہوندا سی۔" "ہن وی تیرے نانکیاں دا ہی اے۔" اوس نے مینوں پیار دتا۔ ایہہ والا حصہ پکاسی۔ کمریاں نوں پلستر کیتا ہو یا سی۔ وڑھاوی پکاسی۔ اک کمرے توں دو جے کمرے ول جانڈیاں ہوئیاں دو کڑیاں نے اوپریاں وانگوں میرے ول دیکھیا تے مڑ اندروں باہر نہ نکلیاں۔ میں سوانی نوں مامی جی کہہ کے کجھ گلاں پچھیاں تے ہسڈیاں ہسڈیاں کیہا، "جھوٹھ نہ بولیو، سچ سچ دسیو! میں جا کے اپنی بی بی جی نوں تہاڈے بارے دسنا۔" تاں اوس کہیا، "جی سانوں تاں بہتا کجھ پتہ نہیں۔ اینا پتہ کہ ایہناں کڑیاں دا بابا اودھروں اُجڑ کے ایدھر آیا تے ایہہ گھر اوہنوں ملیا۔ توں تاں ہن وی ایس گھر دادو ہتر۔ دس کیہ کھانا پینا؟" مینتھوں اوتھے بہتا چر کھڑیا نہیں گیا سی تے میں ایہہ کہندیاں ہوئیاں باہر ول نوں تریپاسی، "مامی جی میں اے جنڈیالا شیر خاں جاناں...."

لاہور دی اک سویر

بیچ پندرہاں تے موبائل تے الارم بولیا تاں من اٹھن نوں راضی نہ ہویا۔ میں سنوں لگیاں بیڈ دے پیراں والے پاسے لگے سوچ ج چارنج تے لاکے موبائل رکھ دتا سی۔ اٹھاں جاں نہ اٹھاں ج پھسیا میں اٹھ ہی کھڑیا۔ اٹھن بناں سرنا نہیں سی کیوں جو الارم نے بیچ بیچ منٹاں بعد بولی جانا سی۔ میں خالد دی نیند وی خراب نہیں کرنی چاہندا سی۔ راتیں میں جلدی سونا چاہیا سی۔ پر عاشق رحیل تے تشار چدھر ملن آگئے سن۔ اوہ تاں ساڈے بہنچن توں پہلاں ہی ہوٹل ج آگئے سن۔ میں اک وار اپنے بھاپا جی دے ریکھا چترج نور محل دا ذکر کیتا سی۔ ایہہ ریکھا چتر پہلاں مقصود ثاقب نے 'پنچم' ج چھاپیا سی تے پھیر الیاس گھمن نے 'ورھے وار ساہت' ج شامل کیتا سی۔ عاشق رحیل دے وڈیرے نور محل توں اجڑ کے لاہور آوسے سن۔ جدوں اشک نے ایہہ ریکھا چتر پڑھیا سی تاں اوس مینوں چٹھی لکھی سی۔ موہ جتیا سی تے پھیر کسے پرچے ج میرے کہانی سنگریہہ 'تسین نہیں سمجھ سکدے' دا ریویوی لکھیا سی۔ اک وار جدوں اوہ ایدھر آیا تاں مینوں گھرے ملن آیا سی۔ میں جدوں 2007 نوں لاہور گیا تاں اوہنے مینوں لہجے تے بلایا سی۔ اوس دسیا سی کہ اوس میری کہانی 'دومنٹ ہو ررک جا' توں پر بھاوت ہو کے اک کہانی لکھی سی جس نوں ڈرامے دے طور تے لاہور ریڈیو سٹیشن توں وی براڈکاسٹ کیتا گیا سی۔ اوہ اکثر نور محل نوں یاد کردا سی۔ اسیں ادھا کو گھنٹہ ساہت بارے

گلاں کیتیاں۔ اک دو بے دے پر یو اراں دی راضی خوشی بارے پچھیا۔ اوہ بہت ساریاں گلاں کرنیاں چاہندا سی۔ جنّاں دناں چچ میں امریکہ گیا سی، اوہیں دنیں اوہ وی اوتھے اپنے منڈے کول سی۔ اوس کہیا سی کہ اوہنوں میرے بارے پتہ لگ جاندا تاں اسیں مل لینا سی۔ اوہ میتھوں عمر چ دس بارھاں سال وڈا سی پر تھ کاوٹ نے مینوں پریشان کیتا ہو یا سی۔ میں عاشق رحیل، ثناور چدھڑ ہوراں کولوں جلدی سنوں دا کہہ کے چھٹی لئی سی۔ کمرہ نمبر 310 چج آ کے لک سدھا کیتا سی کہ خالد نال پروفیسر ظہیر وٹو آ گیا سی۔ وٹو ٹاؤن شپ کالج چ پنجابی دالیکچرار ہے تے اوہ پنجاب یونیورسٹی، لاہور چ پڑھاؤندے پروفیسر سعید بھٹے دا شاگرد ہے۔ اوہ 'سنگری' ناں دا تمنا ہی میگزین کڈھدا ہے۔ اوس دی عمر تیبہ کوسالاں دی ہے پر صحت تے قد کاٹھ توں وہیاں کوداہی لگدا ہے۔ اوہدی درمیانی جیہی صحت تے قد ہے۔

خالد نے دسیا کہ 'سنگری' دا مطلب ہندا ہے 'جنڈ دی پھلی'۔ اسیں پونا کو گھنٹے ساہت بارے، وشیش کر کے پنجابی کہانی بارے گلاں کیتیاں۔ مینوں شاہ مکھی لپی نہیں آؤندی پر میگزین دی لے آوٹ نے مینوں پر بھات کیتا۔ بٹو نے دسیا کہ اوہ ہریک انک چ چڑھدے پنجاب دے کہانی کاراں دی اک کہانی چھاپدے ہن۔ مینوں اہناں دی ایہہ گل چنگی لگی۔ میں اوس نوں کہیا، 'چلو، ایس طرحاں نال اسیں اک دو بے دیاں کہانیاں پڑھ لواں گے۔"

"اصل سسیا تاں لپی انتر جاں تر جیے دی ہے جی۔"

"ساڈے والے پاسے وی ایہی گل آ۔ تلوندر سنگھ، جوگندر مان، پال سنگھ ولا، مہندر بیدی ورگے گنویں چنویں لوک آجیہڑے محنت کر کے شاہ مکھی توں لپی انتر کر دے آ۔"

"جندرجولی وی سن۔"

"ہاں، پر اوہنوں رب نے چھیتی بلا لیا۔"

"سانوں ایداں دے یتن کرنے چاہیدے نے۔"

'چڑھدے پنجاب بچ لہندے پنجاب دے کئی کہانی کاراں دے سنگریہہ چھپے آ۔ مقصود ثاقب، زبیر احمد، مسعود چودھری، عاشق رحیل، توقیر چغتائی۔ کہانیاں تاں اکثر چھپدیاں رہندیاں۔"

"ساڈے دل پرچے وی گھٹ نے جی۔"

"ساڈے دل رب دی مہر آ۔ واہو پرچے نکلدے نے۔"

"خاص خاص کیہڑے نے جی؟"

"پہلاں پریت لڑی، ناگنی، آرسی، لوء نکلدے سی۔ 'سر جتا' دا اپنا جلوہ سی۔ اج کل کہانی پنجاب، سمکالی ساہت تے اکھرتے دس پندرہاں ہور پرچے لگا تار نکلدے آ۔"

"ککیر؟" خالد نے پچھیا۔

"اوہنوں دیس راج کالی نے خرید لیا۔"

"تہانوں تاں موجاں نے جندر جی۔ تہاڈے کول 'شبد' اے۔ کالی کول 'ککیر'، بھگونت کول 'کہانی دھارا' تے رجینیش بہادر سنگھ کول 'پروچن'۔ تہاڈا چوہاں داسنبندھ پریم پرکاش نال رہیا تے چوہاں نے ہی پرچے وی کڈھ لئے۔"

"ایہہ چنگی ہی گل آ۔ لیکھکاں نوں چھین دی موج رہے گی۔ جنے زیادہ پرچے نکلن گے، اونا ہی زیادہ ساہت لکھیا جاوے گا۔"

"بھائیں ماڑا ہووے؟"

"ماڑے چوں ہی چنگا نکلے گا۔"

وٹوئی ایہہ نویں گل سی کہ چڑھدے پنجاب ج اپنے سارے پرچے نکل رہے ہن۔
میں اوس نال بہت ساریاں گلاں کر نیاں چاہندا سی پر سریر اجازت نہیں دیندا سی۔ میں سویر
دے پنج و جے دا جا گیا سی تے پھیر چل سو چل لگی رہی سی۔ خالد نے میرے ہاؤ بھاونوں جان
لیا سی تے اوہ وٹوونوں بیٹھاں چھڈ آیا سی۔

میں مونہہ سر کبیل چ لکو لیا سی تے میریاں سوچاں دی لڑی مقصود ثاقب تے آکھڑی سی۔
راتیں چیچو کی ملہیاں توں واپسی تے اسیں مقصود ثاقب دے پہلی کیشن ہاؤس چ گئے سی۔
میںوں لگا سی کہ مقصود ثاقب گل کرن لگیاں نہ تاں کوئی پہل کر رہیا سی تے نہ ہی کوئی کھل
لے رہیا سی بھوایں کہ میں کرسی کھچ کے اوس دے نیڑے کیتی ہوئی سی۔ میری اوس نال
پرانی سانجھ ہے۔ 1998 چ اسنے میرا کہانی سنگریہہ اتسین نہیں سمجھ سکدے 'شاہ مکھی لپی
چ چھاپیا سی۔ اس اکو ویلے تن کتاباں چھپیاں سن۔ گردیال سنگھ داناول 'مڑھی دادیوا،
سوہن سنگھ میٹھے داکا و سنگریہہ تے میرا کہانی سنگریہہ۔ ساڈا پتر و بہار چلداسی۔ اوہ میںوں 'پنجم'
بھیجا۔ اسیں لوڑ ویلے اک دو جے نوں فون کر دے۔ اک سانجھ بنی ہوئی ہے۔ متر تا چاری
ہے۔ چاء نال مدے ہاں۔ ساہتک گلاں کر دے ہاں۔ پر کلاس نوں کیہ ہو یا سی؟ میں چنگے
ناولوں تے کہانیاں دیاں کتاباں بارے پچھیاں اس دا جواب سی کہ پچھلے سال کوئی خاص
کتاب نہیں آئی۔ میرے من چ فوزیہ سعید دی پستک 'ہیر امنڈی لاہوردی' و سی سی تے میں
کوئی اجیہی پستک دی بھال چ سی جیہڑی کہ اجیہی ہی وشے نال سبندھت ہووے۔ میںوں اک
پستک ملی ڈانسنگ گرنز آف ہیر امنڈی 'ایہہ کسے فرینچ لیکھک نے لکھی سی۔ میں پچھلے سال

ورلڈ بک فیئر توں رُوپا پرکاشن دی اک کتاب انگریزی چ لیا یاسی جیہڑی کہ ایسے درگی سی۔ میں ثاقب نوں ایہہ کتاب دین لئی کہہاتاں اس منڈے نوں کہیا کہ اسدا بل کٹ دیوے۔ مینوں ثاقب دے ایسے کہن نے پریشان کیتا۔ میرے لئی چار سوتے بچناویں روپے کوئی خاص گل نہیں سی۔ میری جیب چ چوداں ہزار پاکستانی نوٹ سن پر جنے مان نال میں ثاقب کول آ یاسی تے جنے مان نال ایہہ کتاب چکی سی، ثاقب دے بائینے ویرہا نے مینوں پریشان کیتا۔ مینوں یاد آیا کہ ایہہ کتاب تاں میرے کول ہے۔ اردو وچ لے کے کیہ کرنی ہے۔ منڈے نے بل کٹ دتاسی۔ میں کہہ کے کینسل کروا دتا۔ پھیر میرے اندروں آواز نکلی، پتہ نہیں ثاقب کیہڑی مانسکتا چ وچر رہیا ہووے گا۔ ہو سکدا اوہ کسے آر تھک سکتا چ ہووے جاں کسے گھریلو سمسیا چ الجھیا ہووے۔ ایداں دے وچاراں چ الجھیاں ہویاں ہی میں کئی پاسے لئے سی۔

خالد اکٹھا مٹھا ہو کے پیاسی۔ میں ٹیلیفون تے پہلاں ہی خالد نوں کہیا سی کہ مینوں اپن چیت کانا لگد ہے تے مینوں اپنے آپ نوں سنبھالنا اوکھا ہو جاندا ہے سو اوہ اپنی کار چ کمبل اوٹ رکھے۔ راتیں ہو ٹل والیاں نے اک کمبل دتاسی جیہڑا کہ ایس ٹھنڈے موسم لئی کافی نہیں سی۔ میں اٹھ کھڑیا سی تے مینوں لگاسی کہ خالد نوں ایس کمبل دی لوڑ ہے میں اوس تے کمبل دے دتا تاں اوہ بولیا، "تیس لے لو، لے لو! میرا فکر نہ کرو میں تیں منڈا کھنڈا آں۔" میں کمبل اوس تے دے کے آ لے دوالیوں نپ دتا۔ چاہ دی طلب اٹھی۔ جانندھر میں دو کو کلو میٹر دی سیر کر کے چاہ دا کپ پیندہاں۔ سریر ایسے انوسار گجھیا ہو یا ہے۔ من چ آیا کہ باہر جا کے لمبی سیر کراں۔ کسے دوکان جاں ریہڑی توں چاہ دا کپ پواں پر ملک مہر علی نے، جس

سرکھیا نال سانوں ایس ہوٹل بچ ٹھہر ایاسی، ایس دے الٹ جانا مینوں ٹھیک نہ لگا۔ میں ہوئی
 بیتی نوں کاغذاں تے لکھن لگا۔ تن کو پنے لکھ لئے پر من تے خیال چاہ ول لگے رہے۔ ہوٹل
 دے بیرے نے راتیں دیسیا کہ ایہناں دی چکن ساڈھے ست و بے کھل دی ہے۔ ساڈھے
 ست مطلب اٹھ و بے۔ ایہہ سماں زیادہ سی۔ کوئی ہو ر چارہ وی نہیں سی۔ ایداں ہی پچھلے
 سال سکاٹ لینڈ دے شہر انور نیس دے ٹریولوج بچ ہو یاسی۔ ہر جیت اٹوال ہوراں نوں چاہ
 دی بہتی طلب نہیں ہندی۔ اوہ تاں راتیں گھوڑے تے سوار ہوئے رہے سن۔ میں اٹھیا سی
 کہ چاہ کتھوں ملے گی۔ کمرہ کارڈ پا کے کھلدا سی۔ کاؤنٹر تے جایا جاسکدا سی پر ایہہ پتہ نہیں سی
 کہ ایتھوں چاہ ملے گی وی جاں نہیں۔ ہوٹل اندر آؤن لئی وی کارڈ بچ کرنا پیندا سی۔ اچانک
 میری نظر الیکٹرونک کیتلی تے پئی۔ کیتلی دے کول ہی چاہ دے پیکٹ، چینی دے پیکٹ تے
 دودھ دے چھوٹے چھوٹے پیکٹ پئے سن۔ میں ساریاں نوں اکواری کیتلی بچ پادتا۔ ادھا کو
 کپ پانی دا پایا۔ تن چارن ابالے دتے تے میری پسند دی ذائقے دار چاہ بن گئی۔

میں لوئی دی بکل ماری۔ بیگ دی چھہ کھول کے نم دی داتن کڈھی تے میٹھاں آ گیا۔ ہوٹل دا
 باہر لاگیٹ کھلا سی۔ دربان نے پچھیا، "صاب جی، کتھے چلے جے؟" میں کہیا، "باہر لی ہوا
 لین۔" میں مین روڈ تے آ گیا۔ دو جتی بچ پھس گیا کہ کس پاسے جایا جاوے۔ میں لہندے
 پاسے والا راہ لیا۔ اگانہہ جا کے پھیر دو راہ سن۔ میں اپنے سجے پاسے مڑ گیا۔ ایس پاسے سر
 گنگرام ہسپتال داسائن ملیا۔ میں نیویں پائی ایتھو، بیتھو، کر داتریا گیا۔ دوسو کو فٹ گیا سی کہ
 مینوں کندھ والے پاسے بیٹھے کسے سخن نے پچھیا، 'چاہ پینی ایس؟' میں اوہدی گل ول دھیان

ہی نہ دتا۔ ابھی سمجھیا کہ کوئی منگتا ہووے گا تے میتھوں چاہ دے کپ دے پیسے منگے گا۔
لاہور تے جالندھر چ کوئی خاص فرق نہیں ہے۔

"لالہ، چاہ پلاواں؟" میں دس کوفٹ اگانہہ گیا کہ اوہ پہلاں نالوں وی زیادہ اچی آواز چ بولیا۔
اوہ تاں مینوں چاہ دی صلاح مار رہی سی۔ میں آپ چاہ دی بھال چ ہی نکلی سی۔

میں تریا جاندارک گیا۔ پچھانہہ مڑیا تے اوس کول آکے پچھیا، "بزرگو تسیں چاہ پینی آ؟
کڑا کے دار چاہ کتھوں ملے گی؟"

"میں چاہ آپے وی پینی ایں... تینوں وی پلاؤنی ایں...۔" اوس نے دوہاں گوڈھیاں تے ہتھ
رکھ کے اٹھ کے کھڑ دیاں ہویاں کہیا۔

میں اوس نوں دھیان نال دیکھیا۔ اوس دی عمر اسیاں دے ایڑ گیڑ چ ہونی ہے۔ اوہنے پینٹ
اپردی وڈا سارا، گوڈھیاں تیک آؤندا کوٹ پایا سی۔ سرتے مفلر لپیٹیا سی۔ دیکھن نوں اوہ کسے
کھاندے پیندے پر یوار دا لگدا سی۔

"مینوں؟" میں حیرانی نال پچھیا۔

"ہاں، تینوں۔ کیہ میں تینوں چاہ نہیں بیاسکناں؟ توں اپنے آپ نوں کیہ شے سمجھنا ایں؟ میں
تاں تیرے ارگے سوواں نوں چاہ پیا دواں۔ توں مینوں کنگلا سمجھنا ایں؟"

نہ جان، نہ پچھان۔ پھیر اوہ مینوں کیوں چاہ پلائے گا۔ اوہ وی لاہور چ۔

اک وار تاں مینوں ڈر جیہا محسوس ہویا۔ جدوں وی کوئی پاکستان جاندا ہے تاں اوس دے نال
نال 1947 دیاں گھٹناواں ضرور جانندیاں ہن۔ ایس دکھانت نوں جنباں بھلن دی کوشش
کیتی جانندی ہے جاں بھل رہی ہے، ایہہ اونانہی ہو ریاد آؤندار ہندا ہے۔ وار وار ایداں لگدا ہے

کہ اجیہا نہیں ہونا چاہیدا اسی۔ ایس لئی کون کون ذمیوار ہے؟ پر جدوں کوئی انگلینڈ جاندا ہے تاں اوہ اوتھوں دی چکا چونڈچ اینا گوانج جاندا ہے کہ اوس نوں اک وار دی ایس گل دی یاد نہیں آؤندی کہ ایس ونڈ پچھے گوری سرکار دا بہت وڈا ہتھ سی۔ اوتھے اسیں نمر ہو کے جاندے ہاں۔ پاکستان بچ اپنا گوانجیا ہو یا لبھن۔ ایہہ گواچے ہوئے دی بھال ہی سانوں بے چین کردی ہے۔ ادھروی کردی ہے۔ ادھروی کردی ہے۔ ایہہ اوہ زخم ہن جیہناں اپنی چھیتی نہیں بھرنا۔ میں اپنا من کر ڈاکیتا، جنڈر، تینوں کاہدا خطرہ۔ تینوں تاں اودوں خطرہ ہووے گا جدوں توں دوج دی بھاونج گھر جاوے گا۔ ایہہ لاہور تاں تیر اپنا ہے۔ کہاوت ہے نہ کہ جس لاہور نہیں دیکھیا، اوہ جمیا ہی نہیں۔ توں تاں چوتھی وار دیکھ رہاں۔ ایہہ بزرگ وی تیر اپنا ہی ہے۔

"توں ہندوستانوں آیاں لگدیں؟"

اوہنوں ایہہ کیوں پتہ لگ گیا کہ میں بھارت چوں آیاں۔ میرے ذہن چوں آواز آئی۔

"میں انڈیا توں آیاں۔ پر تیں کداں پچھان لیا؟"

"ایہہ جیہڑا توں پجامہ پایا اے نہ، تے سراپر دی لوئی دا جھمبل ماریا اے، ایہہ ہندوستان بچ

ہی وڈیرے مار دے نے۔ توں کسے پنڈوں آیا لگدیں؟"

"ہن تاں جالندھروں آیاں۔ پہلاں چالی سال پنڈ رہاں۔"

"پنڈاں تے شہراں دے لوکاں بچ بہت فرق ہندے۔ باقی گلاں بیہ کے کر لاںگا۔ توں اساڈا

مہمان ایں.... چل، پہلاں تینوں چاہ پلاواں۔ ٹھنڈے.... یعنی کیتی اے۔" کہہ کے اوہ

میرے اگے اگے تریا۔ سرگنگرام ہسپتال دے نیڑے پینڈی چاہ دی دوکان تے آکھڑویا۔

چاہ لئی دو انگلاں کھڑیاں کیتیاں تاں کاؤنتر تے کھڑے منڈے نے پچھیا، "اج ایہہ بھاء تیرے اڑکے آگئے؟" مینوں لگا کہ اوہ اکثر کسے نہ کسے بندے نوں چاہ پلاؤن لئی اتھے لیاؤندار ہندا ہے۔

"میں چھرلا مار آواں۔ میرا مٹانہ کمزور پے گئے۔ بڑا زور پیندا پیا اے،" کہہ کے اوہ ہسپتال دے اندر ول نوں تر پیا۔ میں چاہ والے منڈے نوں پچھیا کہ کیہ اوہ اس نوں جاندا ہے؟ اس نے دسیا کہ تقریباً ایس کو ویلے اوہ روز آؤندا ہے۔ گھروں بہت سوکھا ہے۔ کسے چیز دی کمی نہیں۔ خوش ہووے تاں اوہ پنجاہ سو خرچن لئی دے جاندا ہے۔

میں نگھ لین لئی بھٹھی کول نوں ہو گیا تاں اوہ بولیا، "ایدکاں ٹھنڈو دھیرے اے۔" میں ہاں بچ سر ہلایا۔ میں بھٹھی تے ہتھ سیکن لگاتے اوہ گلاں کرن لگا۔ اوہ نے دسیا، "ایہداناں اسرف اے۔ خاندانی بندہ اے۔ اللہ دیاں ساریاں نعمتاں ایہنوں ملیاں ہوئیاں نے۔ پر میں ایہنوں کدے خوش نہیں دیکھیا۔ پتے نہیں کیس غم دامار یا پھر دے۔ ایداں چا پدے جو یں ایہدا کجھ گواچ گیا ہووے۔ بس، سرسٹ کے ٹردے۔... بھاء، سوار کے رگڑ دے ایہنوں۔ کھاپی لے ڈھڈ بھر کے ایہدے کولوں۔ دس کیہ شے دیاں؟" میں نانہہ بچ سر ہلایا تاں اوہ بولیا، "ایہہ تاں کھڑا کھڑا ہزار خرچ دیوے تاں ایہنوں کیہ فرق پینے۔ مینوں دو تن ورھے ہو گئے ایہنوں دیکھدے نوں ایہہ لڈو جاں بدانے بناں کوئی شے نہیں کھاندے۔ جے منگوار والے دیہاڑے مینوں بدانانہ ملے تاں میں ایہدے لئی جلیبیاں لیا کھڑداں۔ ایہہ جلیبیاں دیاں گولیاں جیبیاں بنا کے پھکا مار چھڈ دے.... تیجی شے اس کدے میتھوں منگی نہیں.... بس منگوار والے دن ایہہ شاہ ہندے.... زیادہ ہی خوش ہوئے تاں دو کلو بدانا ونڈ

دیندے... میرا خیال اے جیٹھے منگوار نوں۔" اشرف نوں آؤندیاں دیکھ کے منڈا
گلاساں چ چاہ پاؤن لگا۔

چاہ پی کے میں پسیے دین لئی جیب چ ہتھ پایا تاں اوہ بولیا، "توں کیوں کھیچل کرنی ایں۔ توں
تاں میرا مہمان ایں۔ ایوں نہ جیباں چ ہتھ مار۔ جے توں پسیے دتے وی تاں اس بشیرے نے
لینے نہیں۔ لے دے کے دیکھ لا۔ اپنے اپنا گاکھڑا کرنی....۔"

منڈا اکھیں، کھیں، کر کے ہسیا۔

چاہ پی کے مزہ آگیا۔ میرے سریر نے تازگی جیہی محسوس کیتی۔ ماڑی ماڑی لو، پھیلن لگی سی۔
میں ہوٹل واپس جان لئی کچھ نوں مڑیا تاں اوہ بولیا، "بندیار ب دیا، کوئی کاہلی تے نہیں؟"
"جی، نہیں!"

"پھے میرے دلش دیاں کجھ گلاں ہی سنا جا۔"

"میں ایٹھے چوتھی وار آیاں۔ مینوں ایٹھوں بارے بہتاکش نہیں پیتے۔ تسیں ایٹھے رہندے
ہو، تہانوں زیادہ پیتے ہونا۔... میں تہاڈے دلش دیاں کیہ گلاں سناواں؟"
"میرا دلش ایہہ نہیں، ہندوستان اے۔" اوہ بھاری جیہی آواز چ بولیا۔
"بزرگو میں تہاڈی گل سمجھیا نہیں؟"

"توں جالندھروں آیاں نا؟ پھیرتاں نکودر شہر بارے وی جاندا ہوئیں گا؟"

"جانداں۔ نکودر ساڈے پنڈوں تن میل دور آ۔ سانوں ایہہ ہی نیڑلا شہر پیندا۔ میں او تھوں
ہی پڑھیاں۔"

"کیس سکولوں؟"

"آریہ ہائر سیکنڈری سکولوں۔"

"کیڑے ورھے؟"

"چوہٹھ توں بہتر تک۔"

"میں وی تے او تھوں پڑھیاں۔ اساڈی نکودر حویلی ہندی سی۔ چودھری فضل دین دی حویلی داناں سارے علاقے چ بجھد اسی....۔ بوگڑاں دے محلے چ۔ نیڑے ہی بازار پیندا سی۔ میں سکولے بازار وچ دی جانداں۔ جتھے بازار ختم ہوندا سی، اوتھے سبزی منڈی شروع ہندی سی۔ پھیر کھے ہتھ مڑ کے شکر سرینہ ول نوں جانداں راہ تے سکول ہوندا سی۔ پدھرے جیسے۔ ٹھیک اے نا؟"

"ہن وی سکول ایٹھے ای آ۔ پر فرق اپنا کو پیا کہ سکول چوں ادھ لے کے ڈی. اے. وی. کالج بنا دتا۔ شہر پھیل رہیا۔"

اوس میری بانہہ گھٹ کے پھڑ لئی۔ مینوں لگیا جو میں اس دے سریر نے جھنجھنی جیہی لئی ہووے جاں کمبیا ہووے۔ پھیر اوہ دسن لگا، "نکودر جاواں تے جے کوئی میریاں اکھیاں تے پیٹی وی بن چھڈے تاں میں اپنی حویلی لہج سکناں۔ اڈے دے سجے پاسے قبریں۔ مینوں ایہناں قبریں توں ڈر لگتا۔ میں اوس راہے کدے سکول نہیں گیاں۔ میں تاں بانیاں دی حویلی کول دی جاندا۔ کیا سوہنے ایہناں دے سنترے لگدے....۔ اڈے تے چھجو پکوڑیاں والا ہوندا سی....۔ او تھوں سو قدماں جا کے گلی ول نوں گگاساں حملہ شروع ہوندا سیں۔ میں سدھا جاواں گا۔ موٹیاں حلوانیاں دی دکان کولوں کھے ہتھ مڑاں گا۔ ڈھیڈ سو قدم جا کے بھیڑی جیہی تھاں کولوں سجے ہتھ ہوواں گا۔ ایہہ بازار کہنی موڑ وانگو گھمدا۔"

اگانہہ تن راہ نے۔ اک ہسپتال ول۔ اک وڈے بازار ول۔ اک روڑیاں دے محلے ول۔ میں سدھا جاواں گا۔ ڈھائی سو قدماں تے جا کے اک سدھاراہ آویگا۔ اتھوں اک راہ سبزی منڈی ول نوں جاندا۔ میں سبجے ہتھ مڑانگا۔ ستر قدماں جا کے میں کبھے ہتھ مڑاں گا۔ سجا راہ اگلے محلے ول نوں جاندا۔ او تھوں اک سوتے پنج قدماں تے اگے کھلی تھیں ہندی سی جتھے پھلاں والیاں ریہڑیاں کھڑ دیاں۔ او تھوں اک راہ سبزی منڈی ول نوں جاندا۔ ساہنلا سٹیشن ول نوں۔ میں سبجے ہتھ مڑاں گا۔ اگانہہ کبھے ہتھ اچی جیہی تھیں تے کچھریاں نے۔ او تھوں پنجاہ قدم اگے جا کے اک للاری دی دکان آؤندی۔ پھیرے سبجے ہتھ اترائی۔ میں اتھے وی کوہنی موڑ مڑ کے جاواں گا۔ تھوڑا کو اگانہہ جا کے مشراں دے گھر آؤنگے۔ میں ڈھیڈ سو قدم جا کے سبجے ہتھ مڑاں گا تاں پنبتالی قدماں تے اساڈی حویلی آوے گی۔۔۔۔ دس ابھی اے نہ نکودر؟"

"ہاں۔ پرتیس قدماں دا حساب کداں رکھدے سی؟"

"مینوں سکولوں ڈر لگدا سی۔ میں رونداروندا آکھدا سی کہ میں اپنی حویلی بھل جاگاں پر میرے ابا نے پنج دن میرے نال جا کے مینوں ساریاں رستیاں دا حساب دسیا۔ پھیر پھٹی تے لکھ کے دتا۔ پڑھن نوں میں تیز سی۔۔۔۔"

اوسنے آ لے دو آ لے تیزی نال نظراں گھمایاں۔ مینوں لگیا کہ اوہ کوئی چیز بھال رہیا سی۔ میں پچھ ہی لیا، "کیہ لہہ رہے ہو؟"

"کوئی خاص نہیں،" اوس میری گل ول دھیان نہ دتا جو میں ایس مسئلے پچ اوہدی کوئی مدد نہیں کر سکدا سی۔

"تیرے کول پین تے کاغذ ہیکا؟"

"نہیں! کاغذتے پین تاں ہوئل چ پئے آ۔"

"اک دیہاڑے میں اوتھے اک ٹوٹا دیکھیا تاں سی۔ پر ہن ہے نہیں۔ کوئی چک کے لے گیا،" اوسنے اپنے آپ نوں کہیا تے پھیر دس کوٹ جا کے اک روٹا لہج لیا۔ سٹریٹ لائٹ کول دی کندھ تے اپنی حویلی دا نقشہ بنا دتا۔ ایہہ تاں اویہی حویلی سی۔ بالکل اویہی حویلی۔

اوس حویلی چ تاں میرا کلاس فیلو ورندر کمار رہندا سی۔ اوہ ایس حویلی بارے عجیب عجیب گلاں دسد اہوند سی۔ ایہناں ایہہ حویلی کرائے تے لئی سی۔ ایڈی وڈی حویلی تے رہن والے چارجی۔ بہتے کمریاں چ دے ہی ہنیر اہندا۔ اندر وڑ دیاں نوں ڈر لگدا۔ کئی وار ایداں لگدا کہ جویں عجیب وغریب آوازاں آرہیاں ہوں۔ ورندر دی ماں نوں کئی وار دباہ جیہا پیا۔ حویلی دا کر ایہ تھوڑا سی ایسے لئی اوس دے پاپاجی چھڈنا نہیں چاہندے سن پر اوس دی ماں نے وار وار کہیا، "میںوں کوئی قصر ہو گئی تاں پھیر تہانوں سرت آوگی۔ لوکاں نوں تاں رات نوں آوازاں سن دیاں ہو نگیاں... اوتھے تاں دے ہی کسے کڑی دے کیرنیاں دیاں آوازاں داشور سندا..." اس دے پاپاجی ایہناں گلاں تے وشواس نہیں کر دے سن پر اک ایٹور نوں اوہ سکھر دو پیہرے ستے سن کہ ایہناں نوں لگا سی جویں اوہناں دی چھاتی تے کسے نے چکی دا پڑ رکھ دتا ہووے تے پڑتے بیٹھی کڑی کیرنے پارہی ہووے۔ ورلاپ کر رہی ہووے۔ اگلے دن اس دے پر یوار نے حویلی چھڈتی سی۔

"اوس حویلی چ ساڈے پر یوار دے تارھاں، نہیں اٹھا رھاں جیاں نوں ماریا سیسں.... میں لتریں اپنے یار مختیار نوں ملن گیا سی.... سو بچ گیا.... پر اوہ وچاری... اللہ مہر کرے.... چلو ایہہ دی ہوناسی... ہو گیا۔ میں اکلا لاہور آ گیا... ملٹری دے ٹرک بچ بیٹھ کے...."

میںوں اوس توں ڈر لگاسی۔ میں چہوں پاسیں نظراں دوڑائیاں۔ کتے کتے کوئی ٹاواں ورا آجا رہیاسی۔ کتے کتے کوئی کار جاں تھری ویلر وکھائی دے رہیاسی۔ سویر دے ساڈھے چھ و بے سن۔ یاداں بندے نوں خطرناک بنا دیندیاں ہن۔ 'با نیبل' چ دی آؤندا ہے کہ 'ظلم تاں سیانے بندے نوں وی پاگل کر دیندا ہے۔' اوہ کسے ویلے وی ہنسک ہو سکدا۔ میرے دماغ چ یکدم منٹو دا شیم بارے لکھیا ہو یار لکھا چتر آگیا۔ ونڈ دے دناں چ منٹو تے شیم، اک دن راولپنڈی توں بھج کے آئے اک سکھ پر یوار کول بیٹھے، اس دی آپ بیتی سن رہے سن۔ ایہہ آپ بیتی اپنی دردناک سی کہ اس نے شیم نوں ہلا کے رکھ دتا۔ اوس سکھ پر یوار کولوں واپس آؤندیاں ہویاں، منٹو نے شیم دے چہرے تے آئے ہوئے پر بھادواں نوں پڑھ لیا سی۔ منٹو نے شیم کولوں پچھ ہی لیا، "میں مسلمان ہاں۔ کیہ تیر اول نہیں چاہندا کہ توں میںوں قتل کر دیویں؟" شیم نے منٹو ول پورے گوہ نال دیکھیا تے بولیا، "ہن تاں نہیں، پر اس ویلے، جدوں میں مسلماناں دے ڈھاپے ہوئے ظلماں دی داستاں سٹ رہیاسی، میں تینوں مار سکدا سی۔" میں سرنوں جھٹکا جیہا دتا۔ ایداں جویں میں اس نوں بھلا دینا چاہندا ہواں۔ اک توں بعد کئی ایداں اوداں دیاں گھنٹاواں میرے ساہمنے ساکار ہون لگیاں۔ جس دے اٹھارھاں جیاں نوں ماریا گیا ہووے، اس دی منو ستھتی کئی خطرناک ہو سکدی ہے۔

پاکستان چ جانا کئی وار ر سکی لگدا ہے۔ جے پنج جنے ہون تاں اہنناں چ اک بندہ سی آئی۔ ڈی۔ داہوندا ہے۔ تہاڈی اک اک کارگزاری تے نظر رکھی جاندی ہے۔ ایہہ بھاون او شو اس چوں پیدا ہوئی ہے۔ لیکھکاں نے کسے دا کیہ نقصان کرنا ہوندا ہے۔ اہنناں دا ودھ توں ودھ مقصد تاں اپنے دائرے دے لوکاں نوں ملنا ہوندا ہے جاں کجھ کتاباں خریدنیاں ہندیاں

ہن۔ پر جدوں کتے من بچ ڈر پیدا ہو جاوے تاں اس طرحاں دی ستھستی پیدا ہو جاندی ہے جو میں ماہاں دی دال بچ کوڑ کو آگئے ہون۔

ایہہ سوچ میرے من تے بھاری ہوئی تاں میں جان بچ بھلا سمجھیا۔ میں اگانھ جان لئی قدم پٹیا تاں اس میری پھیر بانہہ پھڑ لئی۔ میتھوں پچھیا، "توں کب کیوں رہیاں؟ کیہ میتھوں ڈر کئیں؟ آپاں تاں ہم وطن ایں۔"

میں اوس دی ایس گل دا کیہ جواب دیندا!

اوہ بولیا، "ساڈے وڈیرے آکھدے ہندے سی جیہڑی شے جاں رشتے اپنے نہیں ہندے اوہناں دے ٹٹن دا غم نہیں کرنا چاہیدے۔ ایہناں توں کسے نے کیہ لینے۔ ایہہ آکھنے سوکھا ہندے، بھلنا بڑا اوکھے۔ میں جانداں کہ ہن میرا ملک پاکستان اے۔ میں ایہتھے ہی مرنا اے۔ میری مٹی ایہتھے ہی دفن ہونی اے... ایویں یاداں سرتے بھارو ہو جاندے نیں.... یاداں دے سرتے بندہ تریا پھر دے... جے ایہہ نہ ہون تاں جاں تے میں پاگل ہو جاواں جاں فوت ہو جاواں... آہ پچھلے ویہہ ورہیاں توں اکو ہوئی بیتی نے مینوں پاگل کر چھڈیا جے... ایہہ میرا کھیہڑا نہیں چھڈ دی... مرن وی نہیں دیندی.... جیون وی نہیں دیندی... کاش... اوہ چھن اک وار پھیر توں ساکار ہو جان...."

مینوں کبھی چھڑ گئی سی۔ میں لوئی دی بکل نوں ہو رگھٹ لیا تے من ہی من کہیا، 'لے لا، چاہ دا سواد۔ ایہہ بندہ تینوں مرواؤ گا۔ ایہنوں اپنے موئے ہوئے پرپوار دے نمبر اں دیاں یاداں ستاؤندیاں.... پتہ نہیں ایہہ کیہ دا کیہ کر بیٹھے.... جے ایہدے تے دھرم دا جنون سوار ہو گیا تاں خیر نہیں۔ اس سمیں تاں دھرم ہی سبھ توں خطرناک ثابت ہو رہیا۔ دھرم دے ناں

تے کیہ دا کیہ نہیں ہندا... پھیر اک مسلمان... اوہ وی اپنے دیش جج جس دے اٹھارہاں جیاں دا قتل انڈیا جج ہو یا ہووے... 'میں او تھوں دوڑ ہی جانا چاہندا سی پر اوہنے میری بانہہ پھڑی ہی رکھی۔ بولیا، 'انج بڑے چراں بعد من دی تمنا پوری ہوئی اے۔ کوئی اپنا پلینے میں کئی وار سٹیشن تے گیاں۔ او تھے ہندوستانوں آئے لوکاں نوں دوروں ہی دیکھیا۔ سکھڑے ہی دسے۔ پنج وار ننکا نے گنیاں۔ او تھے وی سارے سکھڑے ہی دیکھے۔ کسے ہندو نوں ملنا چاہندا سی۔ کیہ توں ہندو ایں؟'

"جنم تاں ہندواں دے گھرے ہو یا۔ میری ماں دی گورو گھر جج بہت شردھاسی۔ ہن بیوی نے وی گورو گھر دا لڑ پھڑیا ہو یا۔ اوس بیاسا والے گورو توں نام دان لیا۔ روز گردوارے جاندی آ۔ وڈا بیٹا آسٹر بیلیا۔ اوہ چنت پورنی والی مائی نوں مندا۔ چھوٹا بگھیا نے سنتاں نوں۔ میں نہ کدے گردوارے جاناں، نہ مندر۔"

"لے، میں تیراناں تیں بچھیا ہی نہیں۔ کیہ ناں اے تیرا!...؟"

"گھر دیاں ہر جندر پال رکھیا۔"

"بس اک گل تیرے نال ہو ر کرنی اے۔ میتھوں ڈرنہ۔ میں تیرے کوئی گولی نہیں مارن لگا۔"

"میں اسیاں بچاسیاں دا، تیرا کیہ بگاڑ سکناں۔"

"میںوں کجھ کو حوصلہ ہو یا۔ اوہ میتھوں تیئی سال وڈا سی۔"

'چھوٹے بھائی، میرا دکھ کوئی نہیں جان سکدا۔ گھر جج اللہ دی پوری مہراے۔ تن پت نے..."

لکھاں کروڑاں جج کھیڈ دے نے۔ دو بیٹیاں نے... آپو اپنے گھرے راضی بازی نے..."

وڈے دی تاں نکودر ورگی حویلی... چھوٹے وی گھٹ نہیں... میںوں اداس بیٹھے نوں دیکھ

کے پچھدے نے... ابا تینوں کیہ ڈکھ اے... اپنا ڈکھ کیہنوں دساں... دکھ دا پیسے نال کوئی
سنبندھ نہیں ہندا... ایہہ تاں من دی موج اے... تے من کس چیز نوں چاہن لگ جاوے
جاں کیٹرے ویلے اوہنوں کون یاد آ جاوے... ایہہ دا کوئی پتہ نہیں ہندے۔ ٹھیک اے
نا؟"

"من دیاں رزماں سمجھن والے وی ایہی کش کہندے۔"

"ایہہ تاں مینوں پتہ نہیں۔ پچھلے ویہہ سالوں توں کملیشو مینوں بہت یاد آؤندی اے...
توں پچھیں گا... ایہہ کملیشو کون اے... پہلاں ایہہ دس چاہ دا اک اک پیالہ ہور ہو
جائے...۔"

"نہیں جی۔ اے لوڑ نہیں۔"

"کملیشو کون سی؟" میں کجھ پل رک کے پچھیا۔

"لاریاں دی دکان دی پچھاڑی اک مندر ہوندا سی۔ اج کل وی ہونا اے؟"

"ہاں جی، ہے۔"

"اوسے مندر ج منگوار والے دن کملیشو متھا ٹیکن آؤندی سی... میں پچھاڑی پیندے کوٹھے
تے چڑھ کے روشن تھانیں اوہنوں دیکھدا سی... متھا ٹیک کے اوہ ٹل و جاؤن لئی پچھل
کھری مڑدی سی... ٹل اُچاسی تے اوہدا قد چھوٹا... جدوں اوہ ٹل نوں و جاؤن لئی چھال
ماری تاں اوہدے پیراں دیاں جھانجراں دے بور چھنکدے۔ چھاتیاں باہر نوں دوڑ دیاں...
اوہ سارا زور لا کے اچھل دی... اوہدا پتلا لک مروڑا جیہا کھاندا... میری جان نوں بن
جاندا... میرا اتلا ساہ اتانہ تے بیٹھلا ساہ بیٹھاں رہ جاندا... ایہی کجھ میں دیکھن جاندا

سیں... مشراں دے گھراں دے موڑ کول اوہ مینوں بدانے دا پر شاد دیندی... پھیر
 اوہنوں کسے مارٹیا سیں... میں پچھلے ویہہ سالوں توں، سون لگیاں اوہنوں یاد کرناں... بی
 اوہ میرے سپنے بچ آئے... اسے روپ بچ جہنوں میں مندر بچ دیکھدا ہوندا سیں... پر اوہ
 اک وار وی میرے سپنے بچ نہیں آئی... اوہ کیوں نہیں آؤندی... میرا تاں کوئی قصور نہیں
 سیں...،" گل پوری کرن توں پہلاں ہی اوہ تیزی نال ترپیا۔ مینوں پتہ ہی نہیں لگا کہ اوہ
 کدوں میں روڈ والا موڑ مڑ گیا سی۔

مینوں وار وار بھجکا جیہا پیا جویں کوئی رونداروند اگا رہیا ہووے۔

آجا، اب تو آجا

میری قسمت کے خریدار

اب تو آجا۔

میں سن جیہا ہو یا ہوٹل ول ترپیا سی۔ کدے مینوں ایہہ سچ لگدا۔ کدے سپنا۔

ایہہ تاں سچ سی۔ اکھیں دیکھیاتے کنیں سنیا۔

ونڈ دے زخم پھیرا لھے ہو گئے۔

یشپال دے کلاسک ناول 'جھوٹا سچ' بچ کوشلیا دیوی تے ڈرائیور، جدوں ادھالیاں ہوئیاں

عورتاں، جہناں بچ تارہ وی شامل ہے، نوں لے کے امرتسر کول آؤندے ہن تاں پاکستان

ول جانڈے قافلیاں نوں دیکھ کے کہندے ہن۔

ڈرائیور بولیا، "دیکھ لو جی، ایہہ پاکستان جنت دا جلوس جا رہیا اے۔ کیہ ملیا کسے نوں چنگی بھلی

وسدی ہوئی پر جانوں اُجاڑ کے؟"

"ایہناں نوں ہندوستان بچ رہنا منظور نہیں اے، تاں جان، اپنے لوکاں دے نال رہن۔ پاکستان کس لئی اے؟" کوشلیا دیوی چہرے ول آؤندیاں کھیاں نوں ہتھ نال روک کے بولی۔

"ایہناں نوں منظور نہیں؟" ڈرائیور نے حیرانی پر گٹ کیتی، "کیہ کہہ رہی ایں بھین جی! مار وڈھ کے کڈھیا گیا اے وچاریاں نوں۔ اودھروں ہندو، ایدھروں مسلمان، پر بھین جی ہندواں دے قافلے وی تسیں دیکھے ہون گے، ایہناں دے وی دیکھ لئو! ہندو مارے گئے، لٹے گئے، اوہناں دیاں عورتاں کھوہ لئیاں، ایہناں دیاں عورتاں تے وی ظلم ہویا پر جیہڑے آئے نے اکثر سواریاں تے، پنڈاں چوں زمیندار بیل گڈیاں تے آرہے نیں۔ بلوکی ہیڈ دے رستے ہندو سکھاں دا بیل گڈیاں، گھوڑیاں تے اوٹھاں تے پتجاہ میل لمبا قافلہ آیا اے۔"

"ہندو سکھ لیائے نے بکسے، صندوق، نقدی، گبنے تے پونڈ۔ ایہہ لوک مٹی دے حقے، ٹٹے منجے، چکی، ککڑیاں لے کے جارہے نیں۔ ایہی ایہناں دی گرہستھی سی۔ جس دے کول کش ہوگا، اوہی نال موہ کرے گا؛ اوہی تاں چک کے لے جائے گا۔ ٹھیک ہی کہندے سی، ہوندے داناں ہندو، مفلسی دا مسلمان۔"

کوشلیا بولی، "بھراوا ٹھیک ہی کہندا ایں پراک دن ایہہ سارے ہندو رہے ہون گے۔ ایہہ سارا ہندواں دی اپنی کر توت دا نتیجہ اے۔ پتہ نہیں پر ماتما ایہناں نوں کیہ کی سزا دیوے گا۔ ہری اوم! ہری اوم!"

"بھین جی، سچ اے، مسلماناں نے ہندواں نوں لٹیا اے پر ہندو سینکڑے سالوں توں ایہناں لوکاں نوں لٹدے، نچوڑدے آرہے نے، نہیں تاں اک ہی زمین تے رہن والیاں بچ امیری

غریبی دا اینا فرق کیوں ہندا؟ پنجاب دی ساری جاندا دہندا دے ہتھال چج کیوں چلی
 جاندی؟ غریب پہلاں غصے چج آیا مسلمان ہو یا، دو جا غصہ ایہہ اے۔ غصہ دھرم داوی اے
 تے غریبی داوی اے۔"

آخر چج ڈرائیو بولیا، "رب نے جیناں نوں اک بنایا سی، رب دے بندیاں نے اپنے وہم تے
 ظلم نال ایہناں نوں دو کر دتا۔"

چنگے بھلے بندیاں نوں کیہ ہو جاندا ہے۔ بھیشم ساہنی دے ناول 'تمس' دا پاتر شاہ نواز اپنی
 ہندو پریوار دی منہ بولی بھر جائی (رگھوناتھ دی بیوی) دے کہن تے اوس دے گھروں،
 فساداں دی پرواہ نہ کر دیا ہو یا، گہنے لین چلا جاندا ہے پر جدوں طاقی تھانیں مسجد چج پھیلی
 دہشت نوں دیکھدا ہے تاں اپنا غصہ ظاہر کرن لئی نوکر ناکو دے چتریاں تے پیر مار کے
 اوہنوں بیٹھاں نوں روڑو بندا ہے۔

احسن رضا اپنے ناول 'اڈیک' چج اک پاتر دے مونہوں اکھو آؤندا ہے، "ہندوستانی سارے
 اک ای سن۔ مسلماناں دا کیہ اے، اوہ وی تے پہلاں ہندو ہی سن تے پھیر مسلمان ہو گئے۔"
 انتظار حسین دے ناول 'بستی' چج آؤندا ہے:

‘غلام فرید اوہدی اوہ جانے

سانوں اپنی توڑ نبھاون دے۔’

کیہ ایہو ہی سچ ہے؟ کیہ اجیہا واپریا سی؟ ہاں، اجیہا ہی واپریا سی جس سانوں اے وی بے چین
 کیتا ہو یا ہے۔ ایہہ زخم ایڈی چھیتی نہیں بھرن والے۔ لکھاں لوکاں کول لکھاں کہانیاں
 ہن۔

میں واپس آ کے مونہہ سر کمبل بچ لکھو لیا تے سنون دی کوشش کیتی۔ ادھ ستاسی کہ خالد اٹھیا۔ سو اٹھ دے سن۔ اوہ بیٹھاں گیا تے بیچ مٹھاں بچ بیر اچاہ بنا کے لے آیا۔ باہر دُھند پئی سی پر بہتی سنگھنی نہیں سی۔ دس کو مٹھاں بعد لائٹ چلی گئی تے بیرے نے دسیا کہ ہن لائٹ نتوں وے آوے گی۔

میں خالد نال پر یوارک گلاں چھیڑ لئیاں۔ خالد نے دسیا کہ اوس دے چار۔ بچے ہن۔ دو بیٹے، دو بیٹیاں۔ وڈی بچی نوویں کلاس بچ پڑھدی ہے۔ بچے ذہین سہاء دے ہن۔ اوہناں کول دس کھیتاں دی کاشتکاری ہے۔ اوس داکا لچ پڑھدیاں ہی ویاہ ہو گیا سی۔ جلدی ویاہ ہون کر کے اوس دادماغی توازن و گڑ گیا سی تے اوہ ڈیڈھ ورھا رڈھ پاگل رہیا سی۔ جدوں ایس پاگل پن دے دور چوں نکلیا سی تاں اوس گھر 'کہانی لکھی سی۔ ایہہ خالد دی شاہکار کہانی ہے۔ میں ایس کہانی نوں 'شبد' بچ چھاپیا سی تے او دوں توں ہی خالد دی ہر یک کہانی نوں اُتسکتا نال پڑھدا ہاں۔ میں اٹھ دس وار ایس کہانی نوں پڑھیا ہے۔ ایہہ کہانی ماں دھی دے گھر بچ اکلیاں ہون بارے ہے۔ دھی دا ویاہ ہو جاندا ہے۔ ایہہ گھر اوس لئی بیگانہ ہو جاندا ہے۔ اوہ ایس گھر لئی اوپری ہو جاندا ہے۔ ماں دی نونہہ آ جاندا ہے تے اوس لئی وی گھر بیگانہ ہو جاندا ہے۔ اوس نے ایہہ کہانی میری کہانی ماں نے نہیں روکیا، توں پر بھاوت ہو کے لکھی ہے۔ خالد دی وڈی پراپتی ہے کہ اوہنے تن پینیاں بچ ہی بہت وڈی گل کہہ دتی ہے۔ جدوں وی میں کہانی پڑھداں میرا من کردائے کہ خالد دا ہتھ چم لوواں۔ اوہ کدے مینوں اپنا مرشد کہندا۔ کدے وڈا بھرا، کدے پیو۔ اوہ بہت موہ کرن والا لیکھک ہے۔ بیہتی کو سالان دانوجوان۔ تن چار بیچ پینیاں دی کہانی لکھدا ہے۔ کہانی چوں کوئی واک کٹیا نہیں جاسدا۔ کسے اک گھٹنا جاں پاترنوں

لے کے کہانی اُساردا ہے تے اوہدیاں کہانیاں اکہری پرت دیاں ہندیاں ہن۔ پر ایہناں کہانیاں چ کلونت سنگھ ورک ورگی سوکھتا، گہرائی تے سہجتا ہندی ہے۔ اوہ مینوں پہلی وار مقصود ثاقب دے پرکاشن ہاؤس چ ملیا سی۔ مینوں اوس دیاں گلاں توں پتہ لگا سی کہ اوہ چڑھدے پنجاب دے کہانی کاراں بارے بہت کجھ جاندا ہے تے اوس نوں ہندی دے بہو چرچت کہانی کار اودے پرکاشن بارے وی پتہ ہے۔ اوہ بہت پڑھدا ہے۔ 2007 چ مقصود ثاقب نے اوس دا کہانی سنگریہہ 'وٹاندر' اپنے پرکاشن ہاؤس 'سچیت کتاب گھر' توں چھاپیا سی جس چ اوس دیاں بارہاں کہانیاں شامل ہن۔ آصف محمود نے اوس دے بارے چ لکھیا ہے کہ خالد دھاریوال دی کہانی واپر رہیاں گھنٹاواں دے سرتے نہیں سگوں واپر رہے جاں بیتیاں ہوئیاں گھنٹاواں دے بارے پاتراں دے منو و گیا نک روئے دے سرتے چلدی ہے۔ اوہدی کہانی اکھاں ساہنے ٹرن دی تھاں پاتراں دے خیال چ تڑدی جا پدی ہے۔ مرد پر دھاگی دے سماج وچ جھوٹے مان تے سچے اپمان ہیٹھ جیوندی تیبی، دھرتی تے ریتل توں اکھڑے ہوئے بندے دا بے تھتھتے لکھوں ہولا ہوون، اوہدا خاص پڑائی ہے۔ اوہنے کہانی دی ویتز تے بنتر دے کئی تجربے کیتے ہن۔ ریتل ڈھنگ دے نال نال مونولاگ تے فعل حال وچ کہانی لکھن دے نال اوہنے 'اک سویر دے آس وچ کہانی اندر کئی وکھو وکھو کہانیاں دے وچ ساہجی اکیتاں جوڑ کے کہانی دی اکائی نوں بنھن ورگا تجربہ وی کیتا ہے۔ خالد نے کئی کہانیاں واحد حاضر دے صیغے وچ لکھیاں ہن۔ مینوں اک کہانی کار دے حساب نال ایہہ بڑا خاص تے اوکھاکم جا پدا ہے۔ جدوں تسیں کسے کہانی وچ 'میں' دا پاتر ورتدے ہو، تاں اوہ پاترنوں لکھاری دے اپنے نجی 'میں' توں ہر وار وکھرا رکھنا پل صراط اُتے ترن والی گل ہے۔

اساں بڑے نامور کہانی کاراں نوں ایس تھان اُتے تھڑکداویکھیا ہے پر مینوں لگدا ہے کہ خالد فرہاد سدھا جنت وچ جائے گا۔ پل صراط اُتے ترن دا بیج اوہنوں بڑا سوہنا اوہنوں آؤندا ہے۔ میں پوری درڑھتا نال آکھ سکدا ہاں جو پنجابی کہانی دی تپدی جوہ وچ خالد فرہاد دی ایہہ کتاب پڑے دا اک بلا ہے۔

"خالد، تیر اپنڈا بھتوں کنی کوڈور آ؟" میں پچھیا۔

"خاصا دوراے جی۔"

"پھیر وی۔"

"ابھی کوئی ڈھائی کو گھنٹیاں دارستہ۔"

"میرا من کردا کہ میں تیرے پر یوار نوں ملاں۔"

"اوہ وی کدے ملادیاں گا۔"

"ہن کیوں نہیں؟" میں کھجھ جیہی نال پچھیا۔

"اک تاں ٹائم نہیں اے۔ ڈوجا تہاڈے کول ساڈے ضلعے داویزا نہیں ہے۔"

ہن چپ ہون توں بناں ہور کوئی چارہ نہیں سی۔ خالد گھنٹیاں بدھی ساہت بارے گلاں کر سکدا ہے پر میں راج نیٹی تے دھرم بارے کوئی گل چھیڑدا تاں اوہ ہوں، ہاں کہہ کے گل نوں ہور ہی پاسے لے جاندا۔ شاید ایہہ تنگ ماحول کر کے ہے۔ میں غصے نال کہیا، "جتھے میرا گھر اے، او تھوں اک پاسیوں تن آوازاں آؤندیاں ہندیاں، ساجرے ہی، مندر، گردوارے تے مسجد وچوں۔" "تاکیں تاں تسیں کہانیاں بچ کھلاں لے لیندے ہو۔" گل پھیراوس ساہت ول ہی موڑی سی۔ اودھر دے لیکھکاں دے گھٹ لکھن داوڈا کارن ایہہ ہے

کہ اوتھے بہت گھٹ میگزین نکلدے ہن۔ مقصود ثاقب 'پنجم' کڈھدا ہے۔ ہندوستان پاکستان و نڈتوں پہلاں ہیرا سنگھ درد نے 1924 بچ 'پھلکاری'، پھیر فارسی سکرپٹ بچ جو شوا فضل دین نے 'پنجابی دربار' تے بھولانا تھ وارث نے 'سارنگ' کڈھیا۔ گورمنٹ کالج لاہور توں 'راوی' نکلدارہیا۔ مارشل لاء ویلے پنجابی پرکاشن کدھرے گم ہو گیا۔ 1970 بچ پنجاب یونیورسٹی لاہور دے و دیار تھیاں ولوں 'زت لیکھا' میگزین کڈھیا گیا۔ ہن بہوں چرچت کہانی کار تے پرکاشک، مقصود ثاقب 'پنجم' میگزین کڈھدا ہے۔ اوس نے چڑھدے پنجاب دے بہت سارے لیکھکاں دیاں رچناواں لپی انتر کر کے چھاپیاں ہن۔ اوس ایس دا معیار بنائی رکھیا۔ پروفیسر سعید بھٹہ دا و دیار تھی، پروفیسر ظہیر وٹو، اکتوبر 2011 توں 'سنگری' تریماسک میگزین کڈھ رہیا ہے۔ ہن تک اوس دے نئوں انک نکل چکے ہن تے اوس نے اپنی وکھری ہی پہچان بنائی ہے۔ پروین ملک 'پنجابی ادب' دی سمپادکا ہے۔ جمیل احمد پال دا 'سویرا' ہے تے اختر حسین دا 'لہراں'۔ کوئی وی میگزین ریگولر تے سمیں سر نہیں چھپدا۔

گلاں باتاں کر دیاں ہی لائٹ آگئی تے ساڈے سامنے نئوں وجے تیار ہو کے اسلام آباد جان دا الارم وی وجن والا سی۔

چل جنڈر اسلام آباد چلیے

لاہور چ دو قسم داموسم سی۔ اک حصے چ ڈھپ نکلی سی تے دو بے حصے نوں ڈھند نے گھیر یا ہو یا سی۔

اسیں ہوٹل چوں ساڈھے نوں توں بعد ہی نکلے۔ کل والی گڈی دی تھاں تے اعجاز دی اپنی کار سی جس نوں اوہ آپ ہی چلا رہیا سی۔ گڈی چھوٹی سی تے سامان سمیت اسیں علی علی کر دے ہوئے بیٹھ گئے۔ اگلی سیٹ تے دھیمان۔ پچھلی سیٹ تے میں، گوتم تے خالد۔ ساڈے اگے اگے پنجاب پولیس دی جیسی جا رہی سی تے اعجاز دس رہیا سی، "آہ جیہڑا فلاحی اوور دیکھ رہے ہو نا، ایہدی لمبائی اٹھتی کلو میٹر اے۔ ایہدے تے 70 یاں 90 فٹ دی لمبی بس چلے گی۔ ایہدے نال لاہور دی آواجائی سوکھی ہو جاو گی۔ رش گھٹے گا۔"

بگھکی والے چوک تے آکے کاراں رُک گئیاں۔ اگے لال بتی سی۔ میں سبے پاسے دیکھیا۔ پھلاں دیاں کیاریاں سن۔ ست برگے دے پھل۔ پھلاں دیاں کیاریاں۔ پچھے کھڑے اگے بلداں دی جوڑی۔ اک کالے رنگ داتے دو چاڑے رنگ دا۔ دوہاں تے لال رنگ دے جھل دتے ہوئے سن۔ ایہناں دے سنگ تکھے سن تے ایداں لگداسی کہ اوہ اگانہہ جان دی کابلی چج سن۔ پراہناں نوں پنجالی نے قابو کیتا سی جیہڑی کہ اوہناں دی رفتار نوں روک رہی سی۔ کمال کیتی سی بناؤن والے نے۔ دوروں دیکھن تے سچ مچ دے بلد لگدے سن۔

اعجاز بولیا، "ایہہ سردار جی موہرے بیٹھے۔ چچے نہیں۔"

خالد نے کہا، "لاڑے وانگوں بیٹھے نہیں۔"

دھیماں بولیا، "ایداں نہ کہو۔ ایہہ کہو کہ ایہہ پیشی بھگتن جارہے۔"

میرے کبھے پاسے ریت دے ٹرک، ٹرالیاں کھڑیاں سن جیہناں دی ریت دی ٹیسی کڈھ کے اُپر کھا دوالے بوریاں دی چادر دتی ہوئی سی۔ اک پاسے مٹی والیاں ٹرالیاں کھڑیاں سن۔ اک ہور تھاں تے پرالی دا ڈھیر وکن لئی پیاسی تے کول ہی لوہے دا وڈا سارا ٹرک پیاسی۔ پھیر لمبا جام شروع ہو گیا سی۔ جوں دے چالے گڈیاں اگے سرک رہیاں سن۔ ساڈی سکیرٹی والی چپسی وی اگانہہ نہیں جارہی سی۔ کسے پاسیوں وی اگانہہ جان لئی رستہ نہیں سی۔ میں دکھ دکھ چیریاں نوں دیکھ رہیا سی۔ تھری ویلر چ بیٹھے۔ کاراں چ بیٹھے۔ پیدل ترہے۔ رہیڑیاں تے ڈھڈ بھر رہے۔ عام لوک۔ قمیضاں تے سلواراں چ۔ ٹوپیاں والے۔

سو او کو گیارھاں وجے اسیں بس سٹیڈ آگئے۔ اعجاز تے خالد نے بس دا پتہ کیتا تاں پتہ لگا کہ ہنے ہنے جیہڑی بس جارہی ہے، اوس چ پچھلیاں سیٹاں خالی ہن۔ جاں تاں اسیں ایسے بس چ چلے جائیے جاں گھنٹہ کو انتظار کرنا پوے گا۔ اعجاز نے دسیاسی کہ سکائی ویز کمپنی والیاں دی بس بہت چنگی ہے۔ ایہوں پنچ ساڈھے پنچ گھنٹے لگن گے۔ سانوں پتہ ہی نہیں لگنا کہ اسیں ایڈا لمبا سفر کیتا ہے۔ اوہنے سانوں ہاتھ روم جان لئی کہیا۔ ادھا گھنٹہ گلاں کر دیاں کر دیاں کدوں لنگھ گیا، سانوں پتہ ہی نہ لگا۔

میں بس چ وڑیا تاں اگوں اک نوجوان کڑی کھڑی سی۔ اوس نے گوڑھے گرے رنگ دی قمیض سلوار پائی ہوئی سی۔ اُپر دی کالے رنگ دی کوٹی۔ سر چٹی چٹنی نال ڈھکیا۔ پیراں چ کالے

رنگ دی جُستی۔ مینوں لگا کہ ایس کڑی نے اسلام آباد جانا ہووے گا۔ لمبا سفر ہے۔ وچاری لتاں سدھیاں کرن لئی کھڑی ہے۔ بس چلے گی تاں ایہہ اپنی سیٹ تے بیٹھ جاوے گی۔ لگا تاں پنج گھنٹیاں دا سفر انسان نوں تھکا دیندا ہے۔

بس تری تاں میں باہر ول دیکھن لگا۔ کجھ چر جام لگا رہیا تے چھیتی ہی بس موٹروے تے آ گئی۔ مینوں پنجاب پولیس دے ملازم دا کہیا ہویا یاد آ گیا، "ایہہ روڈ کوریا دے ٹھیکے دار نے بنایا۔ اوہ اٹھ سال ایتھے رہیا۔ اونا چر گیا ہی نہیں جنا چر کہ ایہہ روڈ نہ بن گیا۔ پیو دے پُت نے روڈ کیہ بنایا ساڈے سارے دکھ دُور کر دتے۔ تسیں سفر کرو گے تاں تہانوں پتہ لگے گا۔" موٹروے تے جان دیاں ہی زنانہ آواز چ عربی جج اللہ دی بندگی کیتی گئی۔ پھیر اوس دا ترجمہ کیتا گیا جس انوسار ایس سفر لئی اللہ دا شکر ادا کیتا گیا۔ دو کو منٹاں بعد پھیر ابھی آواز آئی، "بس میں سگریٹ پینا منع ہے۔ کسی مسافر سے کوئی شے لے کر نہیں کھانی... اللہ تمہارا سفر سہاوانا کرے....."

میں اکھاں میچ لئیاں۔ کجھ پلاں لئی آرام چاہندا سی۔ ویسے وی مینوں بس جج سفر کر دیاں نیندا آ جاندی ہے۔ رُک رُک کے نیندر دے جھٹکے آئے۔ گوتم میرے سجے پاسے بیٹھاسی۔ اوہنے پیکٹ جیہا پھڑایا تاں میں پچھیا، "کوئی کھان والی چیز آ؟" اوس نے کہیا، "نہیں، جندر جی، نینکین ہے۔" میں پھیر اکھاں میچ لئیاں۔ کھولیاں تاں میرے سامنے گلاس پیاسی۔ میں کجھ کہندا، گوتم بولیا، "یہ پانی پینے کے لئے ہے۔"

پنج کو منٹاں بعد اوہی کڑی، جیہنوں میں بس پنج چڑھدیاں ہوئیاں دیکھیا سی، پانی دی بوتل لے آئی۔ اوس دے چہرے تے میک اپ کیتا ہویا سی۔ اکھاں بچ پائے کا جل دی دھار لمبی سی تے

اوہ پانی بارے کچھ رہی سی۔ میں نانہہ کر دتی۔ ہن مینوں اوس دی ہوند دا احساس ہو یا۔ دماغ
چ پھلی گل تاں ایہہ آئی کہ ایہہ گڑی ایس بس دی کنڈ کٹر ہو وے گی۔
میں اوس نوں پچھیا، "ایل. سی. ڈی. تے کیہڑی فلم چلاؤن لگے ہو؟"

"آپ نے کیا بولا؟"

"کون سی فلم چلے گی؟"

"مبخت عشق۔"

"یہ توں ہندوستانی فلم ہے۔"

"جی۔"

"ہم بھی وہیں سے آئے ہیں۔"

"جی بڑی خوشی ہوئی۔ میرے من میں انڈیا دیکھنے کی چاہت تھی۔ آپ کو دیکھ کر ایسا لگا جیسے
انڈیا دیکھ لیا۔"

میں اوس نال کئی گلاں کرنیاں چاہندا سی۔ پچھنیاں چاہندا سی پر اوس نے اپنی ڈیوٹی کرنی سی۔
ایز ہوسٹساں وانگ پاکستان دیاں لونگ روٹ دیاں بساں چ بس ہوسٹساں رکھیاں ہوئیاں
ہن جیہڑیاں کہ سمیں سرسنیک، پانی، سپرائیٹ تے کوا کولا پین لئی پچھدیاں ہن۔
پانی دین آئی گڑی نوں میں اوس دانان پچھیا تاں اوس سو نیا دسیا۔ اوس نے گریجویشن کیتی
ہوئی ہے تے دن چ اک وار لاہور توں اسلام آباد جاندی ہے تے پھیر واپس آوندی ہے۔
اوس نوں پندرہاں ہزار روپے مہینے دی تنخواہ ملدی ہے۔ میرے لئی ایہہ نویں گل سی۔

پاکستان دی ٹیاریس ہو سٹس۔ چنگاوی لگا۔ سڑک اینی چنگی سی کہ اوہنے مینوں نیویارک توں
ٹرانڈا دلس سفر بھلا دتاسی۔

میں دوتن وار سون دی کوشش کیتی پر نیند نہ آئی۔ باہر دیکھن لگا۔ اک توں بعد اک پنڈ
آؤندے گئے۔ کجھ ڈور۔ کجھ نیڑے۔ اکو جیسے۔ گو تم بہت گھٹ بولد۔ جنا کو کچھ لئو او نا کو ہی
جواب۔ میرے اگے اک نوجوان بیٹھالیپ ٹاپ تے کجھ پڑھ رہیاسی۔ میں اوس نال صلاح
ماری، "ینگ مین میرے کول آجاؤ۔"

"جی، تساں مینوں کش کہیا؟" اوہنوں جویں بھلیکھا جیہا پیاسی۔

"ہاں تسیں۔ میں انڈیا توں آیاں۔"

دو کو پل اوہ دو جتی چ رہیا تے پھیر اوہ میرے کول آ بیٹھا۔ گو تم اگے بیٹھ گیا۔

"تھاڈاناں؟"

"احمد۔"

"لاہور دے رہن والے ہو؟"

"جی، میں پنجاب یونیورسٹی توں لاء کر رہیاں۔ آخری سال اے۔"

"فائن۔ آہ تھاڈیاں بساں والے ہندوستانی فلماں کیوں دکھاؤندے آ؟"

"پاگل لوک نے۔ انڈین فلماں نے ساڈی فلم انڈسٹری تباہ کر دتی اے۔ میں ایس بارے کیہ
آکھاں۔ اک دن ساڈے گروپ دے پندرہاں منڈیاں نے ایہدے بارے ایٹالس کیتا۔
1970 چ 1300 سینما حال سن۔ ہر یک سال 300 توں ودھ فلماں بندیاں سن۔ ایہہ گنتی
2005 چ گھٹ کے 270 رہ گئی تے فلماں دی گنتی گھٹدی گھٹدی 18 تے آگئی۔ دیکھن تے

سنن نوں اعتبار نہیں آندا ہے۔ دراصل پاکستانی فلماں داسنہری دور پریزیڈنٹ ایوب خان (1959 69) داسماں سی پر ضیا الحق هوراں دے آڈن نال بہت تبدیلیاں آئیاں۔ وی. سی. آر.، پارٹیس، انٹریٹمنٹ ٹیکسز دا ادھا، اسلامک لاء... پرویز مشرف دے راج چ کش فرق پیار تہ تیک بہت دیری ہو گئی سی۔"

"انڈوپاک ونڈنے وی پر بھاپایا؟"

"ہاں پایا جی۔ پارٹیشن پچھوں فلمی ایکٹر، پروڈیوسر، ڈائریکٹر تے کنکیشن بمبے چلے گئے۔ پہلاں لاہور نار تھ انڈیا دا گڑھ ہوندا سی۔ پھیر وی اسماں دی فلم انڈسٹری نے ریوایو کیتا۔ 7 اگست، 1948 نوں لاہور دے پر بھات تھیر چ پہلی پاکستانی فلم 'تیری یاد' ریلیز ہوئی۔"

"تیس بڑے ڈیٹے یاد کیتے آ؟" میں پچھیا۔

"تہانوں دسیاتاں اے کہ اینا سماں ایس بارے ڈیٹے کیتی سی۔ ساڈے ایہتھے اردو، انگریزی، پنجابی، پشتو، بلوچی تے سندھی سچ فلماں بندیاں سن۔ ہن ایہدے بارے کیہ آکھیے۔ آکھن والی کوئی گل ای نہیں رہی۔"

"میںوں بہتا تاں یاد نہیں۔ ماڈاماڈا یاد آ۔ اک وار لاہور پکا نہیں کہہ سکدالاہور جاں کراچی دے فلم پروڈیوسر سعید نور نے کہیا سی کہ کش سوڑے ہتاں خاطر پاکستانی فلم انڈسٹری نوں پر پھلت نہیں ہون دے رہے۔ کروڑاں دے بجٹ والیاں انڈین فلماں اگے ساڈیاں فلماں پھکیاں پے جان دیاں۔"

"فضول۔ جے اسماں ہتھیار ہی سٹ دتے تاں ٹھودی پروگریس کرنی جے۔ ساڈے کول خدا کے لئے، مولا جٹ، رام چند پاکستانی، ارمان، بھائی لوگ، چوڑیاں، مجاجن، یہ دل آپ کا ہویا،

جناح، تیری یاد، ورثہ، ذبح خانہ، لو میں گم، سن آف پاکستان، تیرے پیار میں، شہید جسیاں
 فلماں نیں۔ انڈین فلماں بچ کیہ ہندا؟ پاکستانی لوکاں پر تئی نفرت۔ کسے کریکٹرنوں ماڑا دکھاؤ نا
 ہووے تاں اوہنوں مسلمان وجہوں دکھایا جاندا۔ جے تسیں فلماں دے ناں جانا چاہندا
 ہو تاں غدر ایک پریم کتھا، چک دے انڈیا۔ تہاڈے آسامی، بنگلا، تامل، منی پوری، اڑیا بھاشا
 دیاں فلماں بچ اجیہا کجھ ہندا۔ ایہہ تاں شاہ رخ خان نے اک فلم بنائی سی، مائی نیم از خان۔
 ایس دا اک ڈاٹلاگ اے، مائی نیم از خان۔ آئی ایم نوٹ اے ٹیر اسٹ۔ اوہنوں تہاڈے
 آر۔ ایس۔ ایس۔ والیاں نے دھمکی دتی کہ اوہ بے چھڈ کے پاکستان چلا جائے۔ ایہہ کتھوں دی
 ڈیمو کریسی اے؟"

"ساڈے اوتھے اک کہاوٹ ہے، سمجھدے ہو کہاوٹ اکھان فریز، مور کھ اگے نہ جھو جھیے۔
 چُپ بھلی 'اج ساڈی فلم انڈسٹری بچ شاہ رخ خان، سلمان خان، سیف علی خان، عامر خان
 دی طوطی بولدی اے۔ میکسی مم ایڈاں بچ ابھی ناں آؤندے آ۔ تسیں پچھوں کیوں؟ ایہہ
 یوتھ دی پہلی پسند آ۔ جدوں لوک سینمیاں جاں ملٹی پلکساں بچ فلماں دیکھن جاندا اے
 تاں ایہناں دے ساہنے شاہ رخ خان جاں عامر خان مسلمان نہیں ہندوستانی آرٹسٹ ہندا
 آ۔ میں آپ دلپ کمار دا فین ہاں۔ اوس دیاں فلماں دیو داس تے بیہودی میرے لئی کلاسک
 فلماں ایں۔"

"سرجی، گل تاں آپسی نفرت دی اے۔"

"تسیں اے ینگ ہو۔ جدوں میچور ہوو گے تاں سمجھ آئے گی۔ ہندوستان تے پاکستان دے سنبنده دو بھراواں جیسے نے۔ سیانے کہندے ہندے آکہ بھراجیہا کوئی ہور ساک وی نہیں تے جے ویر پے جائے تاں نفرت دی وی کوئی حد نہیں ہندی۔ وارث شاہ کہندے:

بھائیاں باجھ نہ مجلساں سو ہندیاں نی، اتے بھائیاں باجھ بہار ناہی
 بھائی مرن تے پیندیاں بھجج باباں، بناں بھائیاں تے گھر وار ناہیں
 لکھ اوٹ ہے کول وسندیاں دی، بھائیاں گیاں جیڈی کاٹی ہار ناہیں
 بھائی ڈھاندے بھائی اسار دے نی، باجھ بھائیاں سو بھ سنسار ناہیں
 مینوں وارث شاہ دیاں رمزاں دی سمجھ پنجاہ سالاں دی عمر توں بعد لگی آ۔ شاید تہاڈے نال
 وی اجیہا ہی ہووے۔"

"ایہدی جڑھ انڈین فلماں نے۔ ہن ہندی سیریللاں نے ساڈے کلچر نوں ختم کرنا شروع کر
 دتا۔ سٹار پلس، کلرتے ہور چینلاں تے جیہڑے سیریل آر ہے نے، ایہناں وچ کہانی دسن
 دی بجائے انڈین کلچر دکھایا جاندا۔ مہنگے مہنگے کپڑے، جیولری، فرنیچر۔ ساڈے لوکاں نے
 او سے تے نقل کرنی شروع کردتی۔ جدوں کسے کھاندے پیندے پریوار وچ ویاہ ہندے تاں
 عورتاں خریداری کرن لئی دلی، جے پور تے بمبے جاندین۔ ساڈیاں کڑیاں دیاہاں ویلے
 کرینہ کپور، قطرینہ کیف، رانی مکر جی جاں پرڈیکا چوڑہ وانگ سجنا چاہندین۔ ہور تاں ہور
 ساڈے بچے وی سیریللاں دی نقل کرن لگ پئے۔ اوہ او م نوو سواے، نمستے، مہامائی، جے رام
 جی کی آکھدے۔ پور کلچر از مورڈیلو پڈ، پاور فل دین اورز۔"

"ینگ مین، ایہہ گلوبلائزیشن دا یک آ۔ کمپیوٹرائج آ۔ من انو تیس انڈین فلماں تے بین لا دیندے ہو۔ انٹرنیٹ دا کیہ کرو گے؟ لوک سنیما گھراں دی تھاں تے نیٹ تے فلماں دیکھ لین گے جاں نیٹ توں ڈاؤن لوڈ کر کے سیڈیاں بنالین گے۔"

"ایہہ تاں ٹھیک اے جی۔ اساڈے 1965 دی جنگ بندی توں بعد انڈین فلماں تے کمپیٹ بین لا دتاسی۔ ایہہ بین 2008 چ ہٹیا تے لاہور چ پہلی ہندی فلم 'تاج محل' لگی۔ میں آپ دیکھی سی۔ پھیر اک توں بعد اک فلماں لگیاں۔ برنی، جنت، دبنگ.... شاہ رخ خان، رانی مکر جی تے پریتی زنادی فلم 'ویر زارا' ایدھر بہت چلی سی۔ اوس دیاں خوب سیڈیاں وکیاں۔ کئی وار تاں ایہہ وی ہوندا اے کہ تہاڈے ول اے جے فلم لگی وی نہیں ہندی ساڈے ول اوس دیاں سیڈیاں تے ڈی وی ڈیاں وکنیاں شروع ہو جان دیاں۔ فلماں نوں غیر قانونی ڈھنگ نال وکھاؤن تے لاہور ہائیکورٹ چ مقدمہ چل رہیا اے۔ اساڈی سوچ تے خطرہ تاں اساڈا کلچر اے۔"

"دیکھو اسیں اکو کلچر دی پیدائش آں۔ ساڈا اکو کلچر آ۔ سبھ توں وڈی گل ہندی اے بھاشا دی۔ ساڈی بھاشا اکو آ۔ جدوں پاکستان دا کوئی پریزیڈینٹ دیس نوں مخاطب ہوندا ہے تاں اسیں اوس نوں سندے آں۔ اوس دی کہی ہوئی گل نوں سمجھدے آں۔ تہاڈے کئی کرکڑاں نوں انگلش نہیں آؤندی تاں اوہ اردو جاں پنجابی ہندی وانگ بولدے آ۔ ساڈے والے پاسے وی پروین کمار اے۔ اوہنوں انگلش نہیں آؤندی اوہ ہندی چ اپنی گل کہندا اے۔ ہن سانوں اپنی سوچ بدلنی چینی آ۔ دیکھو میں کئی وار انگلینڈ، امریکہ، آسٹریلیا تے کینیڈا گیا آں، مینوں اتھے جا کے اوپر لگدا آ۔ پاکستان آ کے ایداں لگدا جویں میں اپنے گھرے آیا

ہوواں۔ لٹو، اک گل سناؤناں۔ ساڈے اک پنجابی دا کہانی کار گرچرن چہل بھیکھی سی۔ وڈا کہانی کار۔ اوس دابا پوسیر نوں جپ جی صاحب دا پاٹھ کر داتے شام نوں رہراں دا۔ گرچرن نے اوہنوں وارث شاہ دی 'ہیر' دے دس پنے پڑھ کے سناے۔ اوہ پاٹھ کرنا بھل گیتے نت نیم وانگ ہیر پڑھن لگا۔ ہن تسیں ایس بارے کیہ کہوگے؟ کیہ وارث شاہ نوں ونڈوگے؟ میرے موبائل تے رنگ ٹون 'چک دے انڈیا' فلم دی لگی آ۔ جدوں کوئی فون آؤندا تاں رنگ ٹون تاں ابھی وجنی آ۔ کدے کدے کوئی پیچھ لیندا، 'تسیں مسلمان ہو۔' ہن میں اوس نوں کیہ کہاں۔ ساڈے لئی وارث شاہ اچے وی سبھ توں وڈا شاعر اے۔ بلھے شاہ دیاں کافیاں نوں بھجناں تے شہداں دے سمان سنیا جاندا۔ پھیر بابا فرید آ۔ کس کس داناں لوواں۔"

"جی، تہاڈی تاں بڑی کمپری ہینسو سٹڈی اے۔"

"پڑھنا میرا شوق آ۔"

"ایدھر دیاں ایڈاں ج 70 پر سینٹ بھارتی ایکٹریسٹریاں دے چہرے دسدے نے۔"

کترینہ کیف، کرینہ کپور، پرینکا چوپڑہ، ایشوریا رائے۔"

"ایہناں داناں وکدا۔"

"ایسے ناں کر کے تاں اساڈا یوتھ ہندی فلماں دے ایکٹریاں جیسے بننا چاہندی اے۔ پھیر

ساڈیاں مورل ویلیونوں خطرہ بھاسدا۔"

"میں تہانوں پہلاں دیسی کہ اسیں ایس پر بھاتوں نہیں بچ سکدے۔ ساڈے ول غلام علی،

عارف لوہار، نور جہان، سائیں ظہور احمد، راحت فتح علی خان نوں بہت سنیا جاندا۔ تے نصرت

فتح علی خان جیسیاں تو الیاں کون گاسکدا۔ اسیں اوس نوں اکھاں بند کر کے سندے آں۔"

کلا کارتے لیکھکاں نوں ونڈیاں نہیں جاسکدا۔ ایہہ سبھ کش کیوں آ؟ ایہہ ساڈے سانجھے کلچر کر کے آ۔ بھاشا کر کے آ۔ ایہہ دسو کہ اج کل پاکستانی فلماں دی حالت کیہو جیہی آ؟"

"نہ ہویاں دے سمان۔ سال دیاں اٹھ دس فلماں بندیاں۔ ہندی فلماں دی وڈی کسٹری بیوشن ابھی اے کہ ساڈے سنیما گھراں چ رونق ودھ رہی اے۔ ایہہ گل لاہور چ دو سنیما گھراں دے مالک رمضان شیخ نے وی منی اے۔ لاہور چ نویں سنیما گھر بنائے جا رہے نے تے ایس دا سہرا بھارتی فلماں نوں جاندا اے۔"

"ہاں جی، میں وی کتے پڑھیا سی کہ 'کارا فلم فیسٹیول' دے نزدیک حسن زیدی نے کہیا سی کہ پاکستان دے سنیما گھر بند ہو گئے تے ایہناں نوں ڈھاء کے کاروباری پلازہ بنائے جا رہے آپر بھارتی فلماں نے سنیما گھراں چ رونق لیا دتی تے ایہناں دی گنتی ودھ رہی آ۔"

"سر، ایس دازلٹ کیہ ہووے گا؟"

"دونویں کلچر اک دو جے دیاں چنگلیاں چیزاں اپناؤن گے۔ چنگلیاں عاداتاں اڈاپٹ کرن گے۔ سانجھا ودھن گیاں۔"

"ایسے دا ایہہ اثر ہویا کہ لوک ویباں تے ہولی کھیڈن لگ پئے۔ امیر ہولی دا تیوہار مناؤن لگے نیں۔"

"ایہنوں روکیا وی نہیں جاسکدا۔ کس کس نوں روکاں گے۔ اسیں ایس بھاونا ناں گل کرنی آ کہ اسیں نیڑے نیڑے آئیے۔ جے واگھا بارڈر تے امریکہ کنیڈا بارڈر جیہی کھل دے دتی جاوے تاں امرتسرتے جالندھر لدھیانہ دے لوک لاہور دی فوڈ مارکیٹ چ کھانا کھان گے"

تے لاہور، شیخوپورے دے لوک امرتسر تے ہور شہراں جی انڈین فلماں دیکھن جان گے
تے پیمیاں، بھیناں کپڑے خریدن جان گیاں۔"
"سرجی، تہاڑی اوگل نے مینوں اموشنل کردتا۔"
"مینوں وی دسواوہ کپڑی گل اے؟"
"آہ ہی پیمیاں، بھیناں کپڑے خریدن جان گیاں۔"
"ایہہ ساڈیاں ہی دھیاں بھیناں نیں۔ ماواں آ۔"
"جی جی۔ اک گل ہور دسو میں سنیئے کہ جدوں پاکستان ہندوستان دا کرکٹ میچ ہونداتے
جدوں پاکستان ہار جاندا، لوک دیوالی وانگوں پٹا کے چلاؤندے نے۔"
"ایہہ سچی گل آ۔ ایہہ منڈے کھنڈے کردے آ۔ میچور نہیں کردے۔ دیکھو جدوں میچ
ہونداتاں اک ٹیم نے تاں جتنا ہی ہوند اے۔ پر شاید تسیں ایہہ نہیں جاندے کہ انڈیا ج
عمران خان، میاندا، عبدالقادر تے وسیم اکرم دے کنے فین سن۔ لتو باقیوں دی گل چھڈو میں
آپ شعیب اختر تے آفریدی دافین ہاں۔ میں آفریدی نوں کھیڈدا دیکھن لئی چار پنچ گھنٹے
ٹی.وی. اگے بیٹھ سکدا ہاں۔ کمال دا کھڈاری آ اوہ۔ میچ ونگ پلیئر۔ آفریدی ہی نہیں، میں
تاں جے سوریا، کرس گیل، سنگا کارانوں وی پسند کرداں۔ جدوں اسیں اپنے من پسند پلیئر
نوں کھیڈ دیاں ہو یاں دیکھدے آں تاں اسیں اوس نال ایموشنلی جڑ جانداں آں۔ اودوں
ساڈے ساہنے صرف تے صرف پلیئر ہندا۔ خدا آفریدی نوں لمبا سماں کھیڈن دی شکتی
بخشے۔"

"سر جی، ایتریاں تاں میں وی یوراج دا فین ہاں۔ اوہ بہت ہی سوہنا کھڈاری اے تے اوس دے ٹی ٹوٹی ورلڈ کپ بچ مارے چھ چھکے... بہہ جا بہہ جا کر وائی سی۔"

"لے ہور سُن۔ میں تاں کبڈی دے ریڈراں اکمل شہزاد ڈوگر، چشتی تے لالے داوی فین آں۔ ڈوگر دا کمایا جسم تے پھرتی دیکھن والی ہندی آ۔"

بس جا رہی سی۔ راوی، چنانہہ تے جہلم دریا آئے سن۔ سالم آکے بس چاہ پانی لئی رُکی۔ میں خالد نوں سونیا نال فوٹو کھچن لئی کہیا۔ میں ہاتھ روم جا کے واپس آیا تاں اک میز تے گوتم اکلا بیٹھاسی۔ سونیا کھڑی سی۔ میں اوہوں زور دے کے کہیا کہ اوہ بیٹھ جاوے۔ اوہ تاں میری دھی ہے۔ میں جنی واروی اوس ول دیکھیا، اوہ مینوں حنا نصر اللہ ورگی لگی۔ اوہو جیسے ہی نین نقش، آواز، حنا جیہا چہرہ۔ چہرے تے پھیلدا ہاسہ۔ بس رنگ بچ فرق سی۔ اوہ او ناچر نہ بیٹھی جنا چر ساڈی چاہ تے کھان پین دا سامان نہ آگیا۔ اوہنے چاہ نہ پیتی تے بہت زور دین تے تھوڑا کو ٹوسٹ لیا۔ میں فوٹو بارے پچھیا تاں اوس نے کہیا، "سر کو آنے دو۔" جنا چر اوس دا ڈرائیور نہ آیا، اوس ساڈے نال فوٹو نہ کھچوئی۔ میں اوس داناں لے کے نہیں بلایا سی۔ دھیے کہیا سی۔

بس تری تاں بیہنتی کو سالان دا مشفق حسین میرے نال آ بیٹھا۔ اوہ اسلام آباد بچ 'تہذیب' ہوٹل بچ کم کردا ہے۔ اوس دسیا، "جی، میرا پینڈ فیصلہ آباد ضلعے وچ چک لادیاں 213 بی آ۔ ساڈا سارا پینڈ گجران دا اے۔ ساڈا پڑدادا دھنا پہلوان، دسوئے توں باراں وچ آویا سی۔ اوہ حکیم سی تے پھلبہری دا شرطیہ علاج کردا سی۔ 1892 وچ باراں ویاں۔ ساڈے پڑدادے نے دھنے سرداری پھلبہری دا علاج کیتا سی۔ میرے بابے جان محمد کول ڈھیڈ مربع زمین سی۔ اوہ کھیتی وی کردا سی تے نال ای شکاری کتے وی رکھے ہوئے سی۔ ساڈے لوکاں نے

پر انے رواج نہیں چھڑے۔ زنانیاں اے وی پاتھیاں پتھدیاں، پنجابی فلماں تہاڑے ول دیاں بڑے چاؤنال ویکھدے۔ ہن ایہناں دی زبان چ انگریزی تے ہندی دارلا آؤن لگ پیا۔ پتہ نہیں لگدا ایہہ کہڑی زبان بولن ڈیہہ پئے نے۔۔۔"

جہلم دریا سپدیاں ہی اگے خشک پہاڑ شروع ہو گئے۔ پہاڑاں دی کافی اچائی سی۔ ڈوروں کئی تھواں تے اپنی لال مٹی دسی جویں او تھوں خون سمیا ہووے۔ دراصل مینہ دیاں گھالاں نال ڈب کھڑیاں لکیراں تے نواناں بن گئیاں سن۔ ایہہ قدرت دے ادبوت نظرے سن۔ دیکھ دیکھ من نوں رج نہیں آؤندا سی۔ سچ پاسے ہی لون دے پہاڑ ہن۔

ہن خالد میرے نال آ بیٹھا۔

خالد نے سیاسی کہ جہلم دے ایس علاقے نوں جو گیاں دی دھرتی کہیا جاندا ہے۔ رانجھے نے ایہوں ہی جوگ لیا سی۔ ایسے دریا دے کسے پاسے پورس تے سکندر دیاں فوجاں آیمنے ساہمنے ہوئیاں سن۔

کتے کتے پھلا نہہ، مکر، ٹاہلی تے ایداں دے ہو رکھ آئے۔ کتے کتے سلواڑور گاگھاہ جس دے ڈمب باجرے دے ڈمباں جیسے سن۔ اک پنڈوسیا جس دے گھرتے مٹی رنگ رنگ کیتا ہویا سی۔

میں گھڑی تے سماں دیکھیا۔ دووج کے پندرہاں منٹ ہوئے سن۔ ایہوں اسلام آباد اک سو اکتالی میل دور سی۔

ملک مہر علی دے ادھے ادھے گھٹے بعد فون آرہے سن کہ ساڈی بس کتھے پہنچ گئی ہے۔ اوہ ساڈے بارے واردار چچھ رہیاسی کہ سانوں سفر دوران کوئی تکلیف تاں پیش نہیں آرہی۔

بس نے سارا سفر آسان کر دتا سی۔

پھیر کلر کہار قصبہ آیا سی۔ ایتھوں کلر کہار جھیل دسی سی۔ باہر تیز ڈھپ سی۔ شیشیاں وچ دی
آؤندی ڈھپ نے لگھ جیہا لیا دتا سی۔ میں جیکٹ لاه کے پٹاں تے رکھ لئی۔
سڑک دے دونویں پاسے ہریالی آؤنی شروع ہو گئی۔ خالد نے دسیا، "اسلام آباد تے راولپنڈی
دو وکھو وکھرے شہر نے۔ اسلام آباد نواں نواں و سیا ایہہ پاکستان دی راجدھانی اے۔
خوبصورت شہر اے۔۔۔"

تن وچ کے پنٹالی منٹ تے اسلام آباد صرف 23 کلومیٹر ڈور رہ گیا سی۔

اک رات سنگیت دے سنگ

جنی واری وی اسلام آباد توں ملک مہر علی دافون آیا، اوئی واری ہی اوس کہیاسی، "ٹھنڈتاں تہا تھوں زیادہ اے۔ کوئی گل نہیں۔ تہانوں بچا کے رکھان گے۔" بس بچ باہر لی ہوا نہیں آئی سی تے نگھ نے ٹھنڈ محسوس ہی نہیں ہون دتی سی۔ اسلام آباد تک ڈھپ نکلی رہی سی۔ جدوں اسلام آباد دے بس سٹیڈیو تے ملک مہر علی تے اوس دے سٹاف نے سانوں 'جی آیاں' کہیا تاں میرا پہلاں دھیان بس اڈے ول گیا سی۔ ایہہ عام جیہا بس اڈا سی۔ نہ کہ دلی جیہا انٹرسٹیٹ بس سٹیڈیو۔ اک اڈھ بس کھڑی سی۔ پھیر میرا دھیان ٹھنڈ ول گیا سی۔ پنجاں کو گھنٹیاں دے سفر دے نال نال سریر وی گتی بچ آگیا سی۔ مینوں ایس گل دا ڈر سی کہ جدوں میں باہر نکلاں گا تاں شاید میرا سریر اک دم ٹھنڈی ہوانوں برداشت نہیں کرے گا۔ مینوں سریر ہی کا نبالگے گا۔ پر اجیہا کجھ نہ ہو یا۔ مٹھی مٹھی ہواتاں وگ رہی سی پر اپنی ٹھنڈی نہیں لگی کہ جہاں کہ میں سوچدا سی۔

اسلام آباد چنڈی گڑھ وانگلوں نواں وسیا ہو یا شہر ہے۔ دوہاں شہراں دی یوجنا بندی فرانسسی آرکیٹیکچر کی راجیہا نے کیتی ہے۔ راسٹر پتی ایوب خان نے 1958 چ ایس شہر دی جگہ لئی چون کیتی تے 1960 چ ایس تے عمل شروع ہو یا سی۔ 1968 چ کراچی دی تھاں تے ایہنوں پاکستان دی راجدھانی بنا لیا۔ ایہنوں دی 70٪ آبادی پنجابی بولدی ہے جدوں کہ باقیوں دی بھاشا اردو، پشتو، سندھی تے انگریزی ہے۔ ایس شہر نوں منی مائنڈ شہر وی کہیا جاندا ہے۔

کیوں جو ایہہ نواں شہر ہے، ایس لئی ایہدا کلچر وی دکھرا ہے۔ ایہتوں دے نوجواناں بارے
 'اسلاکستان' فلم 2010ء جی بنی ہے۔ جویں لندن نوں بتاں دا شہر کہیا جاندا ہے، اویں ہی اسلام
 آباد نوں پارکاں دا شہر کہیا جاندا ہے۔ ایہتوں دے مشہور پارک ہن، شکر پڑیاں، دامن کوہ،
 فاطمہ جناح پارک۔ فیصل مسجد، پاکستان دی سنسد، پردھان منتری رہائشگاہ، فاطمہ جناح
 پارک، لوک ورثہ میوزیم، پاکستان مونومنٹ وغیرہ دیکھن یوگ ہن۔

ڈریم لینڈ ہوٹل سچ سانوں فورس دی گڈی نال پہنچایا گیا۔ ایہہ تھریسٹار ہوٹل سی۔ دو تن
 لیکھک ساڈے توں پہلاں آئے سن۔ سانوں ایس گل دا پتہ لگا سی کہ اٹھ کو بجے ڈنر
 ہووے گا جتھے سارے لیکھک آؤن گے۔ دھیمان ہوراں دا کمرہ نمبر 306 سی تے میرا
 308۔ اوہ میرے کول دو تن وار آیا سی۔ میں آرام کرن دے موڈ وچ سی تے اوہ کھڑے
 پیریں باہر چلے گیا سی۔

اٹھ بجے میں ریسپشن تے آیا تاں ایکا ڈکالیکھک کھڑے تے صوفیاں تے بیٹھے سن پر ایہناں
 سچ میری جان چچھان دا کوئی نہیں سی۔ میں اوپر یاں وانگ ایڈر اودھر تیزی نال دیکھیا۔
 سمجھ نہ آیا کہ مڑ کے اپنے کمرے سچ چلا جاواں جاں ایہتھے ہی کسے صوفے تے بیٹھ جاواں۔ خالد
 نوں ملک مہر علی اپنے نال ہی لے گیا سی۔ دس کو منٹاں بعد ہی لیکھکاں دا ہجوم آگیا۔ ایداں لگا
 سی جویں اک وار سچ ہی پنچ ست بساں لیکھکاں دیاں بھریاں ہوئیاں آگئیاں ہون۔ اقبال
 قیصر سبھ توں پہلاں ملیا، "یار جندر توں آگیاں۔ توں اپنے آؤن بارے فون وی نہیں کیتا۔ ای
 میل کر دیندا۔ کدوں آیاں؟ کدھر دی آیاں؟" میں ایہناں پر نشان دا جواب دیندا، ایس
 توں پہلاں ہی الیاس گھسن مل پیا، "کدوں آیاہی؟ ایس پر وگرام سچ آیاں؟ جاں اویں پہلاں

آگیا سی؟ پنجاب توں ہور کون کون آئے؟" میں جمیل احمد پال نوں جچھی پالی۔ بھین ورگی دوست پروین ملک جچھی پا کے ملی۔ سعید بھٹہ ملیا۔ ثناء چدھرنے مسکرا کے ہتھ ملایا۔ وٹونے پچھیا، "سر جی، ٹھیک ہو؟" فرخندہ لودھی دا گھر والا جچھی پا کے ملیا۔ پتہ ہی نہیں لگ رہی سی کہ کون کون مل رہیا اے۔ سندھی، اردو، پنجابی، پشتو... لیکھک ہی لیکھک۔ بہتے لیکھک روایتی ڈریس ج سن۔ بہنیاں نے سرتے ٹوپیاں لئیاں ہونیاں سن۔ ٹانویاں ٹانویاں میڈماں دس رہیاں سن۔ ڈنرو۔ یلے خالد نے کئی نوں چہریاں نال ملایا۔

"آپ ہندوستان سے آئے ہیں؟" دیکھن نوں ستر کو سالان دے لگدے اک شخص نے میرے موڈھے تے ہتھ رکھ کے پچھیا۔

"جی،" میں دسیا۔

"میرا نام پرویش شاہین ہے۔ میں ڈائریکٹر جنرل آف لینگویج سینٹر، پشاور ہوں۔ تین ایم۔ اے۔ کیے ہیں۔ ہسٹری، پشتو اور سوشیالوجی میں۔ نیشنل یونیورسٹی سڈنی سے پی۔ ایچ۔ ڈی۔ کی ہے۔ پہلے 1985 میں گندھارا کالج اور پھر 1986 میں سوات کالج، سوات میں پڑھایا۔ میرا جنم 1960 کا ہے۔"

میں حیرانی نال اوس ول دیکھیا۔ دیکھن توں تاں اوس دی عمر زیادہ لگدی سی۔ اوہ تاں میتھوں چھوٹا سی۔ اوس نے میرے ہاواں بھاواں نوں پڑھ لیا تے دسیا، "میری عمر کے بارے میں اکثر لوک بھلیکھا کھاتے ہیں.... کوئی بات نہیں آپ میرے ساتھ چلو، میں تمہیں اپنا علاقہ دکھاتا ہوں۔"

"یہاں سے کتنی دُور ہے؟" میں پچھیا۔

"175 میل۔"

"نہیں، میں نہیں جاسکتا۔"

"تم کیوں ڈرتے ہو۔ ہمارے کلچر میں ایک بات ہے کہ ہم اپنی موت پر کھیل کر بھی اپنے مہمان کی حفاظت کرتے ہیں۔ ہمارے کلچر میں پانچ باتیں مشہور ہیں۔ مہمان مہمان نواز، جنگجو، ننگ (پہلاں میں مراٹھا پھیر ہی تہانوں کوئی مارے گا) اور نواتے (جدوں کوئی کسے دا قتل کر دیندا ہے تے اوہ گل وچر سی پا کے قتل کیتے جی دے گھر جاندا ہے تاں اوہ اپنے آپ نوں غریب درساؤندا ہے۔ گھر دے اوس دے گناہ نوں معاف کر دیندے ہن)۔ ہم نے بہت سی باہرلی چیزوں کو اپنالیا۔ تمام چیزیں آئیں۔ ان پڑھ انگریزی بولنے لگے پر ہمارا سٹر کچر نہیں بدلہ۔"

"آپ کی سوسائٹی میں لیکھکوں کو کیسے لیا جاتا ہے؟"

"ہمارے لوگ ادیبوں کی بہت عزت کرتے ہیں۔ صلاح مشورہ لینے آتے ہیں۔ لیکھکوں کو استاد مانتے ہیں۔ قدر کرتے ہیں۔ پشور، پشور، رانا، رگ، سامون، پاشون، غنچہ، تمام میگزین نکلتے ہیں۔ یونیورسٹی بک پشاور، پشور اکیڈمی، پشاور یونیورسٹی، باچا خان مرکز، پشاور، پشور مرکز، بنو، خوشحال خان مرکز، نوشہرہ، صیب سنجہ، میگورا سوات بڑے پراکاشن ادارے ہیں۔ 155 سے زیادہ سبھائیں ہیں۔ زیتون بانو، حسینہ گل، آفریدی، قلندر مومند، امیس خلیل، پری، زیبا بیگم، جاندا، فوزیہ انجم، اسیر مینگل، زبیر حسرت، درویش دہانی، پروفیسر سیال کا کر بڑے بڑے لیکھک ہیں۔ میرا کام توں ریسرچ کا ہے۔"

پرویش شاہین دی گل چل رہی سی کہ سندھی لیکھک یوسف سندھی آبیٹھا۔ میر ادھیان اوس ول چلا گیا۔ اوس نے زین دی پیٹ تے قعیض پائی ہوئی سی۔ اوہ زیل پارک ہائی سکول، حیدرآباد چ ادھیاپک لگا ہویا ہے۔ اوس دے چھ بچے ہن۔ اک بیٹی دانال امرتا پریتم ہے تے اک بیٹی دانال پارس ہے (میرے وڈے بھائی صاحب دے پوترے دانال وی پارس ہے) میں ایس سنبندھی اوس نون دسیاتاں اوہنوں خوشی ہوئی۔ اوہ سندھی ادبی سنگت، سندھ دا جنرل سکترہ چکا ہے۔ سندھی ادبی سنگت دیاں سوتوں زیادہ برانچاں ہن۔ ایس دا ہیڈ آفس حیدرآباد چ ہے۔ ایہہ 1946 چ بنی سی۔ ایس دا بانی گو بند ملاحی سی جو کہ وڈتوں پہلاں ہندوستان چلا گیا سی۔ اوہ وڈا ادیب سی۔ اوہ بمبئی چ سیٹل ہویا تے اوس سوتوں زیادہ کتاباں لکھیاں سن۔

"آپ کے سندھی ادبی سنگت کے عہدیداروں کی چون کیسے ہوتی ہے؟"

"دو سال کے بعد چناو ہوتا ہے بانی ووٹنگ ڈیویو کریٹک ڈھنگ سے۔ سو برانچیں ہیں۔ ایک برانچ سے دو ممبر ووٹ ڈالنے آتے ہیں۔"

"آپ کی سبھا کی میٹنگ کب ہوتی ہے؟"

"پندرہاں دنوں کے بعد۔ لیکھک رچنائیں پڑھتے ہیں۔ ایک دوسرے کو اپنے سبھاؤ دیتے

ہیں؟"

"آپ کیا لکھتے ہیں؟"

"میرا ایک کہانی سنگریہہ 'نوحہ گر'، سفر نامہ چلو چلیں پنجاب'، دور یسرچ کتابیں سندھی ادب پر چھپ چکی ہیں۔ ہمارے سندھی میں ایک سال میں 300 یا 400 کتابیں چھپتی ہیں۔ روشنی پبلی کیشن، سچائی پبلشنگ ہاؤس، کوئٹا پبلی کیشن بڑے ادارے ہیں۔"

ڈنرتوں بعد پی. این. سی. اے. دے آڈوٹوریٹم سچ سنگیت داپروگرام سی۔ میں خالد نون جان توں انکار کردتا۔ خالد نے کہیا، "تہانوں جانا چاہیدا۔ خاص کر کے جیہڑے انڈیا توں آئے ہو۔ بس گھنٹے کو داپروگرام ہووے گا۔ وزیر لوک آئے ہوون گے۔ دیکھو ملک صاحب کداں پروگرام نوں پینڈل کر رہے نے۔ چلو کجھ نہیں ہندا۔"

میں خالد نون اک وار پھیر توں نانہہ کردتی۔ میں احمد ورگے کسے نوجوان دی بھال سی جس نال پاکستانی فلماں، کلچر تے سنگیت بارے وچار وٹاندر اکر سکاں۔ دراصل نوجوان اپنی گل کھل کے کردے ہن۔ پہلاں پہلاں اوہ اپنے آپ سچ سپیشٹ نہیں ہندے پر جدوں گڈی لیتے آجاوے تاں اوہ کجھ وی نہیں اکاؤندے۔ میں پاکستانی سنگیت تے شاعری دا فین ہاں۔ میں بس سچ بیٹھیاں ہویاں خالد نون دیکھ جیتوئی دی سنائی ہوئی گل سنائی سی، "اک وار لاہور سچ پنجابی، ہندی تے اردو دے کوئی اکٹھے ہوئے۔ اوہ اپنی اپنی بھاشا دے گن دسن لگے۔ اک بولیا، 'ہندی بھگتی لئی سرووتم بھاشا آ۔' دو جے نے دسیا، 'پنجابی گالھاں کڈھن لئی چنگی آ۔' تے تیجے نے کہیا، 'اردو تاں شاعری کرن لئی بنی آ۔' خالد ہتھ تے ہتھ مار کے ہسیا سی تے اوس وار وار کہیا سی، "خوب، چند رجبی، خوب۔"

پاکستانی گانکاں دا ہندی فلماں سچ گاؤن دار رحمان کافی ودھیا ہے۔ شفقت امانت علی، عاطف اسلم، راحت فتح علی خان، علی عظمت نے ہندی فلماں سچ ناں کمایا ہے۔ بلال خان، فلک،

کر تو لین بلوچ، سجاد علی، مینوں کئی ناں یاد آئے۔ غلام علی، نور جہاں، عالم لوہار، عارف لوہار، سائیں ظہور احمد، رونا لیلیٰ، ریشمماں، مہندی حسن تے نصرت فتح علی خان۔ غلام علی، نصرت فتح علی خان تے سائیں ظہور احمد کیا کہنے ایہناں دے۔ غلام علی جگجیت سنگھ توں وڈا غزل گانگ ہے۔ سائیں ظہور احمد تے نصرت ہو راں نوں تاں ہندوستانی اکھاں بند کر کے، رب دا ناں دھیائون وانگ سندے ہن تے پاکستانی مجرا۔ نچن لئی من کا ہلا پے جاندا ہے۔ مینوں اک توں بعد اک ناں یاد آؤن لگے۔

‘اف طوفانی رات وے

کہندے نے میرے جذبات وے۔’ (نصیبوالل)

‘میرا تن من پیاسا

چناوے تیرے پیار دا

وے آجا بہہ جا

کچھ سن لے، کچھ مینوں کہہ جا

میرے دل دا پلنگھ واجاں ماردا۔’ (بیناناز)

‘تیری کڑتی میں بھل کے پائی

وے سو ہنیا چن گجرا

بناں گی تیری رن گجرا

گھٹ گھٹ پاچھیاں۔'

میں خالد نون دس کے ہاتھ روم ول گیا تاں مینوں اک ویٹر مل گیا۔ میں اوس نون اپنے کمرے چلے جا کے پچھیا، "تہاڈے کول پیج کو منٹ ہون گے؟"

"جی، فرماؤ۔"

"میں تہاڈے نال میوزک بارے گلاں کرنیاں چاہنداں۔"

"جی جی۔"

"ساڈے ول 1970 دے ایڑ گیڑ وچ ڈبل میننگ والے گیت چلے س، جد اں رات دے سی گیارہاں وچ گئے، ہاگاں ماردی پیاری بھانی، وے ویر اتیرا گیا نو کرمی، دے جا آکے گھڑی نون ذرا چابی۔' پھیر 1980 توں چکیلا آ گیا۔ ہور کئی آئی گئے جانی گئے۔ پر پاکستانی مجرے دا کوئی مقابلہ نہیں۔ ایہدے پاپولر ہون دے کیہ کارن ہن؟"

"ایہہ جیہڑا مجر اے نہ جی ایہہ غریب گریباں دے انٹرٹین منٹ دا وسیلہ اے۔ ایہنوں ایٹ کلاس نہیں سندی تے دیکھدی۔"

'تے نوجوان؟'

"نوجوان ودھیرے ویکھدے نے۔"

"ایس دی کوئی خاص وجہ؟"

"وجہ تے جوانی دا جوش ہندا۔ جیہنوں یگ اتج پسند کردی اے اوہ میوزک ودھیرے پاپولر ہوسی جی۔"

"تے ڈل کلاس؟"

"دیکھو جی میں خود گریجویٹ آں۔ ایس توں گھٹ ایس ہوٹل چ ملازم نہیں رکھدے۔ میں سبھ کجھ دیکھیا، اکھیں دیکھیا۔ ماڈر ہیٹ ایس ہوٹل چ آئی نہیں سکدا۔ ایہناں لوکاں دی چوائس کجھ ہو رے۔ ساڈی ہو رے۔ پاکستان چ تن کلاساں نے۔ ہائر کلاس، تھوڑی کوڈل کلاس تے زیادہ غریب طبقہ۔ ایہناں تنناں دی اپنی اپنی دنیا ہے۔ ایہہ اپنی اپنی دنیا چ مست نہیں۔ جے تساں اکٹھیاں نوں دیکھیا تاں کجھ نہ سمجھ سکو گے۔"

"ٹھیک۔ تسیں ٹھیک کہیا۔ ساڈے ول وی ایذاں ہی آ۔ میوزک بارے کہیا جاندا کہ اوہ چیز پسند کیتی جاندی آں جیہنوں پوتھ پسند کردا۔ جدوں کوئی پروڈیو سر فلم تے پیسہ لاؤندا تاں اوس دے ساہمنے 18 توں 35 سال دے درشک ہندے آ۔"

"انج ہی اے جی، پوتھ بڑی وڈی پاور اے۔ گاؤن والیاں نے تیں اوہی گائونا ہوندا جیہنوں منڈے کھنڈے پسند کردے۔"

'تے مجراوی!'

"جی، ایہہ وی اوسے چ آجاندا اے۔"

"ٹھیک۔ تسیں ٹھیک کہیا۔ ساڈے ول وی ایذاں ہی اے۔"

"جنڈر جی، تسیں وی کمال کری جا رہے او۔ ایہتھے ہو۔ بیٹھاں ملک جی بلا رہے نے،" خالد نے کاہلی پینڈیاں ہوئیاں کہیا۔

پھیر اوہی چکر۔ اگے اگے سکیورٹی دی کار۔ کچھ کچھ ساڈی منی بس ورگی بس۔ پر منی بس نالوں شاندار۔ دونوں پاسے اک دو جے ول مونہہ کری بیٹھے لیکھک۔ میڈماں۔ مذاق! اک

میڈم نے ڈرائیور نوں کہیا، "آہ اٹیچی ذرا سدھا کر دینا جی۔" سائمنے بیٹھا لیکھک بولیا، "پٹھے پاسیوں جاں سدھے پاسیوں۔"

دس پندرہاں منٹاں چ پی. این. سی. اے. دا آڈوٹوریٹم آگیا۔ میرے نال بیٹھے لیکھک نے ایس بارے دسیا کہ پی. این. سی. اے. مطلب نیشنل کونسل آف آرٹس۔ ایس بلڈنگ دا ادگھاٹن 25 اگست، 2007 نوں ہو یا سی۔ پاکستان سرکار نے 1989 وچ ایس بلڈنگ دے ڈیزائن لئی مقابلہ کروایا سی تے سہیل تے پاشانوں ایہنوں بناؤن لئی چنیا سی۔ ایہدی بلڈنگ چار سٹوری ہے۔ اٹھارہاں سو سکویئر گز دا کھیتر چھتیا ہو یا ہے۔ 14 گیلریاں ہن۔ پر بندھکی تے ٹیچنگ کھیتر ہے۔ اوپن ایئر تھیٹر ہے۔ کیفے ٹیریا ہے۔ ایس تے کل 4،56 ملین روپے خرچ آیا ہے تے ایس دا کھ ادیش پاکستان تے دو جے دیشاں چ آرٹس تے بودھک پدھرتے سانجھ پیدا کرنا ہے۔ ایہہ بہت ہی خوبصورت بلڈنگ ہے۔ دیکھ کے من عیش عیش کر اٹھدا ہے۔

آڈوٹوریٹم بھریا ہو یا سی۔ اسپس تن نمبر رووالیاں سیٹاں تے موہر لے پاسے بیٹھے۔ پاکستان دی کلچرل ڈپارٹمنٹ دی منتری میڈم سر ڈھکی آکے موہر لی سیٹ تے آبیٹھے۔ شانت! کوئی ہل جل نہیں۔ کسے نے ایہناں دے گوڈے ہتھ نہ لایا۔ ایہناں نے اسلام علیکم کہیا۔ پروگرام شروع ہو یا۔ سبھ توں پہلاں رقص، چولستھان شروع ہو یا۔ تن منڈے تے تن ٹیاراں۔ منڈیاں نے چٹیاں قمیضاں تے کالے پجامے پائے ہوئے سن۔ کڑیاں نے وکھ وکھ رنگاں دیاں قمیضاں تے گھگرے پائے سن۔ سرتے ٹوپی لئی سی تے ٹوپی دے بیٹھاں دوپٹے، جیہڑے کہ پٹھ والے پاسے سٹے سن تے ایہناں تے رنگین وکھریاں گتاں سن۔ کمال دی

اداکاری سی۔ ایہناں منڈیاں تے ٹیاراں دے ناچ بچ اک ردھم سی۔ سادگی سی۔ پیشکاری کمال دی۔ ناچ ختم ہو یا تاں تاڑیاں دے نال نال واہ واہ دیاں آوازاں آئیاں۔

پھیر عاشق حسین دے طبلے تے رئیس احمد دے وائلن نے اپنے جوہر دکھائے۔ رئیس احمد نے وائلن تے سراں چھیڑن توں پہلاں کہیا، "بہت خوبصورت کمپوزیشن ہے۔ آپ کے لئے پیش کر رہا ہوں۔" رئیس نے تاڑیاں نال واہ واہ کھٹی۔ اناؤنسر نے کہیا، "انڈیا سے ہمارے کچھ مہمان آئے ہیں۔ یدی رئیس احمد 'ایک پیار کا نغمہ ہے' کی دھن سنائیں تو...۔" ہال وچوں بیٹھوں آوازاں ماریاں، "ان کے لئے بندشیں نہ رکھیں۔ جو ان کے دل میں آتا ہے وہی سنائیں...۔" رئیس نے 'گنگا جمن' فلم دے گیت دی دھن وجائی۔ میں 'گنگا جمن' فلم دیکھی ہوئی ہے۔ جویں ساڈے پنجابی کہندے ہندے ہن کہ بہہ جا بہہ جا کر وا دتی اوہو جیہی ستھتی وائلن دیاں سراں نے پیدا کیتی۔ میرے مونہوں واروار واہ واہ نکلیا۔ مینوں اک واروی محسوس نہیں ہو یا کہ میں اسلام آباد بیٹھاں۔ بڑی شکستی ہندی ہے سنگیت بچ۔ پھیر توالی رقص شروع ہو یا۔ تن کڑیاں نے لا پھر ایک بار وہی، بادا جام اے ساتی 'سنائی۔ چار منڈیاں نے پچھوں نرت پیش کیتا۔ تنے کڑیاں واروار مصرعہ اٹھا رہیاں سن۔

پھیر تیبہ کوسالاں دے محمد سلمان عادل نے بنسری تے اک گیت دی دھن وجائی۔ شاید ایہہ پشتو دا کوئی لوک گیت سی۔ پھیر اوس نے ریشماں دا گایا، چوری چوری لالیاں میں اکھاں وے 'دی دھن وجائی۔ ایس وار اوس وڈی بنسری دی تھاں تے چھوٹی بنسری لئی۔

عادل دی بنسری دی آواز بند ہوئی تاں اناؤنسر نے کہیا، "سنگیت کسی ایک ملک، ایک قوم کے لئے نہیں ہوتا۔ یہ توں آپ لوگوں کے لئے ہوتا ہے۔ اپنی بھاشا کے لوگوں کے لئے"

بنسری تے پھیر نور جہاں دے گائے فلم 'ہیر رانجھا' دے گیت 'سن ونجی دی تان وے' دی دُھن۔ پھیر رقص 'تیرے رنگ رنگ' پیش ہويا۔ اوہی تن کڑیاں تے چار منڈے۔ کڑیاں نے وال کھلے چھڈے ہوئے سن۔ اوہ صوفیاں دے رنگ بچ مست سن۔ جوئیں کسے نوں پون آؤندی ہے تے اوہ سر مار مار کے پاگل ہون تک جاندا ہے، اوئیں ہی ایہناں کڑیاں نے اپنے سراں نوں گھمایا۔ ایہناں دے وال ایداں لہرا رہے سن جوئیں کوئی چور گھم رہی ہووے۔

پھیر عاشق حسین طبلہ، رئیس احمد وائلن تے محمد سلمان عادل نے بنسری تے نصرت فتح علی خان دا گایا، 'سنی لال قلندر' دی دُھن وجائی۔ رئیس احمد نے کمال دی وائلن وجائی۔ لوک عش عش کراٹھے۔

پھیر اوہی منڈے تے کڑیاں سن۔ اوہناں نے رقص دھمال پیش کیتا۔ کڑیاں نے کالے رنگ دے کپڑے پائے سن۔ لک تے ہرے رنگ دے صافے بنے سن۔ وال کھلے، چمکدے چہرے دادم مست قلندر... مینوں تاں سنگیت دانستہ چڑھ گیا سی۔

اناؤ نرسد رہی سی، "جب میں نے گلشن جہاں کو بتایا کہ اس محفل میں ریٹائر آئیں گے توں انہوں نے کہا میں بنا معاوضے کے گاؤں گی۔" گلشن جہاں نے گاؤنا شروع کیتا:

رات پھیلی ہے تیرے سرمئی آنچل کی طرح

چاند نکلا تجھے ڈھونڈنے پاگل کی طرح

پھیر گلشن نے ریشماں دا گایا گیت 'لمبی جدائی چار دناں داپیار اور بتا' گایا۔ طبلے تے وا بے نے اوس داساتھ دتا۔ گلشن دی دلکش آواز نے ساریاں نوں موہ لیا۔ پھیر شوکت منظور نے

'انوکھالا ڈلا کھیلن کو مانگے چاند رے'، 'توں بہت روکے گی لیکن میں جدا ہو جاؤں گا، زندگی ایک روز میں تجھ سے خفا ہو جاؤں گا۔' تے آخرج 'ہر ویلے تانگھاں یار دیاں، میں بیٹھی کانگ اڈواں' سنایا۔

سنگیت نے سانوں ا بے وی جوڑ رکھیا ہے۔ سانجھی بھاشاچ اک دو بے دی گل نوں سمجھنا بہت سوکھا ہوندا ہے تے ایسے آدھارتے اسیں اک دو بے نوں سمجھ رہے ہاں۔ پنجاب ایدھر لا ہووے جاں اودھر لا، ہے تاں پنجاب ہی نا۔ نصرت فتح علی خان، سائیں ظہور احمد، ریشماں، غلام علی، نور جہاں ساڈے ہن۔ جدوں من دی کسے نکروں 'ساڈے' نکلد ا ہے تاں ساریاں ڈوریاں مٹ جان دیاں ہن۔ پچھے سال ورلڈ کبڈی کپ دے میچ دے ایکسپرٹ سرجن سنگھ چٹھانے دوہاں ٹیماں بارے کہیاسی، "لوجی، اک پنجاب ایدھر وسدا ہے۔ اک اودھر۔ اوہ وی ساڈے ہی منڈے آ۔" ایہہ 'ساڈے' شہد دیاں جڑھاں بہت ڈوگھیاں ہن۔

لیکھک ہی لیکھک

پردھان منتری دے سیکٹریٹ دے آڈوٹوریم ج پہلا سیشن سی۔ راتیں واپسی تے میں دیکھیا سی کہ پارلیمنٹ ہاؤس، سپریم کورٹ، پردھان منتری دی رہائشگاہ اکو لین وچ سن۔ اوہ وی نیڑے نیڑے۔ سوچدیاں کردیاں نوں رات دا اک وچ گیا سی۔ اجے میں اڈھ ستا ہی سی کہ دروازے تے دستک ہوئی۔ مینوں ایہدا بہتا پتہ نہ لگا کہ دروازہ تاں کھلا سی۔ مینوں امید سی کہ خالد واپس آوے گا، بھاویں ملک مہر علی ہو ریں اوہنوں اپنے نال لے گئے سن تے خالد اپنا اٹیچی وی نال ہی لے گیا سی پر اوس دی روح بھاو کتاباں دا لفظہ تاں ایٹھے پیاسی۔ میں اٹھیا۔ دیکھیا تاں ہوٹل دا کرچاری پچھ رہیا سی، "آپ انڈیا سے ہیں۔ اکیلے ہیں۔" میں ہاں ج سر ہلایا تاں اوہ بولیا، "یہ بھی انڈیا سے ہیں۔ آپ کے ساتھ ٹھہریں گے۔" آؤن والا دلی توں زیش ندیم سی۔ میں گھڑی تے سماں دیکھیا۔ رات دے ڈھائی وچے سن تے ندیم کہہ رہیا سی، "مجھے تو بھوکھ لگی ہے۔ میں کھانا کھانے نیچے جاؤں گا۔" میں اوس دی گل دا کوئی ہنگار نہ بھریا تے کبل ج مومنہ دے کے سوں گیا۔

ساڈھے کو اٹھ وچے اقبال قیصر آ گیا۔ اسیں ادھا کو گھنٹہ گلاں کیتیاں۔ ساہتک گھٹ، پرپوارک زیادہ۔ اوس دی بیوی دا پچھلے سال دیہانت ہو گیا سی تے اوس دسیاسی کہ گھرنوں چلاؤن لئی اوس اپنے اکو اک منڈے دا ویاہ کردتا ہے۔ مینوں یاد آیا کہ رام سروپ اکھی نے اک وار کہیا سی کہ بندے نوں جوانی ج عورت دی اوئی لوڑ نہیں پیندی جی کہ بڈھاپے ج

پنیدی ہے۔ موت تاں اک اٹل سچائی ہے۔ ایس دا کوئی سماں نہیں ہے۔ سٹھان نہیں ہے۔
 اک رہس جیہا ہے۔ میں 2007 چ پہلی رات اوہناں دے گھرے ٹھہریا سی تے باقی دن بہتی
 وار اہناں دے گھر کھانا کھا داسی۔ اوہ گھریلو عورت سی۔ ملنسار سی۔ کئی گھر گھراں چ گیا تاں
 بہتی وار گھر دی سوانی ملی ہی نہیں سی۔ عاشق رحیل نے مینوں اپنے گھرے لُچ تے بلایا سی۔
 مینوں اقبال قیصر لے کے گیا سی۔ میں مسز رحیل نوں ملن دی اچھا ظاہر کیتی تاں رحیل نے
 کہیا سی کہ اوہ اندر جا کے پہلاں کچھ آوے۔ اندروں ہاں ہون تے ہی میں رحیل دی مسز نوں
 ملیا سی۔ قیصر ڈرانگ روم چ بیٹھارہیا سی۔ مسز رحیل کسے کالج پرنسپل سن۔ بس دو کورسی
 گلاں توں بعد میں مٹڈرانگ روم چ آ بیٹھاسی۔ پر مسز قیصر تاں آپ کھانا پروسدی رہی سی۔
 گلاں با تاں چ شامل ہوئی سی۔ ایداں دی عورت دا اچن چیت چلے جانا بہت وڈا دکھانت ہوندا
 ہے۔ ایہہ جوڑا کرامت علی مغل نوں اپنے بیٹے سامان سمجھدے سن۔ قیصر دا سبھا دلی دے
 چرنجیت سنگھ چن ورگا ہے۔ کسے کم لئی کہہ دیو، تیار بر تیار۔ مونہوں نانہہ نکلدی ہی نہیں۔
 مینوں لاہور دیاں بہتیاں تھاواں قیصر تے ظفر اسلام نے ہی دکھائیاں سن۔

ایاس گھسن بالکل نال دے کمرے چ ٹھہریا ہو یا سی۔ میں قیصر نوں کہیا کہ اوہنوں مل لیا
 جاوے۔ میں 1947 دی ونڈناں سبندھت کہانیاں دی کتاب سنپادت کر رہیا سی تے مینوں
 پتہ لگا سی کہ اوہنے وی ایسے وشے نوں لے کے کہانیاں اکٹھیاں کیتیاں ہن۔ گئے تاں گھسن
 افسراں وانگ تیار بیٹھاسی۔ میں اوہنوں چھیڑیا، "ارج کل بڑا ان ایکٹو ہو گیاں؟"

"کچھ دفتری مصروفیت، کچھ گھر دیاں ذمے واریاں۔ نوکری کر کے گھروں دُور رہنا پنیدے۔"
 اوہنے اپنی عادت انوسار چہرے تے مسکراہٹ کھلیر دیاں ہو یاں دیا۔

"لساوی ہو گیوں؟"

"عمر داوی تقاضہ ہندا۔ نہیں، میں اینا ماڑا تیں نہیں۔ تینوں اچ ہی لگدے۔"

"کتے اپنے آپ نوں بڈھاتاں نہیں سمجھن لگا؟"

"بالکل ہی نہیں۔ جدوں اسیں دیر بعد ملدے ایں تاں کئی آر بھلیکھا جیہا پے جاندے۔"

"ہن ساڈے والے پاسے چھپداوی نہیں۔"

"تسیں چھا پو میں تاں تیار بیٹھاں۔"

"لیا دے اپنی نوں کہانی۔"

"لیکھک دی زندگی جچ اک اجیہا سماں آؤندے، جدوں اوہدا لکھن نوں من نہیں کردے۔ اوہ بہت کجھ دیکھ تے ہنڈھاء چکا ہندا۔"

اسیں کجھ چرہاسا مذاق کیتا۔ گوتم نے مینوں الیاس گھسن دے کمرے چوں باہر آؤندیاں دیکھ کے کہیا، "جنر جی، آپ کہاں کھو گئے تھے۔ نیچے آپ کا انتظار ہو رہا ہے۔"

اسیں وی. آئی. پی. بس جچ آئیٹھے۔ ایہہ سولھاں سیٹاں والی، بہت ہی نرم سیٹاں والی بس سی۔ دو تن چوک پار کر کے پرائم منسٹر سیکریٹ دی بلڈنگ آگئی۔ جویں کہیا جاند اہے کہ جدھر بھی دیکھتا ہوں توں ہی توں ہے ایسے طرحاں جدھر وی دیکھیا لیکھک ہی لیکھک سن۔ سارے ملکہ چوں آئے۔ ودیشاں توں وی آئے۔ اپنیاں اپنیاں ٹولیاں جچ کھڑے۔ اپنے اپنے جانکاراں نال گلاں کردے ہوئے، اک دوجے نوں ٹچراں تے مذاق کردے ہوئے۔

لائن جچ لگ کے سکیورٹی پوائنٹ چوں گزرے تاں اگانہہ جا کے اک سپاہی نے میرے بیگ ول اشارہ کر کے کہیا، "آپ ادھر آئیے۔" میں اوس دے کچھے کچھے چلا گیا۔ اوہنے میرا

پاسپورٹ دیکھیا۔ رجسٹر تے اینٹری پائی۔ سکیننگ لئی بیگ مشین تے رکھیا۔ میں اوہنوں چھیٹریا، "ساڈے اک گیت ہے، منڈا ساڈا اگم ہو گیا۔" اوہنے کہیا، "بھائی صاحب ہم تم کو گم نہیں ہونے دین گے۔" اوس نے اک چھوٹی جیہی سلپ دے دتی۔ اپنے دستخط کیتے: نظیر۔

لیکھکاں دی لمبی لائن۔ مزید اڑھپ۔ ایہہ لائن لمبی ہندی گئی سی۔ ہتے لیکھکاں نوں ایس گل دا گلہ سی کہ لیکھکاں کو لوں کا ہدا خطرہ۔ ایویں کیوں لائن ج کھڑا یا؟ بشریٰ رحمن، جو کہ اوہتوں دی ایم. این. اے. ہے، نے اندر جانندیاں جانندیاں کہیا، "یہ اچھی بات نہیں کہ آپ لوگوں کو قطار میں کھڑے ہو کر انتظار کرنا پڑے میں یہ باتیں ہاؤس میں اٹھاؤں گی...."

آڈوٹوریم ج جان توں پہلاں کئی وار تلاشی ہوئی۔ سکیننگ مشین چوں لنگھنایا۔ ساڈیاں سیٹیاں دوجی لائن ج سن۔ ایہہ سرکاری پروگرام سی۔ پردھان منتری نے آؤنا سی۔ ویلے سر پروگرام شروع ہو یا۔ عقیل احمد نے قرآن چوں پوتر واک بولے۔ پھیر اوس دا اکتھا کیتا۔ پھیر ساریاں رسماں شروع ہوئیاں جیہڑیاں کہ سرکاری اداریاں ج ہندیاں ہی ہندیاں ہن۔ اکیڈمی دے چیئرمین عبدالحمید نے اکیڈمی دی شروعات بارے دیا۔ اکیڈمی شہید بھٹو صاحب نے 1976 ج شروع کیتی.... کجھ منگاں رکھیاں جیہناں ج آڈوٹوریم لئی تن کروڑ، ایوارڈ دی راشی ڈگنی کرنی تے ملازماں دی اجرت نوں ودھاؤنا۔ جویں کسے ویاہ دا آکرشن لاڑھا ہوندا ہے اوداں ہی پردھان منتری راجا پرویز اشرف سن۔ ایہناں کالا پینٹ کوٹ پایا سی تے لال رنگ دی ٹائی لائی سی۔ اوہ مائیک تے آئے تے چہرے تے ڈھیر ساریاں مسکراہٹاں لیا کے کہیا، "میں تو ایک پلیٹیکل ورکر ہوں آپ لوگ ہی اصل میں عوام کی رہنمائی کرتے ہیں.... آپ نے میری شان میں باتیں کیں مجھے خوش کرنے کے لئے میں ایسا نہیں کروں گا...."

لیکھک کسی ایک قوم، دلش کے لئے نہیں ہوتا... ہم نے بہت کچھ تقسیم کیا ہے... پر لیکھکوں کو کوئی تقسیم نہیں کر سکتا.... میں آڈوٹوریم کے لئے ابھی تین کروڑ منظور کرتا ہوں۔ جو یہ ایک لاکھ کا ایوارڈ ہے اسے دو لاکھ کرتا ہوں... فوری... جس کو اس سال ملا ہے... اس کو بھی دو لاکھ ملے گا..." پردھان منتری نے ساریاں دادل جت لیا۔ لیکھکاں دیاں تاڑیاں نال حال گونج اٹھیا۔ اپنی مصومیت نال، ٹینشن ج وی پرویز ہوراں داسکر کے گل کرنا چنگا لگا تے مینوں کسے نے کہا، "یہ اپنے عوام سے جڑے ہوئے ہیں۔"

بعد چ بالکل نال دی بلڈنگ نیشنل لائبریری چ پروگرام شروع ہونے سن۔ اسیں پیدل ہی اوتھے پہنچ گئے۔ دو کو منٹ چ۔ اسلام آباد دیاں ہور بلڈنگاں وانگ نیشنل لائبریری دی بلڈنگ وی نویں بنی ہے تے ایس دا ادگھاٹن پردھان منتری معین احمد قریشی نے 24 اگست، 1993 نوں کیتا سی۔ ایہہ کافی وڈی بلڈنگ ہے جس دا کوڑا ایریا 1،68،800 سکویئر فٹ ہے۔ ایہتھے دو سیشن ہوئے۔ 'لوک تنتر تے لیکھک' وشے تے وکھ وکھ زباناں دے دانشوراں نے اپنے اپنے وچار دسے۔ ایسے دوران کئی ادیب ملے۔ خاص کر کے پنجابی ادبی پرچار سبھا، اسلام آباد دے کارکن۔ ایہہ لوک پولیس دے ملازم ہن تے لکھن پڑھن دا شوق رکھدے ہن۔ ہے ناجیرانی والی گل! پولیس تے شاعری! پولیس تے لیکھک جو یں منن والی ہی گل نہ ہووے۔ سبھا دے جزل سکتر محمود امجد ہرل، جیہڑا کہ پولیس دا ملازم ہے تے جس دی عمر 33 سال ہے، نے دسیا کہ ایہناں دی سبھا دے دو سو ممبر ہن۔ ہر سال 21 فروری نوں ماں بولی دے دیہاڑے تے قومی پنجابی مشاعرہ کر وایا جاندا ہے۔ ایس توں علاوہ سال چ چار مشاعرے کروائے جاندے ہن۔ ایہناں نے ایہہ پلیٹنگ کیتی ہے کہ ضلع وار

ایس سبھا دے یونٹ کھولے جان۔ ہن تک پنج ضلعیاں پنج ایہہ یونٹ کھولے گئے ہن۔
 ایہناں دسیا، "ماں بولی کی خدمت کرنا ہمارا پہلا فرض ہے۔" میں اوہنوں مذاق کیتا، "یار من
 نہیں مندا کہ تسیں پولیس والے ہو کے ساہت نال جڑے ہو۔ ساڈے دل تاں گر پریت سنگھ
 طور آ۔ ایس۔ ایس۔ پی۔ عام کر مچاری ساہت نال نہیں جڑیا۔ پولیس والیاں دی تاں چووی
 گھنے دی ڈیوٹی ہندی آ۔ تہانوں سماں مل جاندا؟"

"سے کی بات نہیں ہے۔ ہماری شفٹ وائیز ڈیوٹی ہوتی ہے۔ اگر آپ نے سماں نکالنا ہو تو نکل
 ہی جاتا ہے۔ دیکھو اس پروگرام میں شرکت کر رہے ہیں۔ وولنٹری۔ اس اکیڈمی کی مدد کر
 رہے ہیں۔"

اودوں ہی ایس سبھا دا پردھان آکھڑیا۔ اوس نے وی محمود امجد ہرل وانگوں قمیض، سلوار پائی
 ہوئی سی تے اُپر دی کوٹی۔ اوہ کلڑا جوان سی۔ میں اوہنوں اوس داناں بچھیا، "ینگ مین آپ کا
 نام؟"

"جعفر انجم جٹیانہ۔"

"آپ بھی پولیس میں ہیں؟"

"جی۔"

"یہ تو کمال کی بات ہے۔"

"جی۔"

"آپ گاؤں کے رہنے والے ہیں یا؟"

"جی میں جھنگ سیال کا ہوں۔ میرے گائوں کا نام دلو والا ہے... میں کویتا، دوہڑے، نظم اور

غزلیں لکھتا ہوں۔"

"کس زبان میں لکھتے ہو؟"

"پنجابی میں۔"

"پر آپ بول تو اردو رہے ہو۔"

"جی جی... ہم تو اپنی ماں بولی کی سیوا کریں گے۔ جلدی ہی میں اپنی نظموں کی کتاب

چھپواؤں گا۔ آپ کو بھیجوں گا۔ پھر دیکھنا کہ پولیس والے بھی کتنے دریا دل انسان ہوتے

ہیں۔"

"آپ کی عمر؟"

"بیہیٹی سال۔"

ملک مہر علی لیکھکاں دے جہوم بچ ایداں گھم رہیا سی، وچر رہیا سی جو یں اوہ کسے جج دا وچولا

ہو وے۔ اوہ سنگل ہڈی دا شخص ہے پر پھرتی! اوہدی پھرتی دیکھن والی ہے۔ دو ڈھائی سو

لیکھکاں نال سپرک تے ہریک دا خیال رکھنا۔

ملک مہر علی میرے کول آیا تے پچھیا، "کسے گل دی تنگی تے نہیں جے... دس دیو۔ من بچ نہ

رکھیو..."

میں اوس نوں جیھی پاکے کہیا، "تسیں تاں سانوں اوپر اپن لگن ہی نہیں دتا۔"

"جی میرا نام مومن ہاشمی ہے۔ میں شاعری کرتا ہوں... غزل، گیت، بولیاں، دوہڑے لکھتا

ہوں... سرگودھا کارہنے والا ہوں... پاکستانی آرمی سے ریٹائر ہو اہوں۔" ہاشمی نے مینوں

بولن داموقع ہی نہیں دتاسی، اپنا تعارف آپ ہی کروادتا۔ میں اوہنوں کہیا کہ کوئی بندسنا۔
 اوہنے کہیا کہ ایتھے رولے جیسے وچ کجھ سننا نہیں۔ آپاں کلڑ وچ چلے چلیئے۔ مینوں اوہ کلڑ وچ
 لے گیا تے اوس اپنا کلام سنایا۔

’کیہ دھرتی دے پتراں نوں بنایا
 نی مائیں تینوں پھیر وڈوں گی‘

’ہندے سڑدی رات دے اتھرو
 لوک پئے تریل آکھدے۔‘

اج بارھاں بھاشاواں دے لیکھکاں نوں پردھان منتری نے سنمانت کیتا سی۔ پاکستان اکیڈمی
 آف لیٹرز ولوں ہر سال ایہناں بھاشاواں دیاں سرووتم کتاباں نوں ایوارڈ دتے جان دے
 ہن۔ ایہہ قومی ایوارڈ ہے۔ دلی دی ساہت اکیڈمی وانگ۔ ایس سال دے ایوارڈاں وچ پنجابی
 دی کویتادی پستک 'ہرکھ' نوں ایہہ ایوارڈ دتا جانا سی پر دو جے کوئی شاکر نے کورٹ توں سٹے
 لے لیا کہ اوس دی کتاب رائے محمد خان ناصر دے کاو سنگریہہ 'ہرکھ' توں سرووتم ہے۔
 میرے لئی ایہہ حیرانی والی گل سی کہ ایوارڈ تے وی سٹے مل سکدا ہے۔ میں ایس بارے خالد
 نال گل کیتی تاں اوس دسیا، "ایس ایوارڈ لئی چار کتاباں بھجینیاں پیندیاں نے۔ دودی قیمت
 اکیڈمی دے دیندی اے۔ تن ججاں دا پینٹل ہوندا اے جیہڑا کہ ایہہ فیصلہ کردا اے کہ کیہڑی
 کتاب نوں ایوارڈ دینا اے۔ جدوں ایس ایوارڈ دا فیصلہ ہو جاندا اے تاں ججاں دے نال نشر
 کردتے جان دے نے۔ 2007 وچ میں اپنا پراگا 'وٹاندر' ایوارڈ لئی بھجیا سی۔ تن جج سن۔

فرخندہ لودھی کہانی کارا، ڈاکٹر ریاض مجید آلو چک تے ڈاکٹر شہباز ملک۔ فرخندہ لودھی میرے
پکھ جی سن۔ ڈاکٹر ریاض مجید کسے کھوج دی کتاب دے پکھ جی سی تے ڈاکٹر ملک اپنے شاگرد
صدیق تاثیر نوں ایہہ ایوارڈ دینا چاہند اسی۔ میرے پکھ جی صرف فرخندہ لودھی سی پھیر ڈاکٹر
ریاض مجید تے ڈاکٹر شہباز ملک دوست سن۔ اوہ رل گئے۔ میری کتاب اک ووٹ کر کے رہ
گئی۔"

ساڈے والا ہی حال اودھروی ہے۔

گلوبلائزیشن تے انترجاتی ویاہ

"جنر بھاجی، ایہ احمد سلیم جی تہانوں یاد کر دے نے،" خالد نے احمد سلیم نال ملایا۔ میں اوہناں داناں سنیا ہویا سی۔ اوہ اسلام آباد ر ہندے ہن۔ عمر ستر کو سال۔ اسمانی رنگ دی قمیض تے سلوار۔ اوہ شاہ حسین کالج، لاہور، سندھ یونیورسٹی، جامشوروتے کراچی یونیورسٹی، کراچی بیچ پروفیسر لگے رہے ہن۔ اوہناں دے دونوں بہت مشہور ہونے، نال میرے کوئی چلے تے، تنلی تے ٹینک گلاں گلوبل ویلج دیاں چلیاں تاں میں ایہناں نوں پچھیا کہ ایس نے پاکستانی سماج تے کیہ اثر پایا ہے تاں اوہناں دسیا، "ایہہ سارا گلوبلائزیشن دا کیتا کرایا ہویا اے جیہڑا کہ ساڈی کلچرل ڈائیورسٹی نوں ختم کر کے، اک یونیورسل کلچر ساڈے تے تھوپنا چاہندا اے۔ جویں، ستوپینا پنجاب دی ایک خاص ریت اے۔ ایسے طرحاں ساڈے ہور وی لوکل کھانے پینے دی وجہ توں ساڈی پچھان ہندی اے۔ جدوں کوئی دوسرے ملک دا آدمی آؤندا اے، اسیں ایہہ کہندے آں کہ لسی ساڈا ایک و شیش ڈرنک اے پر کوکا کولا، برگر کلچر نے ساڈے دیسی کم مکا دتے نے۔ ایس واسطے دنیا نوں بھاویں تسیں اک گلوبل ویلج بنا دیو، دیسی رسماں ریتاں، کھان پین تے رہن سہن توں بناں گل نہیں بندی۔ دنیا نوں اک تاں ہی کیتا جاسکدا اے، جد سارے اپنی اپنی پچھان نال جیوندے ہوں۔ پر جدوں ساریاں دی پچھان اکو ہو گئی تاں کیہڑا کلچر تے کیہڑی و شیشتا....."

"ایسے انٹرکاسٹ ویہا پر تھانوں وی کھل دتی اے جی؟" میں دو جاسوال بچھیا۔
 "گلوبلائزیشن دا اثر صرف کھان پین تک ہی اے، سماجی رسماں ریتاں تک نہیں۔ انٹرکاسٹ
 شادیاں جتھے پہلاں ہو رہیاں سن، ہن وی اوتھے ہو رہیاں نے۔ جتھے پہلاں نہیں ہو رہیاں
 سن، ہن وی نہیں ہو رہیاں۔ پسند دیاں شادیاں دارجناں ودھ رہیا اے، ایس لئی اکو خاندان
 دے اندر شادی دارجناں گھٹدا جا رہیا اے۔ وٹے سٹے دی شادی دارجناں پہلاں نالوں بہت
 گھٹ گیا اے تے پیرینٹس نوں ایس بارے اویر نہیں ہو گئی اے... پر بہت دور پار دے
 پنڈاں تھواں بچ اے وی ایہہ رسم چلدی آرہی اے... معاف کرنا، مینوں اٹھنا پے رہیا
 اے، میں ذرا اوہناں نوں مل لوں..."

میں ساہنے کھڑے نوجوان جس نے کشمیریاں ورگی ٹوپی لئی ہوئی سی، نوں آواز مار لئی۔ اوس
 اپنا ناں افسر علی مہسیل وزیری دسیا۔ اوس دا جنم 1988 نوں ہو یا۔ اوہ غزلاں تے نظماں
 لکھدا ہے تے آج کل امیر پبلک ہائی سکول، بنوں کے پی. پی. بچ مینیننگ ڈائریکٹر لگا ہے۔
 اوس دسیا، "جیہڑے لوک کہندے نے کہ ہن دنیا گلوبل ولج بن گئی اے، ایہہ تاں بالکل
 صحیح لیکن ساڈے علاقے بچ جو لوک رہندے نے، اوہ ایس دے خلاف نے کیونکہ اوہ
 پہاڑاں تے رہندے نے اور ایہناں نوں تعلیم اور سہولتاں (زندگی نال سمبندھت) نہیں
 ملدیاں۔ دوسری بات ایہہ اے کہ ساڈے جو پٹھان لوک نے پختون اوتھے جیہڑی بچلی وغیرہ
 پیدا ہندی اے، اوہنوں پنجاب دے لوک کنٹرول کر لیندے نے۔ جو چیزاں پنجاب دے
 اندر پیدا ہو جاندیاں نے، جس طرحاں گندم، چاول، وغیرہ، اوہ سانوں ستے ریٹ تے نہیں
 دیندے۔ ساڈے صوبے بچ جے پٹھاناں دی حکومت آجائے جو یں عوامی نیشنل پارٹی،

عبدل غفور خان کی جماعت، تو ساڈے ہاں بجلی داوار وار آؤنا جانا ختم ہو جاوے گا۔ جے ساڈے لوکاں نوں تعلیم مل جائے تے ایہناں کول انٹرنیٹ، موبائل، ٹی.وی. وغیرہ آجائیں تاں ایہناں دی ڈیولپمنٹ ہو سکدی اے۔"

"ساڈے پٹھان، جیہڑے چھوٹے درجے دے لوک نے سونے، لکڑ، لوہے دیاں چیزاں، نائی، گھمیاں ایہناں نال رشتے نہیں کر دے۔ جے کوئی اجیہا کم کر دا اے تاں اوس نوں بہت ماڈا سمجھیا جاند اے۔ پٹھاناں دے علاقے، جیہڑے شہراں وچ نے، جویں پشاور، ڈیرہ اسماعیل خان وغیرہ، اوہ اجیہا نہیں کر سکدے، حکومت دی وجہ نال۔ پنڈاں وچ جے کوئی کڑی کسے پرانے مرد نال کھڑی دس پئے جاں گلاں کرے تاں دوہاں نوں مارتا جاند اے۔ ایہہ گلاں بیک ورڈ علاقیاں دیاں اے۔"

"جناب داناں جندر اے۔ مینوں ملک ہوراں دسیا کہ تساں داناں کا پنڈ جڑھاں والی کول چک چور نجا اے۔ تسیں اوتھے جانا چاہنویں۔ میرا ناں انور زاہد اے۔ نکانہ صاحب وچ وکیل آں۔ کدے کدے غزلاں لکھ چھڈی دی اے۔" چالھی کوسالاں دے زاہد نے میرے بناں پچھیا ہی اپنے بارے دس دتا تاں میرا کم سکھالا ہو گیا۔ ملک مہر علی دی بہت پچھ گچھ ہے۔ ایہناں ایہناں نال رابطہ قائم کیتا سی تے ایہناں مینوں جڑھاں والی ملنا سی۔ میں غور نال اوس ول دیکھیا۔ اوس پنڈت قیض پائی ہوئی سی۔ دو موبائل سن تے اوس دی داڑھی کتری ہوئی سی۔ وال دھر مندر مار کہ سن۔ اوس مینوں پچھیا کہ کیہ گلاں ہور ہیاں سن۔ میں اوہنوں دسیا تاں اوہ کہن لگا، "اک چیز تاں ایہہ وے کہ زبان تے بولی جو اے اوہ انٹرنیشنل اثر ہیڈ آ گئی اے تے بری طرحاں ایفیکٹ ہوئی اے۔ ہن تہانوں بول چال دی سطح تے کتے صاف تے

شدھ زبان نہیں ملے گی۔ ایہہ پنجابی ہووے جاں اردو ہووے جاں سندھی ہووے۔ دوسرا جو ایہہ اثر ایہہ ہو یا کہ پوری دنیا گلوبل ولجج بنی تے اسیں ساری دنیا دے مسلیاں توں واقف وی ہوئے تے ایہناں ول ساڈی توجہ وی گئی۔ نتیجہ ایہہ نکلیا کہ اپنی کرت، رہتل تے وسیب تے اپنی لوکاں ایس توں بے خبری ودھ گئی۔

ایس دا مطلب ایہہ ہو یا کہ دنیا پنڈ بن گئی تے ایس ج میر اپنڈ گوانج گیا۔ مطلب گھر ج کھڑج گیا۔ اگلا ایہہ ہو یا کہ ساڈا جو کلچر سی، اوہدے جو ڈیونٹیشن کرن والیاں چیزاں پر بھاوت ہوئیاں کہ نہ ساڈا لباس اوہ رہیا، نہ ہی ساڈا ویاہ شادی دا اوہ روپ رہیا، نہ ساڈے رشتے ناتے تے ایہناں رشتیاں دی اونچ پنچ اگے جیہی رہ گئی۔ ایس دے نال اک وڈی مصیبت ایہہ آئی کہ وسیب ج انفارمیشن بہت آگئی تے علم جاں آگاہی، ایہہ مکت ہو گئے۔"

"مشرقی پنجاب جاں ساڈے لہندے پنجاب دا اک جو وڈا فرق اے نارہتل دا، ساڈے ول کاسٹ سسٹم اینا سٹرونگ نہیں اے۔ ساڈے ول اگے وی انٹر کاسٹ میرج ہندیاں سن ہن وی فری کوئی نٹلی ہو رہیاں نے۔ ایس دی وجہ ایہہ وے کہ تہاڈے ول کاسٹ اک طبقہ جاں ایس نوں کہہ لئو اک پرمینٹ سوشل کاسٹ والی کمیونٹی نوں ریپرینٹ کر دا اے۔ لہندے پنجاب ج ایہہ قبیلے نوں کر دا اے۔ ایہی وجہ ہے کہ ایہدے نال کوئی بہت فرق نہیں پیا پر طلاقاں دی گنتی ودھ گئی اے۔"

"ایہہ بھائی صاحب کون نے؟" میں سروج کھاج کر دے اک اڈھ کھڑ عمر دے شخص بارے پچھیا تاں زاہد نے دسیا، "ایہہ کوٹ رائے امیر علی خاں توں رائے محمد خان ناصر اے جی۔ کھیتی

باڑی کردا۔ دو کتاباں 'ہرکھ' نظماں تے غزلاں تے 'ہڈک' نظماں دیاں چھپ چکیاں۔

بولیاں کمال دیاں سناؤندا۔"

میں کہیا، "پھیر سناؤجی۔"

اوسنے صوفے تے چوٹکڑی مار لئی تے میرے دل دیکھدیاں ہوئیاں بولیاں سناؤن لگا:

‘بانگاں کلڑاں ای دتیاں نے سرگھی

کہ راتے تیری موت بول پئی۔’

‘مینوں کڈھیا کیہ جھولے چوں مداری

تماشے میرے وچ واڑ گئے۔’

‘جیہڑا یار دی گلی دے وچوں لنگھدا

اودھ پورا پچھانہ کدوں ہٹدا۔’

‘اودھی اکھ نے تماشہ کیتا

تے پوہ وچ بیر پک گئے۔’

‘سارالٹ کے تے لے گئیوں ٹیشن

نی تینوں کیہ میں آکھاں گڈیئے۔’

‘اوتھوں دیکھ کے جد میں آواں

نی مینوں گھٹ دیکھیا کرو۔’

میں اوتھوں ٹوکیا، "ساڈے مالوے دی اک بولی آ:

‘یاری ہان دے منڈے نال لایئے

کہ اکوجناں زور لگدا۔'

کوئی ایداں دی سنایا۔"

اوہ بلھاں جج ہی مسکرایا، "جی، اوہ ہور ویلیاں دیاں ہندیاں۔ لٹوہور سنو....۔"

، کیہڑا ہس کے پھلاں دے کولوں لٹکھیا

تریل کھدے کچھے ٹرپئی۔'

، اوہدے ناں نوں بلھاں دے ہیٹھ لیکیا

تے پھلاں میرے ہونٹھ چم لئے۔'

، نی میں ون ہیٹھ اگی ہوئی ٹاہلی

تے لوکی مینوں دھی آکھدے۔'

، دھی شیشے وچوں ویکھ کے سنگی

تے ماییاں دے ساہ سک گئے۔'

"ہن گلوبل دلچ تے انٹرکاسٹ میر جاں بارے اپنے وچار وی دس ہی چھڈو جی۔" میں اوس

نوں کہیا۔

"میرے ویکھن جج ایہہ جیہڑے دنیا دے فاصلے گھٹے نے، ایہدے نال دلاں دے فاصلے ودھ

گئے نے۔ ماں کول اینا ٹائم نہیں کہ اوہ اپنی اولاد نوں سنبھال لوے تے اولاد اپنی کورجھ گئی

اے کہ اوہنوں اپنے بیمار پیوتک دا پتہ نہیں کہ اوہ کس حال چوں گزر داپیا اے۔ نیٹ،

ٹی وی۔ تے فیس بک نوں اوہنے اپنی زندگی بچ محدود کر لیا اے تے اوہ اپنے جیاں توں ہی بے خبر ہو گیا اے۔ ہن اینا ویلا نہیں، بچد اکہ جو بندے حقے دکھا کے ڈیریاں بچ آون تے اوتھے اپنے دکھ سکھ پھر ولن۔ جے دکھ سکھ کسے رل کے نہیں پھر ولنے تاں مڑ پتہ کیوں لگنا اے کسہدے تے کیہڑی واپردی اے۔ انج اک گل اے جو ایہہ گلوبل ولج بن نال جیہڑا تہاڈی زبان اے، جے کوئی اوہد اپر چار اگا نہہ ڈورتک کرنا چاہویں تے اوہدے بچ اوہنوں سوکھ ہوگئی اے۔ تسیں اپنی گل جتھے تہاڈا دل ہووے اوتھے تائیں سوکھے ہوکے اپڑا سکدے ہو۔"

"ایہدے بچ ایہہ اے جو ایدھر تہاڈے ول ایہہ مسئلہ چوکھا لیا جاندا اے، اساڈے ولے وی کش کش ایس گل توں بندے گھبر اؤندے نے، جو اپنی برادری توں باہر شادی کیتی جاوے پر ساڈے وسیبے بچ چوکھے ایہنوں عیب نہیں سمجھدے۔ ایہہ میرے ویکھن بچ ساڈا مذہب اسلام جیہڑا اے، ایس ایہہ گل دس چھڈی اے کہ جو بندے جیہڑی برادری دے ہوون، اوہ اپنے بھن بھید سبھ سبھاء تے چنگیاں عملاں دی وجہ توں دو جیاں نالوں چنگے نے۔ ایس واسطے چنگے جیہڑی برادری دے وی ہوون، اوہ چنگیاں ولے کھلا ڈھار شتہ ناطہ قائم کر سکدے نے۔ ایس لئی نہ تاں سانوں ساڈے مذہب ولوں کوئی پابندی اے، نہ وسیب ولوں۔"

جنی واری میں سعید بھٹے نوں دیکھیا، اوہ مینوں پروفیسر گھٹ تے پہلوان زیادہ لگیا۔ اوہنے فوک لورتے بہت کم کیتا ہے۔ اوہ پنجابی بھاشا داندی ہے۔ اوس نوں پنجابی ساہت دی اتھارٹی منیا جاندا ہے۔ سو اکوچھ فٹ قد۔ مسکراؤندا چہرہ۔ کل اوس نے سفید قمیض تے سلوار پائی سی،

اج پینٹ تے قیض۔ میں گلاں کر دا کر دا اوہنوں اپنے کمرے چ لے آیا تاں اوس بیٹھدیاں
سار کہیا، "معاف کر ناجی، میں سگریٹ پینی اے۔"

میں کہیا، "میںوں کوئی اعتراض نہیں بھوویں دو دو جوڑ کے پیو۔"
اوہ کھڑ کھڑا کے ہسیا۔ پٹھ کر سی دی ڈھو، نال نکالی۔ سگریٹ دے لمبے لمبے کش کھچے تے
بولیا، "ہن دسو کیہ کیہ پچھنا چاہندے ہو؟"

میں اوہی سوال پچھے تاں اوہ سیانیاں وانگول دسن لگا:

"گلوبل ولیج ور گیاں ٹرماں بناؤن والے کجھ ہو ر لوک نے۔ جیہناں دے سیاسی تے اکنامک کجھ
ٹپھے نے، ایہہ گل تاں ٹھیک ہے کہ ٹیکنالوجی دی ترقی نال دنیا اک دو جے دے نیڑے ہو
رہی ہے۔ خاص طور تے کتاباں تیکر پہنچ سوکھی ہو گئی ہے۔ دو جی دنیا دے ہم خیالاں لوکاں
تیکر انٹرنیٹ راہیں گل بات ہو سکدی ہے۔ انجھ دے ہو ر وی ان گنت فائدے وی نے پر دو
گلاں دا تھریٹ بہت وڈا اے۔ اک تاں تیجی دنیا دے کلچر دیاں رسماں ریتاں، رہن بہن،
جیون ڈھنگ، ایہناں قوماں دے مطابق ہی ہندے جان گے جیہڑیاں لیڈنگ پوزیشن وچ
نے، انج ساڈا نوواں پڑھیا لکھیا بندہ اپنے آپ وچ ان کا نشلسلی اک ذہنی منو و گیا تک غلامی وچ
چلا جاوے گا، دو جاز باناں تے ادب دا معاملہ اے۔ انٹرنیٹ، موبائل تے انفارمیشن ٹیکنالوجی
دے اثر ہیٹھ پروان چڑھدا بندہ اپنی بولی تے ساہت توں انجان ہوندا جاوے گا۔ آخر اک
بولی بچے گی تے اوہ انگریزی ہووے گی۔ گلوبل ولیج دے نعرے پچھے فائدے گھٹ تے تیجی
دنیادی ہوند نوں خطرے بہتے نے۔"

"پاکستانی سوسائٹی واک وڈاڈرابیک زیادہ مارشل لاء اے۔ اوس ویلے روس تے امریکہ دے افغانستان چ انٹریسٹ سن۔ اوہدے نتیجے چ یورپی سرمائے داراں تے امریکی طاقتاں رل کے روس نوں افغانستان چ الجھاؤن دی رل کے کوشش کیتی تے بلدی دے بو تھے افغانستان دے نال پاکستان وی آگیا۔ ظاہر اے اک عام بندے نوں جنگ چ شامل کرنا، اوہدے لئی اوہداز ہن تاں بناؤنا پوے گا۔ اوہدے واسطے اسلام دا جہاد دا تصور ورتیا گیا۔ ایہہ پاکستان چ ہی نہیں، سگوں عرب ملکاں چ وی ایہہ اپر چار کیتا گیا۔ ہن روس دے فوجاں کڈھن مگروں ایہتھے دے لوکاں نے فرض لیا کہ جویں افغانستان چ اسلام لاگو کرن دیاں کوششاں کیتیاں گئیاں نے ایسے طرحاں سانوں اپنے ملک چ ہی ایہہ کرنا چاہیدا ہے۔ ظاہر اے کہ ایہدے کچھے ہن وی سیکریٹ گرانٹ وغیرہ اجیہیاں تنظیمیں نوں مل رہی ہے تے پاکستانی سماج جیہڑے راہ تے 70 دے دہاکے توں پہلاں توں پہلاں چل رہی سی، اوس نوں چنگا بھلاڈا آ گیا۔"

"پنجاب وچ شادی ویاہ دے حوالے نال ایہنوں دو دھراں چ ونڈیا جاسکدا ہے۔ اک تاں اوہ لوک نے جیہڑے صدیاں توں ایس جوبہ دے جمپلاں تے اے وی اپنیاں سہاویاں جوہاں چ بیٹھے ہن۔ اوہناں دے ویاہ بارے وچار اوہی ٹرانس سوسائٹی والے نے۔ اوہ اپنے قبیلے توں باہر شادیاں نہیں کر دے۔ پراٹلا میل، اوہدے لئی اجیہا کوئی قانون ہے ہی نہیں۔ دولتانی، سید، قریشی، اوہ اپنے میل دے کسے ہو رگھر شادی کر سکدے ہن پر ایہتھوں دے مڈل کلاس، لوئر مڈل کلاس تے ورکنگ کلاس اوہ اے وی ایسے سسٹم چ پھسی ہوئی ہے۔ دو جے اوہ لوک نے جیہڑے آباد کاری سکیمیں دے تحت برٹش پیریئڈ چ چڑھدے پنجاب توں باراں چ آئے

تے دو بے 1947 بچ اُجڑ کے آؤن والے لوک نے۔ ایہناں دے وچ شادی دیاں اوہ سختیاں نہیں جیہڑیاں دیسی قبیلیاں بچ ہندیاں ایں۔ ایہہ پڑھے لکھے وی بہتے نے۔ اک وڈی وی ایہناں دے راہیں وجود بچ آئی۔ ایہہ اپنے قبیلیاں توں باہر شادیاں وی کر لیندے نے۔ ایہناں دا سماجی نظام بچ اک لبرل روڈیہ وی اے۔ ایہہ وٹے سٹے توں وی ہن کافی حد تک دور جا چکے نے۔ انج 70 دے دہاکے بچ ہون والے مذہبی زور پاروں اساڈے سماجی ویہن بچ رکاوٹاں تاں پیمیاں پر ہن لوک ہولی ہولی ایہدے وچوں نکل رہے نے۔ ایہتھے اک ہور گل وی چیتے رکھن والی ہے کہ 1947 جاں آباد کاری پاروں جیہڑے قبیلے ہجرت کر کے آئے، اوہ وی اپنی رزق روٹی واسطے پورے پاکستان بچ کھلر گئے تے ایہناں شادی دے پرانے نظاماں دی تھاویں حالات دے مطابق اپنی ایڈجسٹ مینٹ کر لئی۔ دیسی قبیلیاں بچ جدوں تیکر کوئی وڈی سیاسی تے تعلیمی تبدیلی نہیں آؤندی، اودوں تیکر ایہناں دا پرانے رواجوں چوں نکلنا اوکھا لگ رہیا اے۔ ہن لوئر مڈل کلاس دے پڑھے لکھے جوان ایہدے وچوں نکلن دیاں کافی کوشساں کر دے نے پر ایہناں دی پرسیسٹنٹ بہت تھوڑی اے۔"

قمر الزماں دی چٹھی

میںوں بہت سارے نویں لیکھک ملدے۔ اپنا ناں دسدے۔ اگلے پل ہی میں ایہناں دے ناں بھل جاندا۔ یاد کرن دی کوشش کردا۔ وار وار۔ پر زبان تے ناں نہ آؤندا۔ چہرہ اوش ساکار ہو جاندا۔ قمر الزماں وی ایہناں چوں اک ہے۔ پنجاہ پچو نجا کو سالوں دی عمر۔ روائتی قمیض سلوار۔ نظر والی عینک، کلینڈ شیو، بھرویاں مچھاں، گمبھیر چہرہ۔ کدے کدے چہرے تے ابھردی مسکراہٹ۔ ہولی ہولی گلاں کردا۔ اوس بارے جنی وار وی گل ہوئی، خالد دھار پو ال نے 'قمر صاحب' کہہ کے دسیا۔ اک وار کسے کتاب دے ٹائٹل دی گل ہوئی تاں خالد نے کہیا، "لو اپنے قمر صاحب نے۔ جداں داتسیں کہو گے اوداں داہی ٹائٹل بنا دین گے۔" قمر غزل لکھدا ہے۔ ایہہ مینوں پہلی وار پتہ لگاسی نہیں تاں میں اوس نوں پبلشر جاں چترکار ہی سمجھیا سی۔ ہاں، مینوں اوس دوارا کر نل محمد الیاس دیاں سنائیاں بولیاں یاد ہن :

‘گل من کے ضمیر دی ٹریئے
کلی دا بھوویں لکھ نہ روے۔’

‘نی میں تاں عشقے دی بھٹھی،
پر اگیاں بچ آپ بھج گئی۔’

‘چنگاساک تما کو کوڑا،
نی لگرے توت دیئے۔’

‘تیرالک لیندا لچورے،
نی لگرے توت دیئے۔’

‘گیا پھس تبلیغاں بچ ابا،
تے اماں نوں نماز بھل گئی۔’

‘میں زلفاں سوار دی رہ گئی،
تے سبناں نے داڑھی رکھ لئی۔’

‘نی میں دیس پنجاب دی رانی،
جھڈو آں دے وس پے گئی۔’

‘جلے یار داجنازہ اٹھیا،
تے سکھنا پنجاب ہو گیا۔’

‘اساں پار سراتوں لنگھنا،

نی بلو تیری گت پھڑکے۔’

میں اوس نال بیٹھ کے گلاں کرنیاں چاہندا سی پر جدوں مینوں سماں ملد اتاں اوہ غیر حاضر
ہندا۔ جدوں اوس کول سماں ہوند اتاں میں دوستاں بچ گھریا ہندا۔ بس ہتھ ملدے، جچی
پینری۔ اک دو بے دار سمی حال چال بچھدے۔ مینوں ایہہ سوچ کے وی شرمندگی ہندی
کہ میں اوہنوں سماں نہیں دے رہی سی۔ اپنے کمرے بچ لے جا کے گلاں نہیں کردی سی۔ ایس
وار وی میں ایہناں سوچاں بچ گم سی۔ پروگرام چل رہی سی۔ میں اوس ولوں میرے بارے
لکھیا ہویا پڑھن لگا:

‘جندر جی نال ملاقات بہت بعد وچ ہوئی۔ ایہناں داناں بچھم دے پنجابی کہانی کاراں دے
مونہوں پہلے ہی کدے داتے کئی وار سنیا ہویا سی۔ پھیر اک کہانی کار متر راہیں سچیت ولوں
جچی کہانیاں دی پستک ’تیس نہیں سمجھ سکدے‘ دی دس پئی۔ جندر جی نوں پڑھیا تاں
ملاقات دی سدھر جاگ پئی۔ ’قتل‘ تے ماں نے نہیں روکیا‘ کہانیاں دے لیکھک نال کون
نہیں ملنا چاہوے گا۔

ملاقات داسنبدھ کجھ انج بنیا، جندر جی اکادمی ادبیات پاکستان ولوں ہون والی اک انٹرنیشنل
کانفرنس وچ مہمان دے طور تے ہندوستان توں بلائے گئے سی۔ ایس کانفرنس وچ پوری دنیا
دے وکھ وکھ دیشاں توں کئی مہمان لیکھک سدے گئے سن۔ مہماناں وچ جندر جی داناں پڑھ

کے ڈھیر خوشی ہوئی۔ پھر اوس کانفرنس وچ جندرجی نال ملاقات وی ہوئی پر ادھوری جیہی۔ نالے پاکستان توں پنجابی دے اُگھے کہانی لیکھک تے ساڈے متر خالد فرہاد نے ملاقات سمیں جندرجی نال میر تعارف اک پبلشر دے طور تے کروایا سی۔ ایہہ سچ اے میں پہلا پیر پر کاشن ولوں کجھ متر اں دیاں کتاباں نوپر انٹ نولاس دے تحت چھاپیاں سن، پر میں مول روپ وچ تاں اک کوی ہی ہاں۔ میری پہچان دا ادھار میر اپر کاشنک ہونا کدے وی نہیں رہیا۔ جندرجی نال میں اپنے ایس تعارف نوں اک کہانی کار متر دی شرارت سمجھد ہاں۔

ہن جدوں لکھاریاں دی اک انٹرنیشنل کانفرنس وچ جندر مڑاک مہمان وچوں آئے تاں اوہناں سنگ کجھ سماں گزارن دا موقع ملیا۔ ایہناں دونوں کانفرنساں دی پر بندھک کمیٹی وچ ساڈے سبھ دے سانجھے متر تے کہانیاں دی پستک 'ڈھاہ لگی بستی' دے لیکھک ملک مہر علی ہن۔ اوہناں دادلوں دھنوادے ہاں پئی اوہناں جندرجی نال اک واری پھر ملاقات دا پر بندھ کیتا۔

جندرجی جتنے چنگے تے مہمان کہانی کار ہن ایس توں وی وڈے، بھلے تے پیارے انسان وی ہن۔ ایس وار اک سوکھ ایہہ وی رہی کہ اسیں ہن اک دو جے نوں پہچاندے ساں۔ میں اپنے متر ملک مہر علی تے خالد فرہاد دھاریوال دے سنگم پہلی کیشن، سانا، پٹیاہ توں چھپے کہانی 'پراگیاں' دا ٹائٹل تیار کر کے جندرجی نوں گھلیا سی۔ ایس توں مگروں جدوں 'سگری' (تمہاری رسالہ) جندرجی ہوراں تے اک خاص گوشہ چھاپ رہے سن تے مینوں ایہناں دی انٹرویو اتھا کرن لئی کہیا، جس راہیں مینوں ایہناں دی شخصیت تے ایہناں دے جیون تے کم بارے جانن دا موقع ملیا۔ جندرجی اید کیس آئے تاں اسیں اک دو جے لئی اوپرے نہیں ساں۔

اید کیس ایہناں دی ادارت ہیٹھ چھپے تماہی ادبی رسالے 'شبد' وچ جیہناں پاکستانی پنجابی ادیبیاں دی پہچان کروائی گئی سی، اوہناں وچ، پاکستان دے دو بے پنجابی شاعران سمیت مینوں وی ایہناں شامل رکھیا۔ روٹی روزگار دی رُجھ پاروں سماں تاں بہت گھٹ ملیا پر اسیں کانفرنس دے سیشن مگروں کمرے وچ بیٹھے سارے دوست ایہناں نال گپ شپ کر دے رہے۔ جندرجی دی خواہش تے کانفرنس دے سیشن مگروں اسیں لوک ورثہ تے مانو مینٹ وی دیکھن گئے۔ ایس دوران اوہ زیادہ بولے نہیں پر ایہناں دے نیناں وچ پیار تے موہ دی جھلک اج وی محسوس کر کے اکھاں بھج جانداں ہن۔

جندرجی نوں نوجوان لیکھکاں نال ملاقات دا بہت شوق اے۔ اوہ نوجواناں نوں اگے ودھ کے ملن دے آہری تے اوہناں کولوں اوہناں دے وچار جانن دا جتن کر دے ہن۔ ملک مہر علی، سیف علی، خالد فرہاد تے امان خان اسیں بیسٹ ویسٹرن ہوٹل دے حال وچ بیٹھے ہوئے سی۔ نوجوان لیکھک امان نے جندرجی نال ہتھ ملایا تے بیٹھ گیا۔ پھر اچانک اوس کہیا کہ جندرجی ساڈے اک مٹھ ہے کہ اگر تسیں کسے نال ہتھ ملاؤ تے اوس دا لگوٹھانہ ہووے تاں سمجھو اوہ خضر اے۔ جندرجی نے ایس گل توں بہت لطف لیا۔ 'خضر راہ دسیر اے۔' خالد فرہاد جندرجی جی نوں دسن لگیا سی۔ "ہاں، جندر پنجابی کہانی داراہ دسیر اے، اسیں سارے بول اٹھے۔" جندرجی چاہ پیندے ہن، اوس ویلے دی جدوں لیکھک دوست کجھ ہو رپی رہے ہندے سی۔ جندرجی داسوہرا اپنڈ جیتو اے تے مہان پنجابی ناول کار گردیاں جی ہو ریں وی اوسے پنڈ دے رہن والے ہن، ایہہ مینوں اید کیس ہی پتہ چلیا۔

جندرجی ہو رانوں دیکھ کے جا پداے جو یں اہناں آپدا جیون سخت محنت، حوصلے تے کامیابی نال گزاریا اے تاں ہی اوہ اپنے تجربے راہیں بھلک داننارا کرن دی پوری شکتی رکھدے نے۔ ہر کم نوں کاہل نال کرن دی عادت خبرے اہناں نوں ورثے وچ ملی اے تے جیون دیاں اوکڑاں نوں قبول کرن لئی ہر دم تیار رہن والے ہن۔ جندرجی محنتی ہون دے نال نال جیون دیاں اوکڑاں نال لڑن دا بھرواں حوصلہ وی رکھدے نے۔

منکھی نفسیات (سائیکسی) سمجھنا بڑا پیچ دار تے ڈونگھا علم سمجھیا جاندا اے۔ بولی کوئی وی ہو دے اجے ایس قابل نہیں ہو سکی پئی اوہ دلاں دے حال بیان سکے۔ پر میں اپنے اک شعر تے گل مکاؤنداں:

خورے مینوں کیہ اے لو کو

دوروی اوس توں، کول وی اوہدے ”

میں پڑھ کے کاغذ نوں مڑ بیگ چ رکھ لیا۔ اک پل لئی اکھاں بند کیتیاں۔ اچن چیت فلم 'امراؤ جان' چ آشنا بھونسے دی گائی غزل دا آخری شعر یاد آ گیا:

‘بلارہیا ہے کون مجھ کو چلمنوں کے اُس طرف
میرے لئے بھی کیا کوئی اداس بے قرار ہے’

چھوٹیاں بھاشاواں

جدوں دی میری ماں مری ہے، مینوں اپنا آپ اکلا اکلا جیہا لگن لگا ہے۔ لگدا ہے جو میں میرے اندروں کجھ مر گیا ہے۔ کجھ گواچ گیا ہے۔ میں جس چیز دی بھال کر رہیا ہاں، اوہ مینوں مل نہیں رہی۔ ایہہ سبھ کجھ کیہ ہے؟ کیوں ہے؟ ایس دا کیہ آدھار ہے؟ بہت کجھ ہے جیہڑا میتھوں سمجھیا نہیں جاندا۔ پھڑیا نہیں جاندا۔ جو میں ہن میں پہلاں جنہاں ایلٹو کیوں نہیں رہیا؟ میں جدوں اپنی ماں دی عمر جتی کسے عورت نوں دیکھدا ہاں، ملدا ہاں تاں میں اوہناں دے چہرے توں اپنی ماں لہسن لگ جاندا ہاں۔ مینوں سکون ملدا ہے۔ کل ہوٹل دے ریسپشن تے پشتو دی کہانی کارازیتون بانو ملی تاں میں اوس دے گوڈے ہتھ لایا سی۔ اوس کہیا سی، "آپ میرے بیٹے ہو.... تمہارے لوگ کیسے اشریر واد دیتے ہیں، یہ تو میں نہیں جانتی... ہمارے ہاں تو چھوٹے کے سر پر ہاتھ رکھتے ہیں۔ گالوں کو تھپتھپاتے ہیں...." میں اوس دے دوئیں پیر پھڑ لئے سن تے کننا ہی چر پھڑی رکھے سن۔ مینوں ایداں لگا سی کہ مینوں میری ماں مل گئی ہے۔ میری ماں۔ میری جنت۔

دو جے دن میرے کول کہانی کارثناور چدھڑ بیٹھا سی۔ پردھا لگی منڈل ج زیتون بانو وی بیٹھی سی۔ میں چدھڑ کولوں زیتون بانو بارے پچھیا تاں اوس دسیا، "ایہہ پشتوتے اردو ج افسانے لکھدی اے.... اوس توں علاوہ شاعری کردی اے... لیکھ دی لکھے نے... ریڈیوتے

ٹی وی۔ ایسی ٹانگ وی لکھے نے... ایہہ ساڈی وڈی لیکھ کا اے... ایہدے افسانیاں دے کئی پر اگے نے... ہندارا، مات بنگٹری، زو آندی گمونا، گلگونا (سپنا)، شیشم کاپیہ، وقت کی دلیز پر، دل کا ڈکھ، برگد کی چھایا، برگے آرزو،... ایس دی پاکستانی اکیڈمی آف لیٹرز نے ساہتک جیونی وی چھاپی اے... چاہیدی اے تاں میں لے دینا... "میں ناہنہ کردتی۔ مینوں نہ تاں شاہ مکھی لپی آؤندی، نہ ہی اردوتے نہ ہی پشتو۔"

اوسنے اگے دسیا سی کہ پاکستان دی 15% آبادی پشتو بھاشا بولدی ہے۔ پشتو افغانستان، ایران چج وی بولی جاندی ہے۔ ایس دی ونڈ ایداں کیتی گئی ہے۔ اتری پشتو (پاکستان)، دکھنی پشتو (افغانستان)، مدھ پشتو (پاکستان)۔ افغانستان دے 40% توں لے کے 50% تک لوک ایہہ بھاشا بولدے ہن تے ایہہ ایہناں دی پہلی بھاشا ہے۔ 10% توں 28% لوکاں دی ایہہ دو جے درجے دی بھاشا ہے۔ ایہہ ایران دے اتر پچھم چج بولی جاندی ہے۔ پاکستان چج بلوچستان، میاں والی، اٹک، سندھ، پنجاب، خیبر پختونخوا دے علاقیاں چج ایہہ بولی سنن نوں ملدی ہے۔ خوشحال خان خٹک تے رحمن بابا پشتو بھاشا دے مشہور کوی ہن۔

میرے من چج زیتون بانو پر تپی شردھا بھاونو دھن لگی۔ میں جینی واروی اوس ول دیکھیا، اوہ مینوں اپنی ماں دی کاربن کاپی لگی۔ دوپہر دے کھانے ویلے اوہ پوڑھیاں چج بیٹھی کھانا کھا رہی سی۔ میں پچھیا، "ماں جی، کوئی ہور شے تاں نہیں چاہیدی؟" اوس نے ناہنہ چج سر ہلایا۔ اوسنے میری ماں وانگوں ہی کریم کلر داسوٹ پایا ہو یا سی جس تے نکیاں نکیاں بوٹیاں کڈھیاں ہوئیاں سن۔ اوس نے کالی شمال نال اپنا سر ڈھکیا سی۔ کالے رنگ دی کھلے بٹناں والی کوٹی پائی سی۔ جے کوئی فرق سی تاں صرف پیراں چج پئی ہوئی جتی داسی۔ اوہ کھاوی بالکل میری ماں

وانگ رہی سی۔ پیراں بھار بیٹھی۔ گوڈیاں تے تھالی نکائی۔ اوس اک پل لئی وی سرتوں شال
 تنکن نہ دتی۔ اوہی بیٹھن، اٹھن تے ترن داسٹائل۔ اوہدا اقد میری ماں نالوں چپا کو چھوٹا سی۔
 میری ماں ان پڑھ سی پر مرداں وانگ اپنی گل تے اڑ جاندی سی۔ زیتون بانو پڑھی لکھی سی
 تے جدوں میں اوس نوں سٹیج توں بولدیاں ہویاں سنیا تاں اوہنے 'ڈیمو کر لیبی اینڈ لٹریچر'
 وشے تے ٹھوس تے نگر گلاں کیتیاں۔ اوہنے پڑھائی تے زور دتا۔ کسے وی سماج ج لوکاں دی
 سوچ بدلن لئی پڑھائی دی بہت اہمیت ہندی ہے۔ اوس دے بھاشن تے کئی وار تاڑیاں
 وجیاں۔ اوہدی اک اک گل نوں دھیان نال سنیا گیا۔ ساڈے پنڈاں ج جدوں کسے نوں کوئی
 گل سمجھ نہیں آؤندی تاں اوہ کھج کے کہند ہے 'کیہ پشتو بولی جاناں؟' پر زیتون بانو نے تاں
 پشتو تے اردو زبان ج اپنے وچار رکھے سن۔ میں اوس نوں اگلی نوں مل کے ڈھیر ساریاں گلاں
 کرنیاں چاہندا سی۔ ایہہ موقعہ رات نوں ہی بن گیا۔ ہوٹل ج میرا کمرے دانمبر 318 سی تے
 زیتون بانو دا 308 سی۔ پروگرام ختم ہو یا تاں روٹی پانی دا پروگرام ایٹھے ہی سی۔ حال تاں
 لیکھکاں نال ٹکونک بھریا سی۔ جیہنوں جو ملیا، اوہ پھٹے چکی جا رہیا سی۔ ملک مہر علی دی پارکھو
 نظر نے تاڑ لیا سی کہ بھارت توں آئے مہماناں دا تاں کوئی کھان نوں داء ہی نہیں لگناں۔
 اوہنے ساڈے لئی اپر وکھرا میز لو دا تا جتھے اسیں چیرمین عبدالحمید نال کرسیاں تے بیٹھ کے
 کھانا کھا داتے پھیر کاراں ج بیٹھ کے ہوٹل آگئے۔ اے رات دے پونے کو نتوں ہی وجے
 سن۔ میں اپنا ہینڈ بیگ کمرے ج رکھ کے دلی توں آئے نریش ندیم نوں کہیا کہ میں کمرہ نمبر
 308 ج ہوواں گا پر اوہنے تاں پہلاں ہی راجندر گوتم والے کمرہ نمبر 306 ج بیٹھن دا

پروگرام بنالیا سی۔ میں کمرہ بند کر کے کمرہ نمبر 308 تے نوک کیتا تاں اندروں آواز آئی،

"کون اے؟"

"میں تہاڈ ایٹا۔"

"جی... جی...،" کہندیاں ہویاں انگلینڈ توں آئی حمیدہ معین رضوی نے دروازہ کھولدیاں

ہویاں کہیا، "اچھا جی، تسیں ہو۔"

میں زیتون بانو دے پیریں ہتھ لائے۔ اوہنے میریاں گلھاں نوں پلوسیا۔ سرتے ہتھ پھیریا تے

کرسی تے بیٹھن دا اشارہ کیتا۔

میں کہیا، "آکھیا جاندا اے ماں دے پیراں چ جنت ہندی اے۔"

اوہنے میری گل دا کوئی جواب نہ دتا۔ میں اوہدے پیر پھڑی رکھے۔ مینوں عجیب طرحاں دی

سنتشی ملی۔ اوہنے کہیا، "آپ ہمارے مہمان ہیں۔ کرسی پر بیٹھیں۔"

"پہلے میں آپ کا بیٹا ہوں۔"

"جی... جی..."

شاید اوہ وی بھاوک ہو گئی سی۔ اوس میرا سر اپنی چھاتی نال لایا۔ سرتے ہتھ پھیرن لگی۔ اوہ

بولی تاں اوس دی آواز بھاری ہو گئی۔ اودوں ہی پروین ملک آگئی۔ اوہنوں میں 2007 تے

2008 چ لاہور ملیا سی۔ 2007 چ گیا تاں اوس مینوں دوپہر دے کھانے تے اپنے گھرے

بلا یا سی۔

میں کرسی تے بیٹھ گیا۔ گل اکیڈمی ولوں کروائے جا رہے پروگراماں بارے چلی سی تے ایہہ

چھوٹیاں بھاشاواں دے مرن ول ترپئی سی۔ میں کہیا سی، "کہیا جاندا آکہ آؤن والے پنجاہاں

سالاں بچ چھوٹیاں بھاشاواں مر جان گئیاں۔" تاں زیتون بانو نے کہیا، "ہماری پشتو زبان تو نہیں مرتی۔ اصل میں یہ زبان 3000 یا 3500 سال پرانی ہے۔ مانا جاتا ہے کہ یہ ایڈم کے سمیں کی زبان ہے اس لئے یہ نہیں مر سکتی۔.... پشتو والے کہتے ہیں کہ پنجابی کھدھ زبان ہے اور پنجابی والے اس کو دوزخ کی زبان بولتے ہیں.... زبانوں کا ہمیشہ جھگڑا رہا ہے۔ پشتو میں پڑھائی بہت کم ہے۔ پہلے بچوں کو سکول نہیں بھیجا جاتا تھا۔ برا سمجھا جاتا تھا۔ ابھی بھی پردہ بہت ہے...."

اچے زیتون بانودی گل ختم نہیں ہوئی سی کہ پروین ملک نے دسنا شروع کر دتا، "ایہہ اے کہ جس ویلے کوئی بندہ کم کر رہیا ہووے، جے اوہ پہلاں ہی امید چھڈ دیوے کہ ایہہ توڑ نہیں چڑھنا پھیر اوہ کیوں توڑ چڑھے گا۔ ہن اسیں جیہڑا پنجابی لئی کم کر رہے ہاں، ساڈی زبان ودھے پھلے، ہور زیادہ ایس بچ پکیائی آوے، ڈو گھئیائی آوے، ایہدے لئی سانوں پہلاں آس رکھنی پئے گی کہ ایہہ سارا کم ہووے گا۔ جے دیکھیا جاوے تاں گلوبلائیزیشن نے دنیا لئی سو فٹ کارنر وی پیدا کر دتا اے پر ناں ہی ایہہ کہ جتھے جتھے کوئی وی کلچر، زبان تھوڑی جیہی کمزور ہووے گی، پئی ہووے گی تاں اوہ دب جائے گی۔ ہن ایس نوں تکلڑا کرنا ساڈا پہلا فرض اے...."

حمید امین رضوی دی کمر بچ درد ہور ہیا سی۔ پروین ملک اوس دالک گھٹن لگی۔ رضوی نے بیڈ تے پیاں پیاں ہی کہیا، "میںوں بہتیاں گلاں نہیں آکوندیاں۔ اردو ساڈی قومی زبان اے۔ ایہنوں کدے کوئی خطرہ نہیں ہو سکدا.... ساریاں سیٹھاں بچ اردو پڑھائی جاندی اے... قومی زبانوں چھیتی کتے نہیں مر دیاں ہندیاں...."

کچھ چرپھلاں آکے بیٹھی، سراینکی دی افسانہ نگار تے نائک کارا مسرت کلا نچوی نے اپنے وچار دسے، "میں سمجھدی ایں کہ ایہہ جیہڑا ٹریڈ اے اوہ ساڈی سراینکی زبان نوں بہت اگے لے جاسکدا اے کیونکہ ایس زبان بچ بہت ودھارا اے.... ایہہ دو جیاں زبانوں نال اگے چل سکدی اے... دنیا دے جیہڑے اشوز نے، اوہ ساڈے سراینکی وسیب بچ وی موجود نے... ساڈے ادیب وی عالمی ادب تے ڈوگھی نظر رکھدے نے... اوہناں دیاں کہانیاں دے موضوعات بچ نویاں چیزاں، نویں مسائل تے نواں ماحول نظر آرہیا۔"

"ایداں نہیں لگدا کہ تہاڈے والے سماج بچ عورت دی پڑھائی ول زیادہ توجہ نہیں دتی جاندی؟" میں کلا نچوی نوں پچھیا۔

"جی، ساڈی عورت پہلے تے بہت ہی رسم و رواج بچ جکڑی ہوئی سی لیکن ہن ساڈے علاقے بچ خواتین دے کافی سکول تے کالج کھل گئے اے تے ایجوکیشن عام ہو گئی اے جیہدی وجہ توں عورت وچ وی سینسبلیٹی آرہی اے۔ اوہ حقوق دی گل کردی اے تے معاشرے بچ اک چنگی چینیج آرہی اے۔ پراچے وی ایس گل دی توقع کیتی جاندی اے کہ ایس بچ وڈی چینیج آوے۔ دیکھو.... میں ہسٹری دی ایم. اے. کیتی.... ڈگری کالج گلشن راوی بچ وائس پرنسپل ہاں.... سراینکی، پنجابی تے اردو بچ افسانے لکھدی ہاں... ڈرامے لکھدی آں... ایہنوں تسیں چینیج نہیں کہو گے تاں کیہ کہو گے.... میرے دل دیکھ کے ہو روی بہت خواتین انسپائر ہون گیاں... میرا اکواک بیٹا اے.. ایجوکیشن عورتاں دا درجہ اُچا کردی اے۔" کلا نچوی دی عمر 55 سالوں دی ہے تے اوہ اپنی گل پر بھاشانی طریقے نال کردی ہے۔ اوہنے دسیا کہ پاکستان بچ 17 ملین لوک سراینکی بولدے ہن۔ ملتان، لودھراں، بہاول پور، بھکر،

لیے، ڈیرہ غازی خان، مظفر گڑھ، رحیم یار خان ضلعیاں سچ سرانیکھی بولی جانندی ہے۔ خواجہ غلام فرید تے سلطان باہوصوفی کویاں وجہوں جانے جاندے ہن۔ ہندوستان پاکستان دی ونڈ مگروں کافی لوک ایدھر آکے وس گئے ہن تے سرانیکھی بھاشانوں اپنے نال ہی لے آئے ہن۔ فرید آباد، بلا بھ گڑھ، پولو، ریواڑی، سرسا، فتح آباد، ہسار، بھوانی، پانی پت ضلعیاں سچ کجھ کو لوکاں دوارا ایہہ بھاشا بولی جانندی ہے۔ ایس توں علاوہ دلی دے کجھ ایریے، گنگا نگر، ہنومان گڑھ وی سرانیکھی بولن والے لوک مل جاندے ہن۔ 2001 دی مردم شماری مطابق ہندوستان سچ 70,000 لوک سرانیکھی بولدے ہن۔

"میرے والد لبرل مائینڈ تھے.... مجھے پڑھائی کا شوق تھا... میں نے ٹریل ایم. اے کی... پشٹو، اسلامیات اور اردو میں۔ سرٹیفکیٹ آف ٹیچنگ... بی. ایڈ. کیا... ہمارے معاشرے میں ایک سماں تھا جب سات سال کی لڑکی کو بھی پردہ کرنا پڑتا تھا.... آج بھی ہے... دھیرے دھیرے حالات بدل رہے ہیں.... دیکھو جہاں تک سہت کا تعلق ہے... عورتوں کی کوئی میننگ نہیں ہوتی۔ اگر عورتیں چاہیں تو کسی سبھا میں جاسکتی ہیں.... لیکن وہ جاتی نہیں.... کتابیں صرف پشاور، مردان، کوہستان میں ملتی ہیں۔ پشاور میں پرنٹنگ کا کام ہوتا ہے...." زیتون بانو نے دسیا۔

پروین ملک نے کہیا "میری ماں سکول سچ استانی سی... مینوں ایس گل دا فائدہ ہو یا.... اوہنے تاں دو جیاں کڑیاں نوں پڑھاؤنا سی... اپنی نوں کیوں نہ پڑھاؤندی.... پھیر میں اکل دیھی سی... مینوں تاں فائدہ ملیا ہی ملیا... میرے راہیں اگانہہ کڑیاں لئی راہ کھل گئے.... پنچے صاحب توں پنچھی میل اگے اٹک شہر دے نیڑے ساڈا پنڈ سی سیہ باغ.... میں جرنلزم سچ

ایم. اے۔ کیتھی.... 1969 توں 1998 تک بروڈکاسٹر رہی... ہن دی ورلے ورلے پروگرام کردی آں... پنجابی ادبی بورڈ دی سیکری آں، فیڈرل گورنمنٹ چ ڈپٹی ڈائریکٹر.... میں 2006 چ ریٹائر ہوئی.... اپنیاں شرطیں تے جیوندی آں۔" اوہنے اپنے کٹے ہوئے والاں نوں جھٹکا جیہا داتا۔

حمید المعین رضوی دادر دکھ کو گھٹیا سی پراوہ اٹھ کے بیٹھی نہیں سی۔ پاسہ وٹ کے اوہنے کہیا، "میرا جنم سیالکوٹ دی نہال چند سٹریٹ چ ہو یا.... ہن اوس شہر دی آبادی بہت ودھ گئی اے... صاف ستھرا شہر ہو گیا اے... دنیا بدل گئی اے... ساڈا شہر بدل رہیا اے... میں انگلش دی ایم. اے. ہاں... غزل، نظم تے کہانی لکھدی ہاں... انگلینڈ دے شہر ساؤتھ ہیملٹن چ رہندی ہاں.... اوتھے چمن لال چمن تے گلشن کھنہ ہو ریں مشاعرے کرواؤندے نے.... میں جانی آں...."

میری زبان تے مسرت کلاںچوی دانان نہیں چڑھ رہیا۔ میں کاغذ تے لکھیا اوس دانان پڑھ کے پچھیا، "تیس کیڑے کیڑے افسانے لکھے؟"

"میرا پچھو کڑ بہاول پور دا اے.... ملتان توں دو گھنٹے لگدے نیں جی، میرے افسانیاں دے پراگے ہن.... اُچی دھرتی جھکا آسمان، دُکھن کنناں دیاں والیاں، تھل مارو دا پینڈا۔ ڈرامے نے: منجھ سواہیں، اپنا گھر، (اردو ناول 2013) تے حضرت محمد ﷺ تے اک کتاب لکھی اے...."

"سانوں لاہور والیاں نوں کدے کسے چیز دی تھوڑ نہیں آئی... ایجھے پنجابی ادبی سنگت، پنجابی ادبی پریا، چوپال دی ویگلی میٹنگ ہندی اے... پھیر فروز سنز، سنگ میل، غلام علی اینڈ سنز،

بک ہوم، سانجھ تے سچیت گھر کتاباں دیاں دوکاناں تے پرکاشن نے۔ " پروین ملک نے دسیا۔
 پاکستان بچ 86 فیصد لوک پنجابی بولدے ہن۔ ایہہ لاہور، شیخوپورہ، قصور، اوکاڑا، ننکانہ
 صاحب، فیصل آباد، گوجراں والہ، سیالکوٹ، نارووال، گجرات، پاکپٹن، حافظ آباد، منڈی
 بہاؤ لدین دے علاقیاں بچ بولی جاندی ہے تے سندھی کیول سندھ، دکھنی پنجاب تے بلوچستان
 دے کجھ حصیاں دی بھاشا ہے۔ کراچی، حیدرآباد، سکھر، لاڑکانہ، شکارپور، دادو، جلیب آباد،
 نواب شاہ بچ سندھی بولن والے رہندے ہن۔ شاہ عبداللطیف بھٹائی مشہور کوی ہے۔
 مینوں اک پل لئی وی اجیہا کوئی احساس نہیں ہو یا سی کہ میں ڈریم لینڈ ہوٹل دے کمرہ نمبر
 308 بچ بیٹھا ہاں۔ مینوں تاں ایداں لگاسی کہ جو میں اپنی ماں کول بیٹھا اپنیاں چھوٹیاں
 تے وڈیاں بھیناں نال کسے گمبھیر مسئلے تے وچار وٹاندا کر رہیا ہاں۔ بس فرق اینا کوہی سی کہ
 جے میں اپنے پنڈل دھڑاں بیٹھا ہوندا تاں میری ماں نے کہنسی، "کڑے گلاں ہی ماری جاؤ
 گیاں... گھٹ چاہ ہی بنالیاؤ...۔"

رائیٹر ہاؤس

اج والا پروگرام آخری سی۔ پروگرام سمیں سر شروع ہو یا۔ پردھاگی منڈل ج میرے توں
وکھ کشور ناہید، ڈاکٹر اجندر گوتم، چینی سکالر تھانگ سنگ سانگ، دلی توں آیا علی جاوید، سوہنی
سنکھی سکالر فہمیدہ ریاض، سندھی سکالر ڈاکٹر رسول بخش ریسانی، افغانستان توں آئی اردودی
لیکھکا پروین ملان، ایران توں آئی میڈم گوہر من سلیمانی تے بھارت توں آئی ار چند آرا
واری واری آئیٹھے۔ وشا وہی سی 'ڈیمو کریسی اینڈ لٹریچر'۔ سماں تھوڑا سی۔ پندرہاں منٹاں توں
شروع کر کے پنج منٹ ہی بولن لئی ملے۔ پردھاگی منڈل ج بیٹھیاں چوں سبھ توں پہلاں
مینوں آواز پئی تاں میں دو کو منٹاں ج ہی اپنی گل کہہ دتی، "بیٹھوں پہلاں بہت ہی سیانے
ڈاکٹر، سکالر بول کے گئے آ۔ میں ایہناں جناں سیانا نہیں۔ ویسے وی کہیا جاندا ہے کہ لیکھک
سیانے نہیں ہندے۔ لکھنا تاں کملیاں رملیاں داکم ہے۔ لکھنا ملنگ پنا ہوندا ہے۔ جویں شو
بٹالوی ج سی۔ میں کہانی کار ہاں۔ تھوڑے شیداں ج گل کراں گا میں کینیڈا،
امریکہ، آسٹریلیا تے انگلینڈ بہت وار گیا ہاں۔ مینوں اوتھے جا کے ہمیشہ اوپر الگا پر ایٹھے آ
کے مینوں ایداں لگداجویں میں اپنیاں ج آگیا ہواں دوستو، ایہہ اوہ دھرتی ہے جتھے
میری ماں دا جنم ہو یا۔ اوہ جڑھاں والے دے نیڑے پنڈ چک نمبر چورنجا دیاں گلیاں ج
کھیدی تے جوان ہوئی۔ میرا پو اوہنوں ایٹھوں ہی ویاہ کے لے گیا سی پھیر اوہ کجھ چر

بہاول پوری رہے.... پارٹیشن ویلے بہاولپور توں اجڑ کے گئے... میں اپنی ماں دے درد نوں جاندا ہاں... میں ایس مٹی دے درد نوں جاندا ہاں۔ میری ماں دیاں یاداں نوں ایس پنڈوں کداں نکھیڑیا جاسکدا.... اوہنوں تاں ساری عمر ایسے پنڈ دے سنے آؤندے رہے... اوس نوں اپنا باپو دسد ارہیا.... میرے سامنے الیاس گھمن، خالد دھاریوال تے پروین ملک جی بیٹھے آ... میں تاں انتظار حسین، غلام عباس، اشفاق احمد، احمد ندیم قاسمی، منٹو تے عبداللہ حسین نوں پڑھ پڑھ کے لکھنا شروع کیتا ہے... ایہہ میرے لیکھک آ... ایہہ میرے رہنما نے.... میرے وڈے وڈیرے نیں.... میں غلام علی، مہندی حسن، نصرت فتح علی خان، ریشماں، سائیں ظہور احمد، حنا نصر اللہ، عابدہ پروین دافین آں... بلھے شاہ، وارث شاہ میرے اپنے نے... ایس فنکشن نے اک پلیٹ فارم پیدا کیتا ہے جس ج ادیب اک دو جے نوں ملے آ... نویاں سانجھاں پیدا ہوئیاں.... میں اکیڈمی دادھنوادی ہاں کہ ایہناں مینوں ایس جے شامل ہوں دا موقعہ دتا.... سمیں دی پابندی اے، من ج بڑیاں گلاں نے... بلبلے نے... اچھا دوستو کدے پھیر ملاں گے۔"

پروگرام ختم ہو یا۔ روٹی پانی چھکیا۔ لیکھک وچھڑن لگے۔ بہتے تاں آپو اپنا سامان نال ہی لے آئے سن۔ ایتھوں ہی اوہناں نے کاراں تے بساں تے واپس جانا سی۔ جانواں دیاں ٹولیاں مل رہیاں سن۔ وچھڑ رہیاں سن۔ سانوں وی اطلاع ملی کہ اسیں رات دی بس تے لاہور لئی واپسی کرنی ہے۔ نویاں سانجھاں بنیاں سن۔ کتاباں دتیاں گئیاں۔ فوٹو کھچیاں گئیاں تے اسیں کار جے بیٹھ کے ہوٹل واپس آ گئے۔

میرے نال امان خان بیٹھاسی۔ اوہدی عمر 24 یاں 25 سالان دی ہونی ہے۔ ہلکے نیلے رنگ دی زین دی پیٹ، سنترے رنگ دی ٹی شرٹ، نظر والیاں عینکاں لائی، اوہ پورا ماڈرن لگا سی۔ اوہ 'ٹریول تے ٹور' ایجنسی دامالک ہے۔ اوہنے آپ ہی ہندی فلماں دی گل چھیڑ لئی تے دسیا، "ہندی فلماں لئی اٹریکشن دی بنیادی وجہ اپنا اوہ کھوہیا ہو یا کلچر تلاش کرنا اے جیہڑا پاکستان بنن توں بعد ساڈے کولوں کھوہ لیا گیا اے تے ساڈے کلچر اُتے جیہڑا کلچر دے ناں تے اسلامک ویلیونوں تھوپیا گیا اے، جیہدے نال قوم ایناں عرصہ گزرن توں بعد وی رل نہیں سکی۔ والدہ ہوریں جدوں ہندی مووی دیکھ رہے ہندے نے تاں مکمل طور تے انڈین ہندے نے پر جدوں جنگ دی گل ہندی اے جاں مچ دیکھ رہے ہندے نے تاں مکمل طور تے مسلمان بن جاندا ہے۔.... انڈین کلچر دنیا دا سبھ توں خوبصورت کلچر اے۔ اوہ ایس لئی کہ انڈین کلچر اپنی مٹی توں خدا دی تلاش کردا اے۔ باقی سارے مذہباں نے اسمانی خدا نوں تلاش کرن دی کوشش کیتی اے جس دا فطرت نال کوئی تعلق نہیں اے۔ میں فخر محسوس کرناں کہ میں ایس دھرتی دا پتر ہاں، جس دھرتی دا دیوتا سورج اے، چن اے، اگ اے، ہور بہت سارے فطرت نال جڑے ہوئے دیوتے نے، اور فطرت پرست ہون دی وجہ توں میں ایہہ سمجھناں کہ فطرت ہی ساڈا خدا اے تے فطرت توں بعد کوئی شے نہیں....."

شام دی چاہ دی دعوت چیئر مین عبد الحمید ولوں اکیڈمی دے دفتر چ سی۔ او تھوں ہی اگلی رواگلی سی۔ اسیں ہوٹل چ آکے سامان سنبھالیا۔ اٹیچی دی زپ لائی تے اکیڈمی دے دفتر چ آگئے۔ دوروں ہی لکھیا پڑھیا، دی رائیٹر ہاؤس 'شاندار بلڈنگ۔ کانفرنس ہال چ عبد الحمید

ہوریں آگئے سن۔ میں اندر گیا تاں اوہ کرسی تے بیٹھے سن۔ میں وار وار اوہناں نوں صوفے تے بیٹھن لئی زور پایا پر اوہ ابھی کہندے رہے، "یہ لیکھوں کے لئے ہے۔ میں لیکھک نہیں ہوں۔" ایہناں توں پہلاں جنے وی اکیڈمی دے چیئرمین جاں ڈائریکٹر جنرل رہے، اوہ لیکھک ہی سن۔ وڈے وڈے ناں۔ ڈاکٹر شفیق الرحمن 1980 سچ پہلے چیئرمین بنے۔ ایس توں مگروں پروفیسر پریشان خٹک، ایشیا دے وڈے شاعر احمد فراز، سندھی دے کہانی کار غلام ربانی آگرو، فخر زمان، ناظر علی، افتخار عارف چیئرمین رہے ہن۔ ایسے طرحاں ڈائریکٹر جنرل دی کرسی تے احمد فراز، مسیح الدین احمد صدیقی، غلام ربانی آگرو، افتخار عارف، مظہر السلام، سلیم اختر کرمانی، خالد اقبال یاسر، مولا بخش بلوچ، گلزار احمد، محمد انور خان بیٹھدے رہے ہن۔ اج کل ایہہ کرسی ظہیر الدین ملک کول ہے۔

عبدالحمید دی پر بھادشالی شخصیت ہے پر ایہناں دے ورتاؤ توں اک وار وی اجیہا نہیں لگیا کہ اوہ ایڈے اُچے عہدے تے بیٹھے ہن۔ پوری طرحاں ویسٹرن کپڑیاں سچ، بولن دا ٹھیٹھ لہجہ اردو۔ دو کوگلاں کر کے رُکدے۔ جویں اپنی گل دا پر بھاو دیکھنا چاہندے ہون۔ مسکراؤندے تے اگلی گل کر دے، "اس اکیڈمی کا تعلق تو منسٹری آف ایجوکیشن سے ہے لیکن یہ خود مختار آرگنائزیشن ہے۔ اسے ذوالفقار علی بھٹو نے 1978 میں بنایا تھا۔ اس کے پہلے پردھان ڈاکٹر اشتیاق حسین قریشی تھے....، یہ اکیڈمی جہاں پر کتابیں شائع کرتی ہے، وہیں پر اردو میں مہینہ وار 'خبر نامہ' جس میں ادبی خبریں وغیرہ ہوتی ہیں... یہ 1983 سے لگ بھگ چھپ رہا ہے... ہم 1987 سے تریماسک ادبیات، 1992 سے انگریزی میں پاکستانی ادب، منتخب ادب چھاپ رہے ہیں۔ اکیڈمی سیمینار کرواتی ہے... انٹرنیشنل ادیبوں کی کانفرنس کرواتی

ہے.... پہلی کانفرنس 30 نومبر سے 5 دسمبر میں ہوئی تھی جس کا ادگھاٹن بے نظیر بھٹو جی نے کیا تھا.... چار سو سے زیادہ ادیب آئے تھے۔ اس کی تھیم، لٹریچر، کلچر اینڈ ڈیموکریسی تھی۔ شاید ایہناں نوں لگیا سی کہ سانوں اردو سمجھن چ تھوڑی دقت آرہی ہے۔ اودوں ہی نال دے کمرے چ تیار پئی چاہ داسنیا آگیا سی۔ چاہ پیندیاں ہویاں وی اکیڈمی دیاں گتی ودھیاں بارے گلاں ہویاں سن۔ ملک مہر علی نے سیاسی کہ اکیڈمی پستک پردر شنیاں لاوندی ہے۔ 1980 توں اک لکھ دائنیشنل ساہتک ایوارڈ شروع کیتا گیا ہے۔ 1997 توں کمال فن ایوارڈ دینا شروع کیتا ہے جس دی رقم پنج لکھ روپے ہے۔ ایہہ ایوارڈ احمد ندیم قاسمی، انتظار حسین، مشتاق احمد یوسفی، احمد فراز، شوکت صدیقی، منیر نیازی، محترمہ ادا جعفری، سوبھو گیان چندانی، نبی بخش بلوچ، اجمل خان خٹک تے ایس وار ایہہ ایوارڈ اشفاق احمد دی بیوی بانو قدسیہ نوں دتا ہے۔

نیشنل ایوارڈ ہیٹھ لکھے انوسار ہن:

1. بابائے اردو ڈاکٹر عبدالحق ایوارڈ (اردو نثر)
2. علامہ ڈاکٹر محمد اقبال اور ڈ (اردو شاعری)
3. وارث شاہ ایوارڈ (پنجابی ساہت)
4. شاہ عبدل لطیف بھٹائی ایوارڈ (سندھی ساہت)
5. خوش حال خان خٹک ایوارڈ (پشتو ساہت)
6. مست توکلی ایوارڈ (بلوچی ساہت)
7. تاج محمد تاجل ایوارڈ (براہوی ساہت)

8. خواجہ فرید ایوارڈ (سرائیکی ساہت)

9. پطرس بخاری ایوارڈ (انگریزی ساہت)

10. سائیں احمد علی ایوارڈ (ہند کو ساہت)

11. محمد حسن عسکری ایوارڈ (ترجمہ)

اکیڈمی ولوں سمیں سمیں لیکھکاں نوں گرائٹاں دتیاں جانیاں ہن۔ قدرتی موت دا اک لکھ دا بیمہ تے اکیڈمیٹنٹ والی موت دا 2 لکھ دا بیمہ کیتا جاندا ہے۔ ایس دی قسط اکیڈمی دیندی ہے۔ کراچی، لاہور، پشاور تے کوئٹہ چ اکیڈمی دے ریجنل سینٹر ہن۔

رائیٹر ہاؤس چ سمت اٹھ کمرے ہن۔ ہریک کمرے نال ایچھڑ باتھ روم ہے۔ گیس والا ہیٹر لگا ہے۔ ٹی وی۔ پیا ہے۔ ڈبل بیڈ ہے۔ ایہہ کمرے معمولی کرائے تے لیکھکاں نوں رہن لئی دتے جاندا ہن۔ ایس دے بالکل ہی نال ہی پر بندھکی عملے دی عمارت ہے۔ بیٹھاں اکیڈمی ولوں چھاپیاں گئیاں کتاباں دی دکان ہے۔ ایس توں بیٹھاں گودام ہے۔ چیئر مین دے کمرے چ جانداں ہویاں دونوں پاسے لیکھکاں دیاں بلیک اینڈ وائٹ فوٹو ہن۔ سچے ہتھ گیلری نما حال ہے جتھے اٹھ تھاواں تے لیکھکاں دیاں چھوٹیاں چھوٹیاں فوٹو لگیاں ہونیاں ہن۔ ایہناں نوں لاہور دے آرٹسٹ اسلم کمال نے بنایا ہے۔

میں پاکستانی ساہت دیاں کجھ کتاباں خریدنیاں چاہندا سی۔ خاص کر کے کہانیاں دیاں۔ کل اوتھے پاکستانی اکیڈمی آف لیٹرز ولوں چھاپیاں گئیاں کتاباں دا سٹال لگا سی۔ کجھ کو میگزین، و شیش کر کے پاکستانی لٹریچر دے انک پے سن۔ کجھ کو انگریزی چ کتاباں سن پر بہتیاں اردو، پشتو، شاہ مکھی تے ہور بھاشاواں چ چھپیاں سن۔ میں پاکستانی لٹریچر دے کجھ انک خریدن ہی

لگا سی کہ مینوں ملک مہر علی نے روک دتا، "تسیں تاں اساڈے گیسٹ ہو۔ کل نوں آپاں نے رائیٹر ہاؤس جانا ہے۔ تسیں اپنی پسند دیاں کتاباں لے لیو۔" ایتھے رائیٹر ہاؤس چ کجھ کتاباں تے میگزین ڈسپلے لئی شیشے دے شوکیس چ رکھے سن۔ گل تاں اوہی سی کہ دیکھی جا۔ ہتھ نہ لائیں۔ سیلز کلرک چھٹی تے سی۔ گودام دی چابی او سے کول سی۔ اوہنوں گھروں بلا یا گیا تے اوہ سانوں بیسمنٹ چ وڈے گودام چ لے گیا۔ کتاباں ہی کتاباں۔ جس طرحاں دا پریم سنگھ ہوراں دا لیکھک کوش ہے، میں ایس طرحاں دا کوئی کوش لہہ رہیاسی۔ ایہہ اردو جی تے اوس دی اکواک کاپی ہر بنس سنگھ دھیمان دے ہتھوں چ آگئی سی۔ میں انگریزی چ چھپیاں پنج ست کتاباں لے لیاں۔ کجھ پاکستانی لٹریچر دے انک پسند کر لئے۔ پیسیاں بارے پکھیا تاں سیلز مین بولیا، "ایہہ کتاباں ملک ہوراں دے کھاتے چ گئیاں نے جی۔"

کجھ پلاں لئی آرام کرن لئی اسیں کمرے چ آکے لیٹ گئے۔ مینوں پروفیسر سعید بھٹے ہوراں دی گل یاد کر کے ہاسہ آگیا۔ کول پیا خالد حیران ہو گیا کہ میں اکلا ہی کیوں ہس رہیا ہاں۔ اوس نے پچھ لیا تاں میں دسیا، "اک واری سکھد یو سنگھ نے سعید بھٹے ہوراں نوں کہیا کہ دیکھو کتے ساڈا جنڈر گم ہی نہ ہو جائے۔ میں تاں اوہنوں سویر دا دیکھیا ہی نہیں۔ سعید بھٹے ہوراں نے سکھد یو نوں کہیا، 'تسیں جنڈر دا فکر نہ کرو۔ اوہنوں تاں خالد تے ملک نے سنگھ کے ہی لہہ لیناں۔' خالد بولیا، 'پیار ای اجیہی شے اے جیہڑی سانوں نیڑے لیاؤندی اے جی۔'"

"خالد، ملک صاحب مینوں بلاتاں لیندے نے پراہناں کول میرے نال دس منٹ بیٹھ کے گل کرن دی فرصت نہیں۔"

"کیہ کرن وچارے۔ سارے کم اکلیاں نوں کرنے پیندے۔ ایہناں دی ایہہ اکیڈمی دے
جھیلے ای پیش نہیں جان دیندے۔"

"میںوں جنی واری وی فون کرن ایہہ گل پچھنا نہیں بھلدے دسو کوئی شے چاہیدی اے۔ میں
کہہ دیناں نویں کہانی لکھو۔ بس لکھ رہیاں۔ جلدی تہانوں بھیجاں گے۔ اوس دا جواب
ہوندائے۔"

"اپنے کمرے ج میری فوٹو لالینی تے اپنی ہون والی بیوی نوں ایہہ ضرور دسنا ایہہ تیرا انڈیا والا
جیٹھ اے۔" میں کل ملک نوں چھیڑیا سی۔

"تہانوں تاں اسان شادی اُتے بلاؤنا اے جی،" کھل کے ہسدیاں ہویاں ملک نے جواب دتا
سی۔

خالد نے دسیا، "بڑے نیک دل انسان نے۔ کسے وی کم نوں پھڑیلین، توڑتک سرے چڑھا کے
ای دم لیندے نیں۔"

روناساڈے پلے پلے گیا

"جنر بھاجی، تہاڈی من پسند جگنی لگی ہوئی اے۔" خالد نے میرے کناں نوں ایڑ فون لاؤندیاں ہویاں دسیا۔ عارف لوہار جگنی دیاں آخری سطر اں گارہیا سی۔ میں جنی واری وی جگنی نوں سناں، ایداں لگدا ہے کہ جویں پہلی وار سن رہیا ہوواں۔ جگنی ختم ہوئی تاں دلجیت دسانجھ دا گیت شروع ہو گیا... لک ٹوٹی ایٹ کڑی دا۔ میں اک جھٹکے نال کناں توں ایڑ فون ہٹائے تے ایداں محسوس کیتا جو میں ہنے ہنے برنی کھا کے ہٹیا ہوواں تے کسے نے زبردستی میرے مونہہ بچ کنین دی گولی پادتی ہووے۔

میں گھڑی تے سماں دیکھیا۔ سو اکو تن و بے سن۔ بلال کمپنی دی بس راو پینڈی دے بس سٹینڈ توں گیارہاں کو بے چلی سی۔ پہلاں چڑھن والیاں سواریاں دی تلاشی لئی گئی سی۔ پھیر ویڈیو کیمرے نال ہریک سواری دی فوٹو فلم بنائی گئی سی۔ رستے بچ جدوں بس چاہ پانی لئی رکی سی، اودوں وی فوٹو کھچی گئی سی۔ جیوں ہی بس چلی سی، میں اپنا مونہہ سر لوئی بچ لکویا سی۔ ایس ڈر نال کہ رستے بچ ٹھنڈ ہووے گی۔ پر بس بچ ٹھنڈ تاں کیہ ہونی سی، موٹیاں کپڑیاں نال گھبراہٹ اوش ہوئی سی۔ باہر گھپ ہنیرا سی۔ کتے نہ کتے ماڑا موٹا ڈروی سی کہ رات داسفر خطرناک ہو سکدا ہے۔ جتھے کتے بس ہولی ہوئی، میں باہر دیکھن دی کوشش کیتی۔ وچ وچ نیند دا جھونکا جیہا وی آیا پر چنگی طرحاں نیند نہیں آئی۔ جدوں بس چلی سی تاں بس ہو سٹیس نے

دسیاسی کہ ایہہ سفر سوا چار گھنٹیاں دا ہے۔ جیوں ہی بس، بس سٹینڈ توں اُتردی ہے تاں رستے
 بچ کتے وی رُکدی نہیں۔ نہ سواری لیندی۔ نہ چڑھاؤندی۔ نہ کتے روکئی۔ چاہ پانی لئی بس رُکی
 تاں بس توں اُتر دیاں سار ہی بجلی چلی گئی۔ موبائل دی لائٹ جگا کے ہاتھ روم لہیا۔ کنیاں
 نے تاں، جتھے وی جگہ دسی، فارغ ہون دی کیتی سی۔ ایدھر والا ہی حال اودھروی ہے۔ اسیں
 کوئی بیٹی۔ جدوں بس چلی تاں بس ہو سٹس ساڈے تنان لئی چاہ دے کپ لیا ئی۔ میں چاہ پین
 توں نانہہ کردتی۔ خالدنوں پین لئی کہیا تاں اوہ بولیا، "جنڈر جی، کجھ نہیں ہندا۔ کتے ستکارنال
 وچاری چاہ لیا ئی اے۔ تسیں پی لئو۔"

سو چارو بے بس، بس سٹینڈ تے آگئی۔ اڈے توں باہر نکلے تاں آوازاں پینیاں شروع ہو
 گئیاں۔

‘سر دار جی، کیہڑے گردوارے جانا ہے؟’

‘آؤ جی، آؤ جی!!’

‘دسو بھئی، کتھے جانا۔’

‘آجاؤ، آجاؤ بھاڑا زیادہ نہیں لیندے۔’

‘ایدھر آجاؤ ادھر آجاؤ۔’

‘کنیاں سواریاں، تھری ویلر... جہاں نواں۔’

‘ہاں جی ہاں جی... وڈی کاروی اے۔’

خالد نے اک ٹیکسی، جیسوں کیری ڈبہ کہندے ہن، نال سودا مگیا تے اسیں ہوٹل جان لئی
 اوس بچ دہڑو گھسرو کر کے بیٹھ گئے۔ بیٹھدیاں ہی خالد نے اکیڈمی دے ادھیکاری نوں ایہہ

اطلاع کر دتی کہ اسیں لاہور پہنچ گئے ہاں تے کچھ چر ہوٹل حیفہ ان چ آرام کراں گے۔ او تھوں ہی بریک فاسٹ کر کے بارڈر تے جاواں گے۔ کیری ڈبہ چلیا تاں اندروں پیٹرول نالوں وی بھڑی جیہی بوئے آئی۔ دو کو میل چل کے کیری ڈبہ کھڑ گیا۔ ڈرائیور نے واروار سیلف ماری پر گل نہ بندی ویکھے کے نیڑلی دکان توں اک منڈے نوں سد لیا۔ منڈے نے دھکا لایا۔ کیری ڈبہ سٹارٹ نہ ہو یا۔ خالد اتریا تے اوہ وی دھکا لاؤن لگا۔ تیبہ کو فٹ تک دھکا لایا پر کیری ڈبہ سٹارٹ نہ ہو یا۔ میں پچھیا، "اسیں دھکا لائیے؟" خالد نے سر پھیر دتا۔ ڈرائیور نے خالد نوں اک نمبر ملاؤن لئی کہیا تاں خالد بولیا، "تیتھوں اپنا فون ہے نہیں؟ اپنے فون توں کر۔" ڈرائیور دا جواب سی، "جی، فون ریپارچ کرواؤن والا۔" خالد نے نمبر ملا کے موبائل ڈرائیور نوں پھڑا دتا تے اوہ اگانہہ گل کرن لگا، "میری گڈی سٹارٹ نہیں ہندی۔ میں سمں آباد موڑتے کھڑاں۔ ہنے آجئیں...." باہر تیز ہو اوگ رہی سی۔ مٹھا مٹھا مینہ پینا شروع ہو گیا سی۔ لاہور جاگو بیٹی دی اوستھاج سی۔ ٹاویں ٹاویں لوک آ جا رہے سن۔ آلے دو آلے صرف اکو چاہ دی دکان کھلی سی۔ میں اپنے بیگ چوں نم دی داتن کڈھی تے ایدھر اودھر ٹہلد اہو یاد اتن کرن لگا۔ پندرہاں ویہاں منٹاں بعد ماڑی حالت والی ماروتی کار آئی تے اوس دا ڈرائیور اتر دیاں ہی کہن لگا، "میں تہانوں کہیا سی نہ کہ میں تہانوں لے چلداں۔ ہن وی میں ہی کم آیاں۔" خالد نے اوس دی گل نوں ان سنیا کر دتا۔ ڈرائیور اٹیچیاں نوں کار دی چھت تے رکھن لگا تاں میں کہیا، "بھائی، باہر مینہ تیز ہو گیا۔ کیوں ساڈے کپڑے بھین لگیں۔" ڈرائیور نے اک تھری ویلر نوں ہتھ دتا۔ اسیں کار چ بیٹھ گئے تے خالد سامان لے کے تھری ویلر چ بیٹھ گیا۔ کیری ڈبے دے ڈرائیور نے کار دے ڈرائیور نوں کہیا، "توں اپنے

کولوں تھری ویلروالے نوں پنہنجی روپیئے دے دئیں۔ آپاں بعد چ وکھ لاں گے۔" ڈرائیور نے اوکھ مندیاں ہوئیاں کہیا، "سالیا، جیب چ پنہنجی وی نہیں رکھدا۔" کیری ڈبے دے ڈرائیور نے کوئی جواب نہ دتا۔ بس اڈے توں نکلیاں ساریں تاں اوس خالد کولوں پیسے لے کے تیل پوایا سی۔

پاکستان چ کتے وی چلے جاؤ، تہانوں دو جاچو تھا اجیہا بندہ مل جاوے گا جس دے پیو دادے بھارت چوں اجڑ کے آئے ہن۔ اگے نچر والی ریہڑی دسی تاں دھیمان نے ڈرائیور نوں چھیڑیا، "تھاڈے شہر چ کھچر ریہڑیاں ہیگیاں؟"

"ہاں جی، ٹاویاں ٹاویاں مل جانیاں۔"

"ایہناں توں کیہ کم لیا جاندا؟"

"آہی، نکے موٹے کم۔ پنڈاں چ پٹھے دتھے لیاؤن لئی۔ کوئی کوئی سبزی ویچن لئی ایس دا فائدہ چک لیندا۔"

"ساڈے ول تاں بھٹھیاں تے ہندیاں۔"

"ایتھے وی بھٹھیاں تے ہندیاں۔ ایہنوں غریب دی سواری وی کہندے نے۔"

"یارتوں تاں بالکل ساڈے وانگول بولداں؟"

"ساڈے وڈیرے وی اودھروں آئے۔"

"کیہڑے علاقے چوں؟"

"میوات ولوں۔"

"میوات جاں میواڑ؟"

"ایہد اتاں پتہ نہیں۔"

ہوٹل پہنچدیاں تک اسیں پندرہاں ویہہ نچراں والیاں ریڑیاں دیکھیاں سن۔ بہتیاں سڑکاں سنسان سن۔ بیچ و جن والے سن۔ کن من کن من ہو رہی سی۔ ٹھکاوگ رہیا سی۔ اجیے موسم چ گھروں باہر کون نکلد اے!

ہوٹل دے باہر اکیڈمی دا ادھیکاری ساڈے انتظار چ کھڑا سی۔ اوہ سانوں جیچی پا کے ملیا۔ کمرے چ سامان رکھوایا۔ اکھاں نیندناں بھاریاں ہوئیاں سن۔ میں دوگھٹے سٹونا چا ہندا سی۔ میں کپڑے وی نہ بدلے۔ بس، لوئی لے کے پین دی کیتی۔ میرے نال ہی ہر بنس سنگھ دھیمان پے گیا۔ دو بے بیڈتے اکلا گوتم پیاسی۔ خالد صوفے تے ہی ٹیڈھا جہا ہو گیا۔ اجے میری اکھ لگی ہی سی کہ دھیمان دے گھراڑیاں نے شور پایاؤنا شروع کر دتا۔ میں اوس دی آواز ان سنی ہی کیتی سی کہ گوتم دے گھراڑے اُچی ہون لگے۔ ایداں لگدا اسی جویں برسات دا موسم ہووے تے دوڈو گڑیں گڑیں کر رہے ہون۔ میں دُکھی ہو گیا۔ میں دیکھیا کہ خالد ٹھنڈ کر کے اکٹھا مٹھا ہو کے پیاسی۔ میں اوس تے اپنے والی لوئی دتی تاں اوہ بولیا، "بھاجی کوئی لوڑ نہیں ایہدی۔"

خالد وی گوتم تے دھیمان دے گھراڑیاں توں تنگ سی پر اوہنے ایہہ ظاہر نہ کیتا۔ میں اہناں دناں چ دیکھیا سی کہ خالد چ جذب کرن دی اتھاہ شکتی سی۔ اوہ آپ اوکھا ہو لیندا سی پر اوس دے مونہوں کدے ناہہ نہیں نکلی سی۔

میں تے خالد اُٹھ پئے تے اسیں ہوٹل دیاں پوڑھیاں توں تھوڑا کوارے پئیاں کرسیاں تے بیٹھ گئے۔ اوہ تھے ہی چاہ منگوالی۔ خالد نے اپنے پر یو بار بارے دیا کہ اوہناں داسا نچھا پر یو بار

ہے۔ اوہ گھر چوں وڈا ہے۔ دو بھرا عرب دیشاں بچ گئے ہن۔ ہن جلدی ہی چھوٹاوی سعودی عرب جا رہیا۔ کل چھوٹے دافون آیا سی۔ اوہنے مجھیں ویچ چھڈیاں۔ " میتھوں نہیں ایہہ کتے جیہے کم ہندے۔ میں تاں ترن پھرن والا بندہ۔ لکھنا پڑھنا میرا خیال اے... دس کھیت گھر دے نے... ایہناں لئی ماڑا موٹا گیکڑا چھیڑا مارا آؤنا... میرے بچے وڈے ذہین نے۔ "

"آہ جیہڑے چار چارویاہ..."

"تیس کیہڑے زمانے دی گل کر دے ہو۔ اج کل دے زمانے بچ تاں اک سانہنی اوکھی ہو جاندی اے... کجھ علاقے نے جتھے ایہہ رواج اے... اوہ وی گھٹ رہے نے... ساڈے سماج نوں سمیں نال بدلنا پئے گا... لوکاں دیاں سوچاں بدل رہیاں نے..."

"عورتاں وی؟"

"ہاں عورتاں وی۔ عورتاں وی اپنے حق لئی اٹھ رہیاں نے... جو یں جو یں اوہ پڑھدیاں جان گیاں ایہناں دی سوچ بدلے گی۔ وطیرہ بدلے گا... ہن میرے والدین والے سمیں تاں رہے نا۔"

اسیں پر یو ارتوں بعد لاہور دے ادبی ماحول بارے گلاں شروع ہی کیتیاں سن کہ دھیمان آ گیا۔ بولیا، "چاہ اکلے اکلے پی جان دے او۔"

"اسیں تاں تہاڈے گھراڑیاں دے ستائے ہوئے ایہتھے بیٹھے آں۔"

"میتھوں زیادہ تاں گوتم گھراڑے ماردا۔"

"جے اسلام آباد بچ تیسیں میرے والے کرے بچ ہندے تاں میں پاگل ہو جانا سی۔"

نہاؤن نوں کسے دامن راضی نہ ہويا۔ خالد ہی نہاتا۔ اوہ منڈیاں کھنڈیاں وانگوں تیار ہويا۔ اوس نے اپنے بیگ چ کریم، والاں تے لاؤن والی کریم، سینٹ تے ہور کئی طرحاں داسمان رکھیا سی۔ ہوٹل توں ٹرن داسمان گیارھاں و بے مستھیا سی پر ناشتہ کر دیاں نوں ساڈھے گیارھاں و بگ گئے۔ اکیڈمی دا ادھیکاری کارلے کے آگیا سی۔ اوہ ساڈے نال نہ گیا۔ اوس دی ذمے واری خالد نے سنبھال لئی سی۔

کار سکھ نہر داموڑ مڑی تاں اگے چھوٹے وڈے محلے آگئے۔ دھرم پورا، ہرنس پورا، مغل پورا۔ میں ڈرائیور نوں ایہناں بارے پچھیا تاں اوس دسیا، "شہر وچ کئی تھاواں، محلیاں دے اوہی ناں نے جیہڑے کہ رولیاں توں پہلے سن.... سرگزگارام ہسپتال، گلاب دیوی ہسپتال، دیال سنگھ کالج، گوال منڈی، لکشمی چوک، سنگھ پورا، رام گڑھ، دھنی رام روڈ، کرشن نگر،... چنگے بندیاں دے ناں کیوں مر سکدے نے... اک وار ایہتھے رولا پیاسی کہ سرگزگارام ہسپتال داناں بدل دیو... پر کسے نوں ایہناں دے مقابلے دا بندہ ہی نہیں ملیا... رولا پاؤن والے تیں ہتھیرے مل جاندے نے پر کم کرن والے کسے کونے..."

گلاں چ اسپس ایسے زجھ گئے کہ پتہ ہی اودوں لگا جدوں بارڈر دی بلڈنگ آگئی۔ میں گھر دیاں لئی لاہوروں کجھ چیزاں خریدیاں سن پر سماں ہی نہیں لگا سی۔ کار توں اتر دیاں ہی کھبے پاسے بنیاں دکاناں ول گیا۔ اوس دے دوکارن سن۔ اک تاں میں کجھ چیزاں خریدیاں سن تے دو جا خالد توں دوری بناؤنی سی۔ مینوں ڈر سی کہ جہاں میں اوس دے نیڑے آیاں تے وچھڑن لگیاں تاں میرا رونا نکل جانا ہے۔ ہتھرو ایڑ پورٹ تے ہر جیت اٹوال، نیوجرسی ایڑ پورٹ تے پریم مان، آسٹریلیا چ ایڈلیڈ ایڑ پورٹ تے چھڈن آیا میرا بیٹا شو، ٹورانٹو دے

بس سٹینڈتے چھٹن آئی بلیر کور سنگھڑا توں وچھڑن لگا میں کدے بھاوک نہیں ہويا۔
 ایہناں نوں ایداں ملدا رہیا ہاں جویں جلدی ہی پھیر مل جانا ہے۔ پر اوتھے خالد کولوں وچھڑنا
 دکھدائی سی۔ میں تنے دکاناں تے ایویں ہی گیڑا جیہا ماریا۔ کریمیاں، شینپو، ونگاں... ایداں دا
 نک سک پیاسی۔ اوتھوں دا کجھ وی اوپر اپن نہیں سی۔ اپن چیت ابن انشا دا لکھیا میرے
 ذہن چ آگیا۔

"ایران چ کون رہندا ہے؟"

"ایران چ ایرانی قوم رہندی ہے۔"

"انگلینڈ چ کون رہندا ہے؟"

"انگلینڈ چ انگریز قوم رہندی ہے۔"

"فرانس چ کون رہندا ہے؟"

"فرانس چ فرانسیسی قوم رہندی ہے۔"

"ایبہ کیٹر ملک ہے؟"

"ایبہ پاکستان ہے۔"

"ایس چ پاکستانی قوم رہندی ہووے گی؟"

"نہیں، ایس چ پاکستانی قوم نہیں رہندی۔"

"ایس چ سندھی قوم رہندی ہے۔"

"ایس چ پنجابی قوم رہندی ہے۔"

"ایس چ بنگلا قوم رہندی ہے۔"

"ایس بچ فلانی قوم ر ہندی ہے۔"

"ایس بچ آہ قوم ر ہندی ہے۔"

"پر پنجابی تاں ہندوستان بچ وی ر ہندے ہن۔"

"سندھی تاں ہندوستان بچ وی ر ہندے ہن۔"

"بنگالی تاں ہندوستان بچ وی ر ہندے ہن۔"

"پھیر ایہہ وکھر املک کیوں بنایا گیا؟"

"غلطی ہوئی۔ معاف کر دیو۔ ہن کدے نہیں بناواں گے۔"

کلدیپ نیر اپنی پستک 'سکوپ: خاص خبر' بچ دو گھٹناواں دا ذکر کر دے ہن (: کراچی و بچ اک دن اک نوجوان نیول اتاشی (جس دے رشتے دار و نڈ ویلے مارے گئے سن) اپنے بوس جناح ولوں دتی دعوت و بچ شامل ہویا۔ جناح وی اپنے سٹاف نال کھانے دی میز تے بیٹھا ہو یا سی کہ اچانک اوس نیول اتاشی نے کھانا کھانیاں ہو یاں قائد اعظم نوں پچھ لیا، "سر، کیہ پاکستان بناؤنا بہت ضروری سی؟ ایس کارن لوکاں نوں جو دکھ تے سنتاں ہنڈھاؤنا پے رہیا ہے، اوہ کلپنا توں دی پرے ہے تے پتہ نہیں بھوکھ کیہو جیہا ہووے گا؟" اوس دی گل سن کے اوتھے موجود سارے لوک ہکے ہکے رہ گئے۔ اوس ویلے فاطمہ جناح وی اوتھے موجود سی۔ اوس دے سوالاں مگروں چارے پاسے اک دم خاموشی چھا گئی۔ سبھ دیاں نظراں جناح تے سن اتے اوہناں نوں وی بولن لئی کجھ سماں لگیا۔ اخیر اوہناں نے اینا کو کہا، "میرے کول ایہناں سوالاں دا کوئی جواب نہیں۔ اسیں سارے ایس گھٹنا کرم نال نیڑیوں جڑے ہوئے ہاں، ایس کر کے اسیں ایس بارے اے کوئی رائے نہیں دے سکدے۔ ایہہ تاں آؤن والا وقت ہی

دسے گا کہ کیہ ٹھیک سی تے کیہ غلط۔" اینا کہہ کے اوہ خاموش ہو گئے تے اگلے ہی پل اوہ کھانے دی میز توں اٹھ کے چلے گئے۔

(۱) ماؤنٹ بیٹن نے جس ویلے جناح نوں پنجاب تے بنگال نوں ونڈن دی نیان یکت دلیل سمجھاؤن دی کوشش کیتی تاں اگوں جناح دا کہنا سی کہ بنگال تے پنجاب دے لوک پہلاں بنگالی تے پنجابی ہن اتے پھیر ہند و جاں مسلمان۔

ایس ونڈ بارے ماؤنٹ بیٹن نے 1971 بچ کہیا سی کہ بھارت دی ونڈ دا اوہنوں وی بہت افسوس ہے، "میرے کول ہور کوئی چارہ وی نہیں سی۔ جیکر آر جی بالڈ ویول دی تھاں اوس ویلے میں بھارت رہیا ہوندا تاں شاید میں دیش نوں اک جٹ رکھن وچ سچھل رہندا۔" مہاتما گاندھی نے تاں ایتھوں تک کہیا سی، "ہندو تے مسلمان میریاں دو اکھاں ہن۔" اوہ اپنی پر ارتھنا سجدی شروعات 'گیتا' دے پاٹھ توں کر دے سن تے مگروں 'قرآن' تے 'بائبل' دا پاٹھ کر دے سن۔

ایہناں گلاں دا کوئی انت نہیں ہے۔

واپس آیا تاں خالد گوتم دے بغلگیر ہو یا رو رہیا سی، "ایہہ پنج دن بیتدیاں دا پتہ نہیں لگا.... میرا باب پچھلے سال فوت ہو گیا سی... تسیں میرے پیو سماں ہو.... وڈے بھرا ہو.... اپنا خیال رکھنا۔"

آخری خالد مینوں ملیا۔ ملدیاں ہی اوہدی بھب نکل گئی۔ میں اپنے آپ نوں سنبھالیا پر ایہہ سنبھالنا اینا سوکھا نہیں ہندا۔ میریاں اکھاں بچ نمی بھر آئی۔ میں اوس دے موڈھے تے ہتھ رکھدیاں ہو یاں کہیا، "حوصلہ رکھ۔ آپاں جلدی ملاں گے..."

میں وہیہ کو فٹ اگانہہ جاکے پچھانہہ نون مڑ کے دیکھیا۔ خالد اوتھے ہی کھڑا سی جتھے میں اوس کولون وچھڑیا سی۔ پچھانہہ دیکھنا میری عادت نہیں۔ میں امیگریشن دی بلڈنگ چ وڑ دیاں ہی اڈ آئے ہنچھو آں نون رومال نال پونجھیا تے من دی کسے نکروں نکلیا، "میرا چھوٹا بھائی تاں اودھر ہی رہ گیا... پتہ نہیں پھیر کدوں ملاں گے.... ملاں گے وی کہ جاں نہیں...." تے پتہ نہیں کتھوں آ کے میری ماں میرے ساہمنے آ کھڑی۔ اوس دیاں اکھاں ہنچھو آں نال بھریاں پئیاں سن۔ اوہ ہولی ہولی کہن لگی، 'وے پت، خالد تیرا لیکھک متر آ۔ میرے دل دیکھ۔ میرے وڈے بھرادی ساڈے پنڈ قبر سی۔ اودھی موت منگلوار ہوئی سی۔ میری ماں ہر منگلوار اوس دی قبر تے دیوا جگا کے آؤندی سی۔ میرے باپونوں پتہ نہیں کتھے دبیا جاں پھوکیا؟ میں تینوں کیہڑے کیہڑے دکھ دساں! ماں وچاری اپنے گھرنوں یاد کر کر کے بھبھیں روندی سی.... میریا پترا، حوصلہ رکھ۔ ساڈے درد سمجھن والا کوئی نہیں۔ ساڈے سانجھے زخماں نون کون بھر سکدا! کسے کولون نہیں بھرے جانے۔ بس، اسیں تاں اپنیاں یاداں دے سرتے جیوندے آ۔ مرن تون پہلاں میری بڑی حسرت سی کہ اپنے پیکیاں دے پنڈ گیر اماراں پرکتھوں....؟؟؟"

میں دُش زینت کمار دیاں سطر اں گنگناؤند اہو یا اپنے گھروں نوں تریا:

میلے میں بھٹکے ہوتے تو کوئی گھر پہنچ جاتا،

ہم گھر میں بھٹکے ہیں کیسے لوک ٹھکانے آئیں گے

(ختم)